

ชื่อบ้านนามเมือง

จังหวัด ปราจีนบุรี

ลุ่มน้ำบางปะกง ชายฝั่งทะเลตะวันออก

สุจิตต์ วงษ์เทศ

ชื่อบ้านนามเมือง

จังหวัด **ปราจีนบุรี**

คำนำ	7	
จังหวัดปราจีนบุรี		
คู่มือน้ำบางปะกง ชายฝั่งทะเลตะวันออก	9	
1	5,000 ปีมาแล้ว ปราจีนบุรี พื้นที่ลุ่มๆตื้นๆ บางส่วนเป็นทะเลสาบไทย	10
2	4,000 ปีมาแล้ว มีชุมชนบนที่ลุ่มๆตื้นๆ โดยรอบพื้นที่ปราจีนบุรี	12
3	3,000 ปีมาแล้ว มีคนจากที่ต่างๆ ทั้งใกล้ ไกล มาตั้งหลักแหล่งเขตปราจีนบุรี	16
4	หลัง พ.ศ. 1 ปราจีนบุรีเป็นส่วนหนึ่งของ“สุวรรณภูมิ”	20
5	หลัง พ.ศ. 500 การค้าโลก นำเข้าพุทธ-พราหมณ์แรกถึงปราจีนบุรี	26
6	หลัง พ.ศ. 1000 แรกมีรัฐขนาดเล็กที่เมืองมโหสถ ปราจีนบุรี	29
7	หลัง พ.ศ. 1500 ขอมและการค้าโลกถึงปราจีนบุรี	32
8	หลัง พ.ศ. 1700 เมืองมโหสถรุ่งโรย-รกร้าง	35
9	หลัง พ.ศ. 1900 แรกมีชื่อเมืองปราจีนบุรีทางคู่มือน้ำบางปะกง	38

10	พ.ศ. 2309 พระเจ้าตากผ่านป่าดงศรีมหาโพธิ์ ปราจีนบุรี คู่มือน้ำบางปะกง	40
11	พ.ศ. 2369 กวาดค้อน“ลาว”มาอยู่ดงศรีมหาโพธิ์ เมืองมโหสถ ปราจีนบุรี	44
12	พ.ศ. 2476 แรกเป็นจังหวัดปราจีนบุรี	47
13	พ.ศ. 2482 เปลี่ยนสยามเป็นประเทศไทย มีคนไทย และความเป็นไทย	48
จังหวัดปราจีนบุรี 50		
	• อำเภอเมืองปราจีนบุรี	54
	• อำเภอบ้านสร้าง	80
	• อำเภอศรีมหาโพธิ์	81
	• อำเภอประจันตคาม	82
	• อำเภอกบินทร์บุรี	83
	• อำเภอนาดี	84
	• อำเภอศรีมโหสถ	85
ภาคผนวก 113		
	• ชาวไทยยุคศึกตำบลรวี	114
	• คู่มือน้ำปราจีนบุรี	118
	• คู่มือน้ำบางปะกง	120
	• คู่มือน้ำโตนเสียม	126
	• คู่มือน้ำชายฝั่งทะเลตะวันออก	127
ความเป็นมาทางสังคมวัฒนธรรม ของ ภาคกลาง		
	ที่ราบคู่มือน้ำเจ้าพระยา	131

แผนที่ประวัติศาสตร์(สยาม)ประเทศไทย

1	5,000 ปีมาแล้ว แรกมีชุมชน คนตีกลองบรพสุววรรณภูมิ บรรพบุรุษคนไทย และคนชุกชากเนย์	142
2	4,000 ปีมาแล้ว แรกรู้จักถลุงโลหะ มีศาสนาผี นับถือดิน-ฟ้า	148
3	3,000 ปีมาแล้ว ชุมชนถลุงเหล็ก เดิมโตเป็นบ้านเมือง บนเส้นทางคมนาคมทางบก-ทางทะเล	154
4	หลัง พ.ศ. 1 หรือ 2,500(+) ปีมาแล้ว สุววรรณภูมิเชื่อมโยงการค้าโลก“ตะวันตก-ตะวันออก”	160
5	หลัง พ.ศ. 500 หรือ 2,000(+) ปีมาแล้ว เริ่มมีรัฐขนาดเล็ก แรกรับศาสนาพุทธ-พราหมณ์ พบศาสนาผีของคนพื้นเมืองบรรพบุรุษคนไทย	166
6	หลัง พ.ศ. 1000 รัฐใหญ่ในสุววรรณภูมิ เชื่อมการค้าโลก“ตะวันตก-ตะวันออก” ต้นทางประวัติศาสตร์(สยาม)ประเทศไทย	172
7	หลัง พ.ศ. 1500 รัฐพื้นเมือง ควบคุมการค้าด้วยตัวเอง ภาษาการค้า ชวา-มลายู และ ไทย-ลาว มีอักษรธรรมและเขมร	178
8	หลัง พ.ศ. 1700 ศาสนาพุทธนิกายเถรวาท ภาษาจีน สำเนียงจีน กระตุ้นให้มี ราชอาณาจักรสยาม แห่งแรก เริ่มมี อักษรไทย และ คนไทย	184
9	หลัง พ.ศ. 2000 กรุงศรีอยุธยา ศูนย์กลางการค้านานาชาติ เรียกประเทศว่า เมืองไทย เรียกตัวเองว่า คนไทย	190

10	พ.ศ. 2300 กรุงธนบุรี-กรุงรัตนโกสินทร์ ราชอาณาจักรสยาม ก่อนสมัยใหม่	196
11	พ.ศ. 2400 รัฐประชาชาติประชาธิปไตย ยกเลิกชื่อสยาม ใช้ชื่อประเทศไทย	202

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม ได้จัดทำโครงการภูมิสังคมวัฒนธรรม เรื่อง ชื่อบ้านนามเมือง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ความรู้ชื่อบ้านนามเมืองผ่านสื่อต่างๆ แก่องค์กรเครือข่ายทางวัฒนธรรมและสาธารณชน จากการรวบรวมและประมวลความรู้ทางประวัติศาสตร์สังคม วัฒนธรรมอันเป็นรากเหง้าและรากฐานของสังคม โดยได้รับความร่วมมือจากคณะผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการในการดำเนินการรวบรวม เปรียบเรียง และตรวจทานข้อมูล เพื่อจัดทำเป็นเอกสารเผยแพร่แก่ท้องถิ่นและสาธารณชน รวมทั้งองค์กรและหน่วยงานในท้องถิ่นได้ร่วมจัดเสวนาเผยแพร่ความรู้ในพื้นที่ เนื่องจากหลักฐานและเอกสารที่เป็นความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์นั้นมีการเผยแพร่อยู่บ้างบางส่วน แต่ก็ยังมีข้อมูลและหลักฐานหรือเอกสารที่เกี่ยวข้องที่จำเป็นต้องมีการสืบค้นและเชื่อมโยงความรู้ เพื่อให้ในการอธิบายความสัมพันธ์ที่เป็นภาพสะท้อนเรื่องราววิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นและผู้ที่มีการติดต่อสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ กับคนในท้องถิ่นนั้น

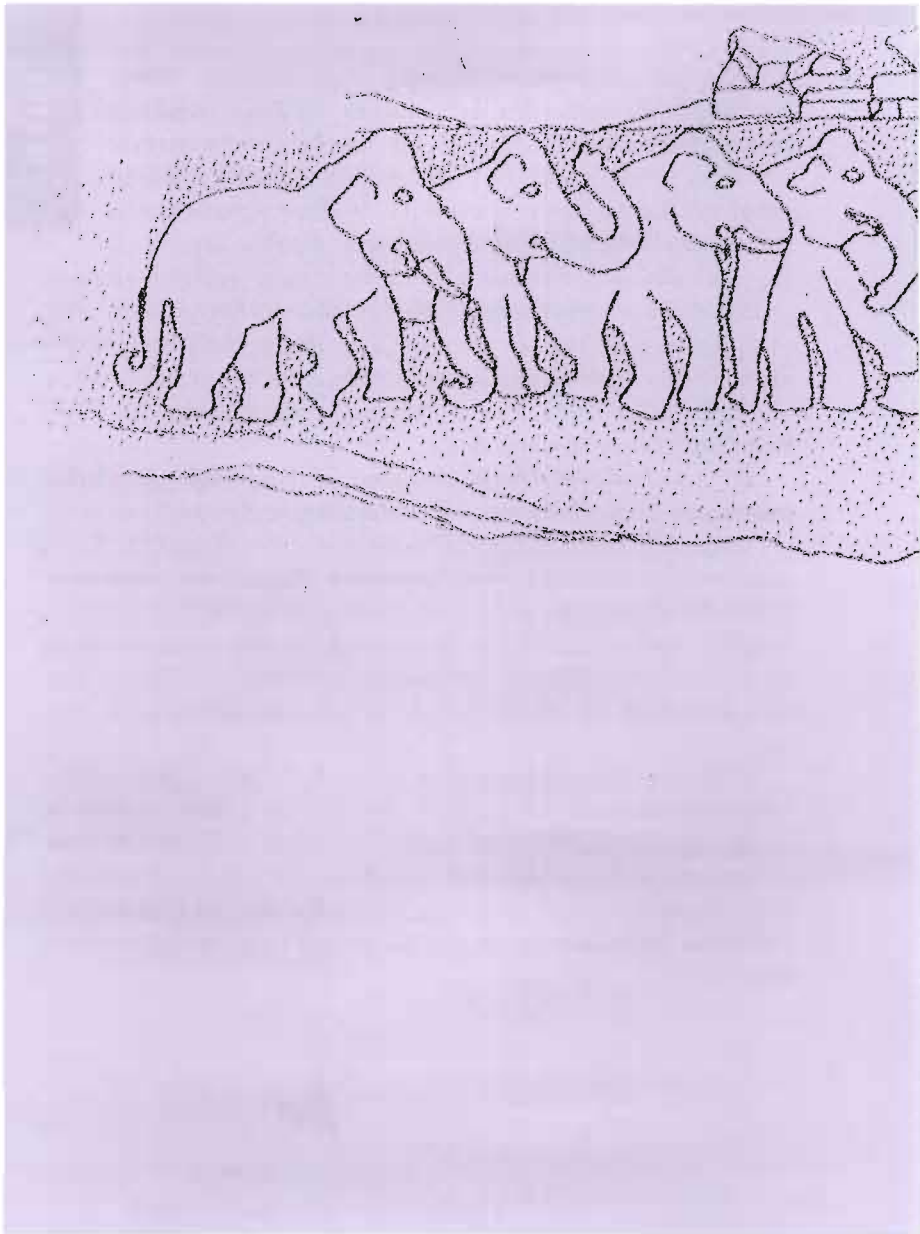
ชื่อบ้านนามเมืองจังหวัดปราจีนบุรีนั้นมีความหมาย คำว่า“ปราจีนบุรี” หมายถึงเมืองฝ่ายตะวันออก เนื่องจากเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของบริเวณที่ลุ่มดอนฝั่งทะเลตะวันออกของอำเภอไทย และลุ่มแม่น้ำบางปะกง ทั้งนี้ หากได้ศึกษาข้อมูล เอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องก็จะทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจเพิ่มมากขึ้นว่า ในอดีตสมัยกรุงศรีอยุธยา เรียกว่า“เมืองบางคาง” ต่อมาเรียกชื่อว่า“เมืองประจิม”และในสมัยรัชกาลที่ 4 โปรดให้เปลี่ยนชื่อเป็น“เมืองปราจีนบุรี” ที่หมายถึง เมืองฝั่งตะวันออกของกรุงเทพฯ นอกจากนี้ ยังมีหลักฐาน เอกสาร และสถานที่ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ที่มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สังคม วัฒนธรรมปราจีนบุรี อาทิ เมืองศรีมหาโพธิ์ ดงศรีมหาโพธิ์ รอยพระพุทธรูป พะนิรันดรกาย ฯลฯ

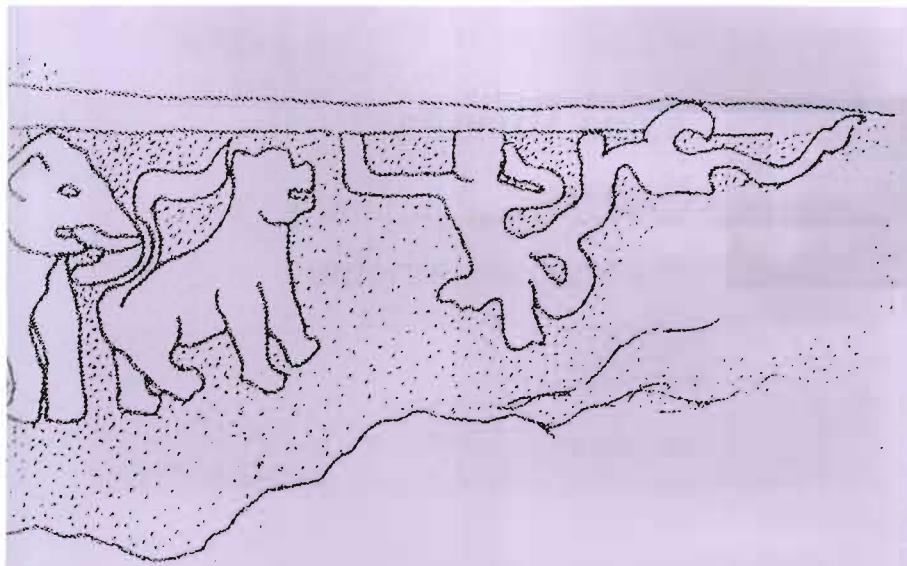
สำนักงานฯ ขอขอบพระคุณนายสุจิตต์ วงษ์เทศ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ทางด้านประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมเป็นอย่างดี ที่ได้กรุณาเป็นบรรณาธิการ หนังสือชื่อบ้านนามเมือง จังหวัดปราจีนบุรี ทั้งนี้ สำนักงานฯ คาดหวังว่า หน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องจะร่วมกันเผยแพร่ แบ่งปันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ อันเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความรู้ ความเข้าใจทางประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งการเปิดพื้นที่ให้กับผู้รู้และผู้สนใจในท้องถิ่นช่วยกันศึกษา ค้นคว้าหาหลักฐานและข้อมูลทางประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่อไป

(นางปริศนา พงษ์ทัตศิริกุล)

เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

ชื่อบ้านนามเมือง

จังหวัด **ปราจีนบุรี**

ลุ่มน้ำบางปะกง ชายฝั่งทะเลตะวันออก

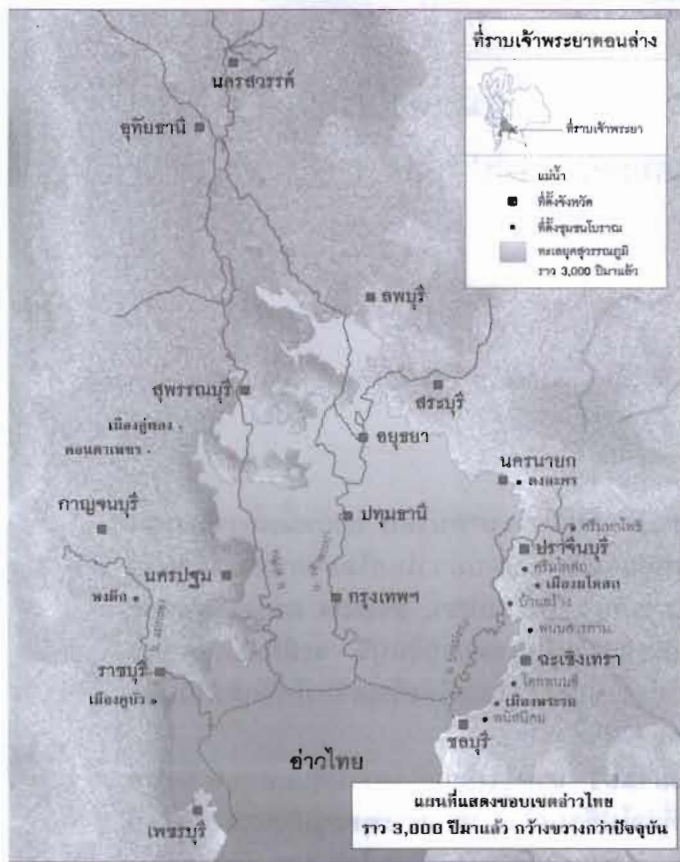
1

5,000 ปีมาแล้ว

ปราจีนบุรี พื้นที่ลุ่มๆดอนๆ
บางส่วนเป็นทะเลอ่าวไทย

5,000 ปีมาแล้ว บริเวณจังหวัดปราจีนบุรีด้านตะวันตกกับพื้นที่ใกล้เคียงโดยรอบบางส่วนเป็นทะเลอ่าวไทย แต่บางส่วนไปทางตะวันออกเป็นที่ลุ่มๆดอนๆ ทำให้ลำน้ำปราจีนบุรีตื้นกว่าปัจจุบัน เพราะเมื่อไหลลงมาถึงอำเภอศรีมหาโพธิ์ และ/หรืออำเภอเมืองก็ลงทะเลอ่าวไทย ที่กว้างขวางลึกเข้ามา จึงมีผู้เคยพบเปลือกหอยทะเลฝังอยู่ในท้องนาลุ่มทางอำเภอศรีมหาโพธิ์และอำเภอศรีมโหสถ

บรรพชน“คนไทย”พวกหนึ่ง ร้อนเร่แสวงหาอาหารทั้งในป่าดงชอกเขาและที่ลุ่มๆดอนๆ เพราะพบเครื่องมือทำด้วยหินเรียก“เครื่องมือหิน”และ“ขวานหิน”คนพวกนี้กระจัดกระจายไปๆมาๆจากที่ลุ่มๆดอนๆ โดยรอบเช่น นครนายก, สระแก้ว, จันทบุรี, ชลบุรี, ฯลฯ โดยเฉพาะจากชุมชน 5,000 ปีมาแล้ว ที่บ้านโคกพนมดี (อำเภอพนสนิมคม จังหวัดชลบุรี) ที่อยู่ต่อเนื่องถึงกันแต่ยังไม่เคยพบหลักแหล่งในเขตปราจีนบุรี

แผนที่แสดงลักษณะภูมิประเทศบริเวณอ่าวไทยและสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยาเมื่อหลายพันปีมาแล้ว เห็นบริเวณลุ่มน้ำบางปะกงที่มีนครนายก, ปราจีนบุรี, ฉะเชิงเทรา, ชลบุรี ยังมีสภาพเป็น "ทะเลโคลนตม" กว้างขวาง สูงขึ้นไปมากกว่าปัจจุบัน การตั้งหลักแหล่งชุมชนและบ้านเมืองยุคแรกๆ อยู่ตามที่ดอนหรือขอบอ่าวใกล้ซิดหรือติดกับทะเลโคลนตม (ปรับปรุงจากจากห้วงอวกาศสู่พื้นแผ่นดินไทย โดย สำนักคณะกรรมาการวิจัยแห่งชาติ 2534)

คนพวกนี้ไม่มีชื่อเรียกตัวเองว่า "คนไทย" และพิสูจน์ไม่ได้ว่าเป็นใคร? มาจากไหน? แต่มีร่องรอยสืบเนื่องทางวัฒนธรรมถึงปัจจุบัน จึงนับเป็นบรรพชนคนไทยทุกวันนี้

2

4,000 ปีมาแล้ว

มีชุมชนบนที่ลุ่มๆดอนๆ
โดยรอบพื้นที่ปราจีนบุรี

4,000 ปีมาแล้ว มีบรรพชน“คนไทย”พวกหนึ่งตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนบนที่ลุ่มๆดอนๆ ขอบอ่าวไทยโดยรอบพื้นที่จังหวัดปราจีนบุรี เช่น ชลบุรี, ฉะเชิงเทรา, สระแก้ว แต่ยังไม่พบหลักฐานโดยตรงว่ามีชุมชนอยู่ในเขตปราจีนบุรี จะมีก็แต่คนพวกนี้แสวงหาอาหารผ่านไปมาแล้วทิ้งเครื่องมือเครื่องใช้ทำด้วยหินเจมดินอยู่ในบางแห่ง

4,000 ปีมาแล้ว แรกรู้จักถลุงโลหะในดินแดนอุษาคเนย์ เช่น สัมฤทธิ์ (ที่ต่อไปข้างหน้าจะหล่อพระพุทธรูปและเทวรูป พบมากทางลุ่มน้ำยม-น่าน เช่น สุโขทัย, พิษณุโลก ฯลฯ กับลุ่มน้ำป่าสัก เช่น ลพบุรี, เพชรบูรณ์ ฯลฯ)

บรรพชนคนชายฝั่งทะเลตะวันออก มีหลักฐานว่ามีชีวิตอยู่เมื่อราว 4,500 ปีมาแล้ว หรือร่วมยุคกับ“คนบ้านเชียง”(อุดรธานี) นักโบราณคดีขุดพบหลักฐานบริเวณป่าชายเลนริมทะเลโคลนตมที่บ้านหนองโน กับบ้านโคกพนมดี อำเภอนันทนาค จังหวัดชลบุรี

ขวานหินขัดแบบมีปาก พบที่แหล่งโบราณคดี
บ้านเขาเพิ่ม อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก
ภาพและคำอธิบายได้ภาพ ได้จากรายงานการ
สำรวจศึกษาแหล่งโบราณคดีในภาคตะวันออก
ออก โดย สำนักงานโบราณคดีและ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ที่ 4 ปราจีนบุรี
เมื่อเดือนมกราคม 2541

ก่อนบรรพชนคนไทยฝั่งทะเลตะวันออกจะ
มาตั้งหลักแหล่งชั่วคราวและถาวรอยู่บ้านหนองโน
บริเวณนี้เคยเป็นสุสานหอยเพราะมีซากเปลือกหอย
นานาชนิดมากกว่า 6 ล้านฝา ส่วนมากเป็นหอย
ตลับ พบบนหาดทรายและจมอยู่ในทะเลโคลนตม
มากกว่า 4,500 ปีมาแล้ว นับเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์
ตามธรรมชาติ

(บน) โครงกระดูก
มนุษย์ในหลุมที่ขุด
บ้านชูดพบ ที่บ้าน
โคกมะกอก อำเภอเขา
อภรรยา จังหวัดสระแก้ว

(ล่าง) ลูกบิดรูปตัว I
ทำจากเปลือกหอย
ทะเล ที่บ้านโคกพนมดี
อำเภอพนมสนิม
จังหวัดชลบุรี

(บน) ขวานหินขัดแบบ
มีปาก ขุดพบที่แหล่ง
โบราณคดีโคกพนมดี
อำเภอพนมดงรัก
จังหวัดชลบุรี

(ล่าง) ลูกปัดเปลือกหอย
ทะเล ที่บ้านโคกพนมดี
อำเภอพนมดงรัก
จังหวัดชลบุรี

3

3,000 ปีมาแล้ว

มีคนจากที่ต่างๆ ทั่วโลก
มาตั้งหลักแหล่งเขตปราจีนบุรี

3,000 ปีมาแล้ว มีบรรพชน“คนไทย”พวกหนึ่งเริ่มตั้งหลักแหล่งถาวรและชั่วคราวลงบนที่ตอนกลางทะเลโคลนตมของอ่าวไทยในเขตปราจีนบุรี เช่น บ้านกระทู้มแพ้ว (อำเภอบ้านสร้าง), บ้านหนองอ้อ (ตงพระราม อำเภอเมือง), บ้านดงชัยมัน (อำเภอประจันตคาม) และที่อื่นๆ อีกต่อเนื่องไปทางเขาฉกรรจ์ (จังหวัดสระแก้ว) เพราะพบหลักฐานเครื่องมือเครื่องใช้หลายอย่าง เช่น ขวานหิน, ลูกปัดหินและแก้วชนิดต่างๆ, และชิ้นส่วนกลองทองมโหระทึก, ฯลฯ

ช่วงเวลา 3,000 ปีมาแล้วนี้ น่าจะมีคนจากบริเวณใกล้เคียงเคลื่อนย้ายไปมาผ่านทางชายทะเลศรีมโหสถ, ศรีมหาโพธิ, พนมสารคาม (ฉะเชิงเทรา) เช่น มีคนจากชุมชนใหญ่ทางโคกพนมดี (พนัสนิคม ชลบุรี) ชุมชนทางเขาฉกรรจ์ (วังน้ำเย็น สระแก้ว)

3,000 ปีมาแล้ว มีคนจากภายนอกเคลื่อนย้ายเข้ามาทุกทิศทางทั้งทางบกและทางทะเล เช่น ทางเหนือ แถบยูงนาน, ทาง

ตะวันออก แถบกวางตุ้ง-กวางสี-เวียดนาม, ทางตะวันตก แถบ
อ่าวเบงกอล ทะเลอันดามัน, ทางใต้ แถบชวา-มลายู ทำให้บริเวณ
ภาคกลางมีผู้คนชาติพันธุ์ต่างๆ ตั้งหลักแหล่งประสมประสานอยู่
ด้วยกันมากกว่าเดิม แล้วกระจัดกระจายไปทั่วประเทศ แต่หนา
แน่นมากที่สุดอยู่ทางอีสานสองฝั่งโขง

กลองทองหรือมโหระทึกหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์เป็นสัญลักษณ์
ร่วมของคนยุคนี้ มีพบทั่วไป แต่มีศูนย์กลางการผลิตที่ยูเนียนาน-
กวางสี-เวียดนาม (ต่อไปข้างหน้าจะเรียกกลองทองมโหระทึกว่า
ฆ้อง, ระฆัง)

แหล่งสำคัญของยุคนี้อยู่ที่บ้านดอนตาเพชร อำเภอพนม
ทวน จังหวัดกาญจนบุรี ต่อเนื่องถึงเมืองจระเข้สามพัน อำเภออุทอง
จังหวัดสุพรรณบุรี รวมทั้งลุ่มน้ำป่าสัก จังหวัดลพบุรี กับบริเวณ
เขาสามร้อยยอด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

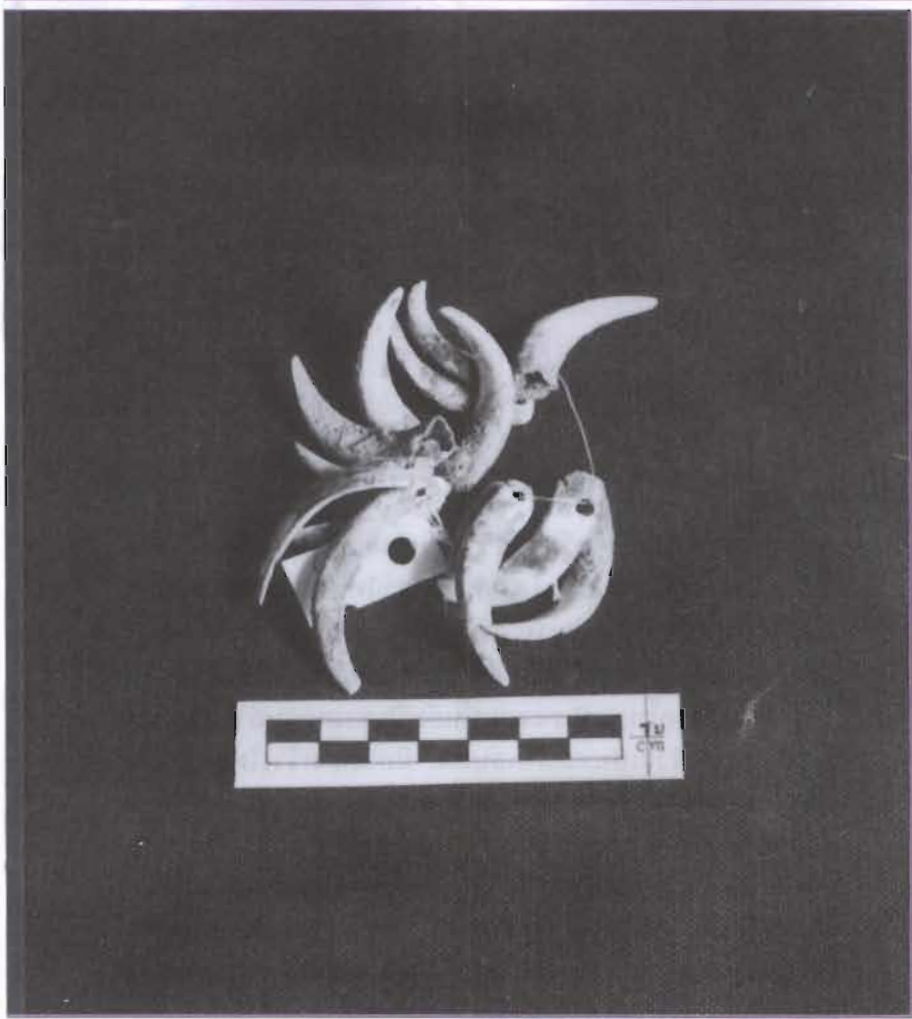
ยุคนี้มี“ภาษาร่วม”ใช้สื่อสารในชีวิตประจำวันที่เป็นรากเหง้า
ภาษาตระกูลม้ง-เข่า, มอญ-เขมร, ชวา-มลายู, และไทย-ลาว (ภาษา
ไทยเริ่มมีหลักฐานในยุคนี)

(บน-ล่างซ้าย)

เครื่องประดับทำจาก
เปลือกหอยทะเล
ที่บ้านโคกพนมดี
อำเภอพนมดงรัก
จังหวัดสุรินทร์

(ขวา) เครื่องประดับ
ทำจากเขี้ยวสัตว์
ที่บ้านโคกพนมดี
อำเภอพนมดงรัก
จังหวัดสุรินทร์

4

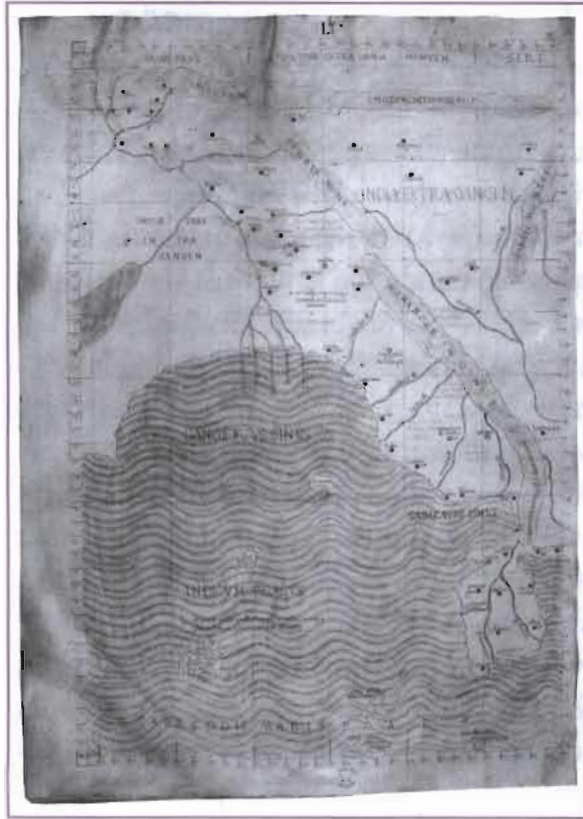
หลัง พ.ศ. 1

ปราจีนบุรีเป็นส่วนหนึ่งของ “สุวรรณภูมิ”

2,500 ปีมาแล้ว บริเวณปราจีนบุรีและพื้นที่ต่อเนื่องทางฝั่งตะวันออกลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้งหมด เป็นส่วนหนึ่งของดินแดนที่ชาวอินเดีย-ลังกาเรียกชื่อสุวรรณภูมิ แต่ยังไม่มีการมีชุมชน มีแต่คนจากบริเวณใกล้เคียงเคลื่อนย้ายไปมาแสวงหาอาหารผ่านไปๆมาๆ

บริเวณลุ่มน้ำบางปะกงขณะนั้นยังเป็นทะเลขอบอ่าวไทย แต่ลึกเข้าไปบางส่วนเป็นทะเลโคลนตม มีทางน้ำกว้างใหญ่ใช้แล่นเรือเข้าออกติดต่อกับทะเลหลวงได้สะดวก ลักษณะอย่างนี้มีเหมือนกับลุ่มน้ำพานทอง (ชลบุรี) และลุ่มน้ำจันทบุรี (จันทบุรี) รวมทั้งบริเวณลุ่มน้ำลพบุรี (ลพบุรี) ลุ่มน้ำนครนายก (นครนายก) และเหมือนกับบริเวณปากตะวันตก เช่น ลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน (กาญจนบุรี-สุพรรณบุรี ที่เป็นศูนย์กลางเผยแพร่พุทธศาสนาที่อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี)

หลัง พ.ศ. 1 หรือมากกว่า 2,500 ปีมาแล้ว แรกมีชุมชนบ้านเมืองมีชื่อเรียกในคัมภีร์อินเดีย-ลังกาว่าสุวรรณภูมิ หมายถึง

แผนที่อุษาคเนย์ฉบับ
ปโตเลมี เขียนขึ้นใน
ศตวรรษที่ 15 (ราวหลัง
ปี พ.ศ. 1900) ระบายสี
แม่น้ำและอ่าวเบงกอล
เป็นสีทอง บริเวณตอน
ใต้ของ Tacola ระบุ
ดินแดนชื่อ Aurea
Chersonesus
หรือ “แผ่นดินทอง”
แผนที่แผ่นนี้เก็บรักษา
ไว้ที่ British Library
กรุงลอนดอน
ประเทศอังกฤษ

ผืนแผ่นดินใหญ่อุษาคเนย์ทุกวันนี้รวมทั้งประเทศไทย
ตั้งแต่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาถึงลุ่มน้ำโขง-สาละวิน โดย
เฉพาะทางใต้ มีแผ่นดินคาบสมุทรเชื่อมโยงการค้า
โลก

ด้วยเหตุนี้เอง บริเวณผืนแผ่นดินใหญ่สุวรรณภูมิที่เป็นดินแดนคาบสมุทร จึงกลายเป็นจุดเชื่อมระหว่างมหาสมุทรอินเดียตะวันตกกับมหาสมุทรแปซิฟิกทางตะวันออก ส่งผลให้มีผู้คนชาติพันธุ์ต่างๆ จากตะวันตกและตะวันออกเข้ามาตั้งหลักแหล่งทั้งถาวรและชั่วคราวไม่ขาดสาย มีการประสมประสานทั้งทางเผ่าพันธุ์และทางสังคมวัฒนธรรม กลายเป็นบรรพบุรุษหรือต้นแบบของคนปัจจุบัน มีชุมชนใหญ่ถล่มเหล็กเกิดขึ้นทางลุ่มน้ำน่าน (ทุ่งยั้ง คลองโพ จังหวัดอุตรดิตถ์) ลุ่มน้ำยม (บ้านด่านลานหอย จังหวัดสุโขทัย) โดยเฉพาะทางที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยามีกระจายเต็มไปทุกลุ่มน้ำ

อารยธรรมจากตะวันตกที่ผ่านมาจากอินเดีย เช่น ศาสนาอักษร วรรณคดี และอาหารการกิน (ข้าวเจ้า) จะเริ่ม แพร่เข้ามาอย่างช้าๆ ให้หัวหน้าคนพื้นเมืองใช้เป็นเครื่องมือ (เทคโนโลยี)ทางการปกครอง รวบรวมผู้คนและชุมชนบ้านเมืองที่มีมาก่อนค่อยๆ เติบโตก้าวหน้าขึ้นเป็นรัฐน้อยใหญ่ กระจัดกระจายทั่วสุวรรณภูมิต่อไปข้างหน้า

อารยธรรมจากตะวันออกจากจีนฮั่นทางภาคเหนือและ “เจ๊ก”ภาคใต้ของจีน เช่น ภาษาพูด เครื่องมือทอผ้า เครื่องมือโลหะ อาหารการกิน (ผัก) ฯลฯ คลุกคลีเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนพื้นเมืองทั่วไป

คนพื้นเมืองสุวรรณภูมิ มีอย่างน้อย 2 พวก คือพวกดั้งเดิมที่ตั้งหลักแหล่งสืบเนื่องมาตั้งแต่ราว 4,500 ปีมาแล้ว เช่น บ้านหนองโน บ้านโคกพนมดี ฯลฯ กับพวกมาจากที่อื่นทั้งทางบกและทางทะเล ทำให้มีจำนวนประชากรมากขึ้นกว่าแต่ก่อน และมีระบบความเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติเรียก “ศาสนาผี” เช่น นับถืองู กบ จระเข้ ฯลฯ เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์

แผนที่อุษาคททวีป ที่ระบุชื่อ Regio Aurea เป็นภาษาละติน แปลว่าแผ่นดินทอง หรือสุวรรณภูมิ ซึ่งตรงกับพื้นที่บริเวณประเทศไทยและเพื่อนบ้านในปัจจุบัน
วาดโดย Sebastian Munster ชาวเยอรมัน เมื่อปี พ.ศ. 2087

สุวรรณภูมิ

สุวรรณภูมิ แปลตามรูปศัพท์ว่า **แผ่นดินทอง** หรือ**ดินแดนทอง** แต่มีคำเฉพาะเรียกใช้มานานแล้วว่า**แหลมทอง** หมายถึงบริเวณผืนแผ่นดินใหญ่ของชุกชากเนย์ หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมื่อราว 2,500 ปีมาแล้ว อันเป็นดินแดนอุดมสมบูรณ์ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพประกอบด้วยสัตว์, พืชพันธุ์ ทรัพยากร และแร่ธาตุต่างๆ ทั้งเป็นแหล่งของกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายที่ล้วนเป็นเครือญาติทางสังคมวัฒนธรรม และเป็นบรรพบุรุษของคนไทยทุกวันนี้

พจนานุกรม อธิบายคำ **สุวรรณ** [สุ-วัน] น. ทอง. (ส. สุวรรณ; บ. สุวณฺณ). **ภูมิ** 1, ภูมิ-[พุม, พู-มิ, พุม-มิ-] น. แผ่นดิน, ที่ดิน. **ภูมิ** 2 น. พินความรู้, ปัญญา. **ภูมิ** 3 ว. สง่า, ฝั่งผาย, อ่าง. **สุวรรณภูมิ** น. ดินแดนทองคำ

สุวรรณภูมิ เป็นชื่อเก่าแก่มีในกัมภีร์โบราณ เช่น มหาวงศ์ พงศาวดารลังกา, ชาดกพุทธศาสนาในอินเดีย, และนิทานเปอร์เซียในอิหร่าน ฯลฯ เนื่อง

เพราะชาวสิงหล(ลังกา) ชาวมณฑล(อินเดีย) และชาวอาหรับ-เปอร์เซีย (อิหร่าน) ที่เป็นนักเดินทางผจญภัยแลกเปลี่ยนค้าขายสิ่งของเครื่องใช้ต่างพากันเรียกผืนแผ่นดินใหญ่ของอุษาคเนย์โบราณว่าสุวรรณภูมิไม่น้อยกว่า 2,500 ปีมาแล้ว

ส่วนชาวจีน(จีน)ยุคโบราณ เรียกดินแดนนี้ว่า**จินหลิน** หรือ**กิมหลิน** มีความหมายเดียวกันกับชื่อสุวรรณภูมิว่าแผ่นดินทอง, ดินแดนทอง, แลลมทอง ฉะนั้น สุวรรณภูมิจึงไม่ใช่ชื่อรัฐหรืออาณาจักร แต่เป็นชื่อดินแดนแผ่นดินใหญ่ของอุษาคเนย์หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปัจจุบัน ที่ขนาดด้วย 2 มหาสมุทร คือ **มหาสมุทรแปซิฟิก**อยู่ทางด้านตะวันออก กับ**มหาสมุทรอินเดีย**อยู่ทางด้านตะวันตก ส่งผลให้ดินแดนสุวรรณภูมิเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนค้าขาย หรือ**“จุดนัดพบ”**ระหว่างโลกตะวันตก (หมายถึงอินโด-เปอร์เซีย และอาหรับ) กับโลกตะวันออก (หมายถึงจีนฮั่นและอื่นๆ) มีความมั่งคั่งและมั่นคงแล้วมีรัฐใหญ่ๆ เกิดขึ้นในยุคต่อมา เช่น ทวารวดี, พุณิน, เจนละ, ศรีวิชัย, ทวารวดีศรีอยุธยา, ละโว้-อโยธยาศรีวิกรมเทพ, จนถึงกรุงศรีอยุธยา ฯลฯ ดึงดูดให้ผู้คนจากที่ต่างๆ ทุกทิศทางเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่ง ทำให้เกิดความหลากหลายทางชาติพันธุ์ที่ผสมผสานทางสังคมวัฒนธรรมและเผ่าพันธุ์จนเป็น **“คนไทย”**และเครือญาติชาติต่างๆ ในอุษาคเนย์ปัจจุบัน

สุวรรณภูมิ คือนามอันเป็นมงคลที่คนแต่ก่อนยกย่องใช้เรียกชื่อบ้านนามเมืองสืบเนื่องหลายยุคหลายสมัย ได้แก่ **รัฐสุวรรณภูมิ** (ราวหลัง พ.ศ. 1600) จนเป็นเมือง**สุพรรณบุรี** (ราวหลัง พ.ศ. 1800) และ**จังหวัดสุพรรณบุรี** รวมทั้งชื่อ**เมืองสุวรรณภูมิ** (ราว พ.ศ. 2315 สมัยกรุงธนบุรี) แล้วเปลี่ยนเป็นอำเภอ**สุวรรณภูมิ** จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อราว 100 ปีมาแล้ว

ท่าอากาศยานสุวรรณภูมิ เป็นนามพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2543

5

หลัง พ.ศ. 500

การค้าโลก นำเข้าพุทธ-พราหมณ์ แรกถึงปราจีนบุรี

หลัง พ.ศ. 500 หรือ 2,000 ปีมาแล้ว บรรพชน“คนไทย”ทางชายฝั่งทะเลตะวันออกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ที่มีหลักแหล่งอยู่ในเขตจังหวัดปราจีนบุรีและใกล้เคียง สร้างบ้านแปลงเมืองเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นทางลุ่มน้ำปราจีนบุรี (ต้นน้ำบางปะกง) บริเวณอำเภอศรีมโหสถ กับอำเภอศรีมหาโพธิ เริ่มรับศาสนาพุทธ-พราหมณ์จากอินเดียตามเส้นทางการค้าโลก ผ่านลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน (สุพรรณบุรี-กาญจนบุรี) ที่อยู่คนละฟากอ่าวไทยซึ่งยังเป็นทะเลโคลนตมมีร่องน้ำไปมาติดต่อถึงกัน ขณะเดียวกันก็แล่นเรือลงไปติดต่อกับบ้านเมืองพุทธ-พราหมณ์ทางคาบสมุทรภาคใต้ได้สะดวก เช่น ทางเขตจังหวัดสุราษฎร์ธานี (ไชยา-พุนพิน) เป็นต้น

หลักฐานสำคัญที่ยืนยันความเป็นชุมชนบ้านเมืองใหญ่ได้แก่ ลายแกะสลักบนขอบสระแก้ว ที่เมืองมโหสถ (อำเภอศรีมโหสถ) เป็นรูปสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ช้าง, เหา, ฯลฯ มีอายุทางศิลปกรรมอยู่ในยุคนี้ แล้วยังพบลูกปัดเป็นเครื่องราง เครื่องประดับของยุคนี้ด้วย

เรือทะเลสมุทรจาก
ชมพูทวีปและที่อื่นๆ
ทางทิศตะวันตกเข้า
มาติดต่อกับเมือง
มโหสถ มีรูปแบบเป็น
ตัวอย่างในตรา
ดินเผา พบที่เมือง
นครชัยศรี (หรือเมือง
นครปฐมโบราณ)
แสดงว่าบ้านเมือง
ในสุวรรณภูมิมีการ
ติดต่อดำขายกับนานา
ประเทศทางทะเล
อย่างกว้างขวางโดย
ผ่านทะเลอันดามัน
กับอ่าวไทยโบราณและ
ทะเลโคลอนตม

หลัง พ.ศ. 500 หรือราว 2,000 ปีมาแล้ว บริเวณ
ที่ลุ่มๆดอนๆ ภายในลุ่มน้ำบางปะกง, ลุ่มน้ำแม่กลอง-
ท่าจีน, กับลุ่มน้ำป่าสัก เป็นบ้านเมืองศูนย์กลาง
การแลกเปลี่ยนระหว่างตะวันตก คืออินเดีย, ลังกา,
เปอร์เซีย, อาหรับ ฯลฯ กับตะวันออก จีน (ฮั่น) ฯลฯ

บริเวณลำน้ำท่าจีน-แม่กลอง มีชุมชนขนาดใหญ่ระดับเมือง ตั้งแต่ 3,000 ปีมาแล้ว อยู่บริเวณดอนตาเพชร (อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี) และอุทอง (อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี) ที่ดอนตาเพชร-อุทองนี้เอง ศาสนาพุทธจะแพร่หลายออกไปถึงที่อื่นๆ เช่น บริเวณลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก, ลุ่มน้ำบางปะกง-พานทอง, ลุ่มน้ำชี-มูล, ลุ่มน้ำโขง ฯลฯ

คนพื้นเมืองดั้งเดิมนับถือ“ศาสนาผี”มาก่อนนานแล้ว มีผู้หญิงเป็นหัวหน้าทำพิธีกรรม เท่ากับผู้หญิงเป็นผู้สืบทอดพิธีกรรมในศาสนาผี เมื่อศาสนาพุทธ-พราหมณ์ที่มีผู้ชายสืบทอดพิธีกรรมแผ่มาถึงสุวรรณภูมิก็เกิดปะทะขัดแย้งก่อน แล้วประนีประนอมประสมประสานเข้าด้วยกันในภายหลัง โดยมีศาสนาพุทธ-พราหมณ์เป็นแกนนำหลัก และเป็นเครื่องมือทันสมัยในการปกครองรวบรวมผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ ให้มีศูนย์รวมร่วมกันอยู่ที่พุทธ-พราหมณ์

นับแต่ขึ้นไป คือราวหลัง พ.ศ. 500 ชุมชนบ้านเมืองในศาสนาผีที่รับพุทธ-พราหมณ์ จะเติบโตขึ้นเป็นบ้านเมือง แล้วมีพัฒนาการขึ้นเป็นรัฐขนาดเล็กบริเวณทะเลโคโลนตมอย่างน้อย 2 แห่ง คือ บริเวณอุทอง (จังหวัดสุพรรณบุรี) กับลพบุรี (จังหวัดลพบุรี) แล้วขยายมาถึงเมืองมโหสถ

ผู้คนพลเมืองของ 2 บริเวณนี้ มีหลายเผ่าพันธุ์ผสมผสานอยู่ด้วยกันมาก่อนและจะมีมากขึ้นเรื่อยๆ โดยมีภาษาพูดคล้ายคลึงกัน ถือเป็นภาษาร่วมสุวรรณภูมิ ใช้สื่อสารกันได้ทั่วไป แต่จะเริ่มรับภาษาอื่นเข้ามาใช้งาน เช่น ภาษาจากอินเดีย ภาษาจากจีน ฯลฯ จากนั้นก็รับตัวอักษรที่มากับศาสนาพุทธ-พราหมณ์ ยกย่องเป็นอักษรศักดิ์สิทธิ์ในพิธีกรรม ใช้สื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ

หลัง พ.ศ. 1000

แรกมีรัฐขนาดเล็ก
ที่เมืองมโหสถ ปราจีนบุรี

6

หลัง พ.ศ. 1000 ปราจีนบุรีบริเวณที่ลุ่มดอนชายทะเลโคลน
ตมของอำเภอศรีมหาโพธิ (อยู่ทางเหนือ) อำเภอศรีมโหสถ (อยู่
ตรงกลาง) ต่อเนื่องถึงอำเภอพนมสารคาม (ฉะเชิงเทรา อยู่ทางใต้)
เติบโตขึ้นจากการค้าข้ามภูมิภาคเป็นบ้านเมืองใหญ่ หรือรัฐขนาด
เล็ก สมมุติชื่อเรียกตามนิทานท้องถิ่นของลาวพวนว่า **เมืองมโหสถ**
มีเมืองมโหสถเป็นศูนย์กลางเกี่ยวข้องไปถึงชุมชนบ้านเมืองและ
รัฐขนาดเล็กทางที่ลุ่มๆดอนๆ ภายในจนถึงทะเลสาบในกัมพูชา
รวมทั้งบริเวณลุ่มน้ำชี-มูล ในอีสาน และรัฐอุทอง (สุพรรณบุรี)
ฟากตะวันตกลุ่มน้ำเจ้าพระยา (ที่เก่าแก่ก่อนรัฐหลังยะลิว หรือ
นครชัยศรี ที่นครปฐม)

รัฐมโหสถมีขอบเขตทางเหนือถึงลำน้ำปราจีนบุรี ที่อำเภอ
ศรีมหาโพธิ และอำเภอประจันตคาม (ปราจีนบุรี) ทางใต้ถึงลำ
น้ำท่าลาดที่อำเภอพนมสารคามและอำเภอสนามชัยเขต (ฉะเชิง
เทรา) มีร่องรอยแนวทำนบเบี่ยงเบนน้ำป่าเป็นคันดินยาวคล้าย

ถนนพุ่งตรงหากัน แต่ไม่เชื่อมติดกัน คงเว้นว่างไว้ให้น้ำป่าไหลลง
อ่าวไทยทางตะวันตกที่เริ่มเป็นโคลนตม

ศูนย์กลางรัฐมโหสถมีคูน้ำคันดิน มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า
มุมมนขนาดกว้าง 700 เมตร ยาว 1,500 เมตร ปัจจุบันเรียกเมือง
มโหสถ อยู่บ้านโคกวัด อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี มีซาก
ศาสนสถานขนาดใหญ่ย่อยกระจายทั้งในเมืองและนอกเมือง
รวมแล้วมีจำนวนมาก มีสระน้ำหลายแห่งที่สำคัญคือ สระแก้ว, สระ
มรกต, สระบัวลำ ตรงสระมรกต-บัวลำ มีซากศาสนสถานขนาดใหญ่
เนื่องในศาสนาพุทธ-พราหมณ์อยู่ปนกัน ที่สำคัญมีรอยพระ
พุทธรูปสลักบนพื้นศิลาแลง กับมีศิลาจารึกกำกับด้วย

หลัง พ.ศ. 1000 บริเวณสองฝั่งลำน้ำท่าลาดหรือคลองท่าลาด
ที่ไหลผ่านพนมสารคาม มีชุมชนบ้านเมืองโบราณหลายแห่ง ตั้งแต่
บ้านเกาะขนุนถึงบ้านท่าเกวียน ฯลฯ (ตามรายงานการสำรวจของ
รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ในรายงานฉบับสมบูรณ์
การวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เรื่องความเป็นมาของอำเภอ
สำคัญในประวัติศาสตร์ จัดทำโดยสถาบันดำรงราชานุภาพ
กระทรวงมหาดไทย พ.ศ. 2540)

หลักฐานนี้แสดงว่าบริเวณพนมสารคามเริ่มมีชุมชนบ้าน
เมืองแล้วตั้งแต่หลัง พ.ศ. 1000 เป็นบ้านเมืองกึ่งกลางระหว่างเมือง
มโหสถ (อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี) กับเมืองพระรถ
(อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี)

รัฐสองฟากแม่น้ำเจ้าพระยา

หลัง พ.ศ. 1000 แรกมีรัฐขนาดเล็กก่อรูปขึ้นจากการค้าโลก
ตะวันตก-ตะวันออก แล้วเติบโตเป็นรัฐขนาดใหญ่ มีชื่อในเอกสาร

จีนว่าหลังยะลิว (ลั้งเกียฉู) อยู่ทางลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน ฟากตะวันตกทะเลโคลนตมอ่าวไทย กับโถโลโปตี (ทวารวดี) อยู่ทางลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ฟากตะวันออกทะเลโคลนตมอ่าวไทย

ต่อมาอีกนานทะเลโคลนตมในอ่าวไทยตื้นกรวดาบรรพ์ขึ้นเขินเป็นดินดอนอุตมสมบูรณ มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่าเป็นแก่งกลางทำให้เกิดบ้านเมืองและรัฐเอกราชขึ้นบริเวณที่ราบลุ่มสองฟากแม่น้ำเจ้าพระยา คือ

รัฐหลังยะลิว อยู่ที่นครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ฟากตะวันตกลุ่มน้ำเจ้าพระยา มีเครือข่ายอยู่เมืองคูบัว (จังหวัดราชบุรี) และบริเวณจังหวัดเพชรบุรี

รัฐโถโลโปตี อยู่ที่ลพบุรี ฟากตะวันออกลุ่มน้ำเจ้าพระยามีเครือข่ายอยู่เมืองมโหสถ (จังหวัดปราจีนบุรี) เมืองพระรถ (จังหวัดชลบุรี)

บ้านเมืองและรัฐเหล่านี้ต่างเลือกรับศาสนาพุทธ-พราหมณ์ และตัวอักษรจากอินเดียมาใช้เป็นเครื่องมือทางการปกครองรวบรวมผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ให้อยู่รวมในอำนาจเดียวกัน มีคนพวกหนึ่งเรียกสาม คือสยามอยู่ด้วย

7

หลัง พ.ศ. 1500

ขอมและการค้าโลก
ถึงปราจีนบุรี

หลัง พ.ศ. 1500 บริเวณปราจีนบุรี มีศูนย์กลางอยู่ทางเมืองมโหสถ รุ่งเรืองขึ้นจากการค้าโลก แล้วเกี่ยวข้อเป็นเครือญาติกับกษัตริย์ขอมทั้งเมืองละโว้ (ลพบุรี) และเมืองพระนครที่ทะเลสาบ (กัมพูชา) กับเมืองพระรถ (ชลบุรี) เพราะมีดินแดนต่อเนื่องเป็นแผ่นดินเดียวกัน (ยุคนั้นไม่มีเส้นกันอาณาเขตอย่างปัจจุบัน)

บ้านเมืองขนาดเล็กที่เป็นเครือข่าย เช่น บ้านโคกขวาง (อำเภอศรีมหาโพธิ ปราจีนบุรี) กับที่พนมสารคาม (อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา) ได้ผลพวงจากการค้าโลกด้วย จึงพบโบราณวัตถุจำนวนหนึ่งกระจัดกระจายทั่วไปทางสองฝั่งลำน้ำท่าลาด ตั้งแต่บ้านเกาะขนุนและใกล้เคียง แสดงว่ามีผู้คนหลายเผ่าพันธุ์และหลายชาติภาษาปะปนอยู่ด้วยกันบริเวณรัฐมโหสถนี้

แรกมี“ขอม”ลุ่มน้ำเจ้าพระยา

หลัง พ.ศ. 1500 รัฐพื้นเมืองทั้งหมดในสุวรรณภูมิต่างปรับตัวทางการค้า แล้วควบคุมการค้าด้วยตัวเอง ทำให้เติบโต เข้มแข็ง มีเครือข่ายกว้างขวาง เกิดบ้านเมืองน้อยใหญ่ทั้งชายฝั่งทะเลและภายในลุ่มน้ำลำคลอง ต่างสร้างความสัมพันธ์เป็นเครือญาติพี่น้อง ผู้ใหญ่ผู้น้อยผ่านการแต่งงาน มีผู้คนจากทุกทิศทางเคลื่อนย้ายเพิ่มเติม แล้วตั้งหลักแหล่งบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้งตอนบนและตอนล่างรอบอ่าวไทย

ปากตะวันตกลุ่มน้ำเจ้าพระยา มีการรวมตัวของผู้คนชาวสยามแล้วสมมติชื่อดินแดนสยามประเทศติดต่อกับพุกามประเทศ (พม่า), ราชัญประเทศ (มอญ), มลลยประเทศ (มลายู)

ปากตะวันออกลุ่มน้ำเจ้าพระยาเป็นพวกละโว้หรือมีชื่อที่คนอื่นเรียกอย่างยกย่องว่าขอม สังกัดกัมพูชาประเทศ (กัมพูชา)

ครั้นหลัง พ.ศ. 1600 การค้าสำเภากับจีนหนาแน่นมากขึ้น แต่เส้นทางคมนาคมทางน้ำโดยเฉพาะแม่น้ำลพบุรีคับแคบและอยู่ห่างไกลปากน้ำอ่าวไทยที่โคลนตมถมทับชั้นลงไปมากกว่าแต่ก่อน ดินดอนเกิดขึ้นกว้างขวาง รัฐละโว้จึงย้ายศูนย์กลางมาอยู่ลำน้ำเจ้าพระยาบริเวณที่สบกันของลำน้ำลพบุรี-ป่าสัก แล้วสถาปนาเมืองมีนามศักดิ์สิทธิ์ว่าอโยธยาศรีรามเทพนคร ที่ต่อไปข้างหน้าจะเป็นกรุงศรีอยุธยา

ภาษาพูดของผู้คนทั้งภาคพื้นแผ่นดินใหญ่สุวรรณภูมิกับบริเวณหมู่เกาะเป็นภาษาร่วม แต่แตกต่างกันเล็กน้อยตามภูมิประเทศ โดยมีภาษากลางใช้สื่อสารทางการค้า 2 เขตใหญ่ๆ คือ ภาษาตระกูลไทย-ลาวของดินแดนภายใน และภาษาตระกูลชวา-มลายูของดินแดนภาคพื้นทวีปริมทะเลและหมู่เกาะ

นับแต่ พ.ศ. 1500 เป็นต้นไป อักษรทางศาสนาที่รับจากอินเดียได้ (ทมิฬ) ตั้งแต่แรก จะคลี่คลายไปในลักษณะเฉพาะของรัฐพื้นเมืองอย่างน้อย 3 แบบ คือ อักษรมอญ ใช้ในรามัญประเทศทางรัฐพุกาม อักษรเขมร ใช้ในกัมพูชประเทศทางรัฐกัมพูชา (แต่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีพวกสยาม เรียกอักษรเขมรว่าอักษรขอม) อักษรกวิ ใช้ทางมลายูประเทศอยู่ทางใต้ถึงมาเลเซีย

หลัง พ.ศ. 1700

เมืองมโหสถร้างรอย-รกร้าง

8

หลัง พ.ศ. 1700 ปราจีนบุรีบริเวณลุ่มน้ำบางปะกงเป็นที่ดอนมากขึ้นจากทะเลโคลนตมที่ถมทับ ส่งผลให้เส้นทางคมนาคมออกอ่าวไทยไม่คล่องต้องตัดขั้วบ้านเมืองเขตเมืองมโหสถ (ปราจีนบุรี) และเมืองพระรถ (ชลบุรี) ต้องรื้อรอยแล้วรกร้าง กลายเป็นป่าดง

ผู้คนดั้งเดิมของบ้านเมืองมโหสถเคลื่อนย้ายไปอยู่ที่อื่นซึ่งอุดมสมบูรณ์ทำมาหากินและทำมาค้าขายดีกว่า เช่น ทางชายฝั่งจังหวัดชลบุรี ที่มีเมืองศรีพระโล (อำเภอบางปะกง จังหวัดชลบุรี) เดิมโตขึ้นมาแทน แต่ทางลุ่มน้ำเจ้าพระยามีรัฐใหม่เติบโตขึ้น ชื่อ **อโยธยาศรีรามเทพ** (จะเป็นกรุงศรีอยุธยาต่อไปข้างหน้า) บางพวกไปอยู่ในรัฐใหญ่รอบทะเลสาบในกัมพูชา

แรกมีอักษรไทยและคนไทย

หลัง พ.ศ. 1700 มีศาสนาพราหมณ์แพร่หลายออกไปกว้างขวาง คือ ศาสนาพุทธใช้ภาษาไทย กับศาสนาอิสลามใช้ภาษามลายู

บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยามีรัฐเอกราชอย่างน้อย 2 แห่ง คือ รัฐละโว้-อโยธยา (ลพบุรี), รัฐสุพรรณภูมิ (สุพรรณบุรี เป็นชื่อสืบเนื่องจากสุพรรณภูมิ) แล้วยังมีรัฐย่อยๆ คือ รัฐเจนลีฟู (ชัยนาท), รัฐเพชรบุรี (เพชรบุรี) ฯลฯ

รัฐอโยธยาศรีรามเทพ บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างสนับสนุนผลักดันให้เกิดรัฐสุโขทัยขึ้นตอนบนบริเวณลุ่มน้ำยม-น่าน นับถือศาสนาพุทธเถรวาท ใช้ภาษาไทยเป็นภาษากลาง มีเครือข่ายถึงบริเวณสองฝั่งโขงที่เรียกภายหลังว่าล้านช้าง-ล้านนา

แรกมีราชอาณาจักรสยาม

ครั้นหลัง พ.ศ. 1800 บริเวณอโยธยาศรีรามเทพนครเป็นศูนย์กลางการค้านานาชาติ โดยเฉพาะสำเภาจีน จนเติบโตเปลี่ยนราชวงศ์และเปลี่ยนชื่อเป็นกรุงศรีอยุธยา ทำให้คนพื้นเมืองจากอีสานและสองฝั่งโขงเคลื่อนย้ายลงมาเป็นประชากรหนาแน่น แล้วมีอักษรไทยได้แบบจากอักษรขอม (เขมร) ใช้งานทางศาสนา-การเมือง แล้วสมมุติเรียกชื่อตนเองว่า“คนไทย”เป็นครั้งแรก ต่อมาชาวต่างชาติเรียกกรุงศรีอยุธยาว่าราชอาณาจักรสยาม ใช้ภาษาเขมรในราชสำนัก (จะเป็นราชาศัพท์ต่อไปข้างหน้า)

ขณะเดียวกันก็ขยายเครือข่ายลงไปควบคุมรัฐเพชรบุรีกับรัฐนครศรีธรรมราชประชิดกับรัฐปัตตานีที่เป็นเอกเทศ

หลัง พ.ศ. 2000 กรุงศรีอยุธยาราชอาณาจักรสยามมีนามเป็น

ทางการว่ากรุงเทพมหานครศรีอยุธยา (หมายถึงสืบจากทวารวดี
 ของพระรามจากเมืองละโว้)แม่อำนาจยึดครองรัฐสุโขทัยได้ทั้งหมด
 แล้วลตฐานะเจ้านายราชวงศ์สุโขทัยลงเป็นขุนนางให้ไปอยู่ใกล้
 ชิดในพระนครศรีอยุธยาแล้วเผชิญหน้ากับรัฐล้านนาต่อไปอีกนาน
 ขณะเดียวกันก็แม่อำนาจไปที่ราบสูงบริเวณลำน้ำมูล มีศูนย์
 กลางอยู่เมืองนครราชสีมา ควบคุมเส้นทางคมนาคมการค้ากับ
 สองฝั่งโขงและทะเลสาบเขมร

ผลของการสร้างราชอาณาจักรสยามแพ้ไปควบคุมเส้นทาง
 การค้าทางบก-ทะเลกว้างขวางทำให้เกิดสงครามกับหงสาวดี-อังวะ
 ต่อเนื่องหลายครั้งหลายหน

9

หลัง พ.ศ. 1900

แรกมีชื่อเมืองปราจีนบุรี
ทางลุ่มน้ำบางปะกง

หลัง พ.ศ. 1900 มีชื่อเมืองปราจีนบุรีอยู่ในบทพระอัยการ
ตำแหน่งนาทหารหัวเมือง อยู่ในกลุ่มบ้านเมืองลุ่มน้ำบางปะกงอีก
2 เมือง คือ เมืองฉะเชิงเทรา, เมืองนครนายก ดังนี้

เมืองวิเศษฤๅไชย เมืองฉะเชิงเทรา

ขึ้นประแดงเสนาภูขวา

ออกพระพิบุรสงคราม เมืองนครนายก

ขึ้นประแดงเสนาภูขวา

ออกพระอุไทยธานี เมืองปราจีนบุรี

ขึ้นประแดงจุลาเทพชัย

บทพระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองตราขึ้นในแผ่นดิน
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา(ครองราชย์ระหว่าง
พ.ศ. 1991-2031) ช่วงเวลาก่อนหน้านั้นในแผ่นดินสมเด็จพระบรม
ราชาธิราช (เจ้าสามพระยา ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1967-1981)
ได้ยกทัพไปยึดครองเมืองพระนครหลวง (ยโสธรปุระ-นครธม)

บริเวณทะเลสาบในกัมพูชา จึงยกบ้านทางลุ่มน้ำบางปะกงขึ้น
เป็นเมืองรายทางจากกรุงศรีอยุธยาไปเมืองพระนคร
เมืองในยุคต้นกรุงศรีอยุธยาไม่จำเป็นต้องมีกำแพงป้อม
ปราการ แต่อาจเป็นชุมชนหมู่บ้านขนาดใหญ่เท่านั้น ดั้งมีร่องรอย
และพยานหลักฐานจำนวนมากในสมัยหลังต่อมา

10

พ.ศ. 2310

พระเจ้าตากผ่านป่าดงศรีมหาโพธิ์
ปราจีนบุรี ลุ่มน้ำบางปะกง

เมืองมโหสถ ที่ปราจีนบุรีร่วงโรยแล้วรกร้างเป็นป่าดงพงพี นานหลายร้อยปี ตั้งแต่ก่อนกรุงศรีอยุธยา จนกรุงศรีอยุธยาแตก เมื่อ พ.ศ. 2310 เป็นเขตที่คนต่อมารับรู้เรียกกันทั่วไปว่าดงศรีมหาโพธิ์ (ปราจีนบุรี) เพราะมีต้นโพธิ์ใหญ่อายุเก่าแก่อยู่ชายทุ่ง ไม่มีบ้านเมือง มีแต่ชุมชนเล็กๆ เป็นช่องแหล่งหลบซ่อนของโจรผู้ร้าย

ก่อนกรุงศรีอยุธยาแตก พ.ศ. 2310 พระเจ้าตากฟ้าไพร์พล คนสนิทตีฝ่ากองทัพพม่าที่ล้อมกรุงมุ่งทางชายทะเลตะวันออกผ่าน ดงศรีมหาโพธิ์ และป่าดงเขตพนมสารคามไปชลบุรี ระยอง จันทบุรี

เส้นทางพระเจ้าตาก

วันเสาร์ ตอนเที่ยงคืน ขึ้น 4 ค่ำ เดือนยี่ ปีกอ อัฐศก จุลศักราช 1128 หรือ พ.ศ. 2309 เกิดเพลิงไหม้ขึ้นในพระนคร ใหม้ตั้งแต่ทำ ทราชิตดลามมาถึงสะพานช้างวงคลองข้าวเปลือก แล้วข้ามมาติด

ป่ามะพร้าว ป่าโทน ป่าถ่าน ป่าทอง ป่ายา วัดราชบูรณะ วัดมหาธาตุ วัดฉันทันต์ ดิถุกุฏิวิหาร และบ้านเรือนมากกว่าหมื่นหลัง

ไฟไหม้ในพระนครยังไม่ดับ พระยาตากก็ยกสมัครพรรคพวกไพร่พลไทยจีนออกจากค่ายวัดพิชัยเดินทัพไปทางบ้านหันตรา

พม่ายกพลติดตามทัน ได้ต่อรบกันเป็นสามารภ พม่าต่อต้านมิได้ก็ถอยกลับไป

พระยาตากเดินทัพต่อไปทางบ้านข้าวเม่า จนถึงบ้านสามัคคีต เวลาสองยามเศษ เมื่อมองกลับไปเห็นแสงไฟรุ่งโรจน์โชตินาการยังไหม้กรุงอยู่ ก็ให้หยุดพักทัพ วันอาทิตย์ รุ่งเช้า พระยาตากเดินทัพไปถึงบ้านโพสามหวาย หรือโพสาวหาญ หรือโพสังหาร

พม่ายกพลติดตามไปอีก ได้ต่อรบกันเป็นสามารภ ทัพพม่าแตกกระจัดกระจายพ่ายแพ้ไป

พระยาตากให้เดินทัพต่อไป ตอนเย็นถึงบ้านพรานนก หยุดพักแรม ให้ทแกล้วทหารออกไปลาดเลี้ยวเที่ยวหาอาหาร พบกองทัพพม่ายกมาจากบางคาง (ปราจีนเก่า) พม่าไล่ติดตามมา พระยาตากจึงขึ้นม้าพร้อมไพร่พลออกรบพม่าก่อน กองทัพพม่าแตกพ่ายกระจายไป

ทแกล้วทหารเห็นกำลังบุญฤทธิ์พระยาตากเป็นอัศจรรย์ก็ยกย่องว่าเป็น“จอมกษัตริย์สมมุติวงศ์” เท่ากับแสดงสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมเป็นพระมหากษัตริย์

รุ่งขึ้นขุนชำนาญไพร่สนทและนายกองข้างเมืองนครนายกมีจิตสวามิภักดิ์ เอาช้างมาถวาย 6 ช้าง นำเสด็จถึงบ้านบางตง เข้าหยุดประทับในที่นั้น แล้วสั่งให้ขุนหมื่นพันทนายบ้านยอมอ่อนน้อม แต่ไม่สำเร็จ กลับทำทนายอีก แล้วตั้งค่ายจะสู้รบ

รุ่งขึ้น พระเจ้าตากยกเข้าตีค่ายได้ช้าง 7 ช้าง

พระเจ้าตากยกพลไปประทับที่ ตำบลหนองไม้ซุง ตามทาง

เมืองนครนายก แล้วประทับรอนแรมไปอีก 2 วัน ก็ถึงบ้านนาเรียง
 ออกจากบ้านนาเรียงวันหนึ่งถึงเมืองปราจีนบุรี ข้ามแม่น้ำที่
 ด้านกบ (แฉะ) (ประจันตคาม ปราจีนบุรี) ให้พักรัฟลง หุงอาหาร
 กินเสร็จแล้วเดินทัพข้ามทุ่งไปจนตกเย็น หยุดพักทัพรอสมัคร
 พรรคพวกที่ตามไม่ทันอยู่ 3 วัน (เอกสารบางเล่มบอกว่าอยู่ชาย
 ดงศรีมหาโพธิ์)

ฝ่ายพม่าเกณฑ์ทัพเรือให้ขึ้นมาสวมทับกับทัพบกตั้งอยู่ปาก
 น้ำเจ้าโล้ (โจ้โล้) ยกไปขึ้นที่ท่าข้าม ติดตามกองทัพพระเจ้าตาก
 ได้รับกันหนักจนพม่าแตกกระจัดกระจายพ่ายไป

จากนั้นพระเจ้าตากยกพลนิกายไปทางบ้านทองหลาง บ้าน
 สะพานทอง (อำเภอพานทอง?) บางปลาสร้อย ก็เป็นอันพ้น
 กองทัพพม่า

กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเมื่อวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2310

แต่ก่อนหน้านั้นราว 3 เดือนกว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
 เมื่อยังเป็นพระยาดาก ได้พาสมัครพรรคพวกไพร่พลไทย-จีน
 จำนวนหนึ่ง ตีฝ่ากองทัพพม่ามุ่งหน้าไปทางชายทะเลตะวันออก

พระยาดากไม่ใช้ทั้งคนแรกและคนสุดท้าย ที่ได้ละทิ้งหน้าที่
 หลบหนีไป เพราะระบบการเมืองและสังคมของราชอาณาจักรศรี
 อยุธยาได้ล่มสลายลงก่อนที่พม่าจะระเบิดป้อมหลายกำแพงแล้ว

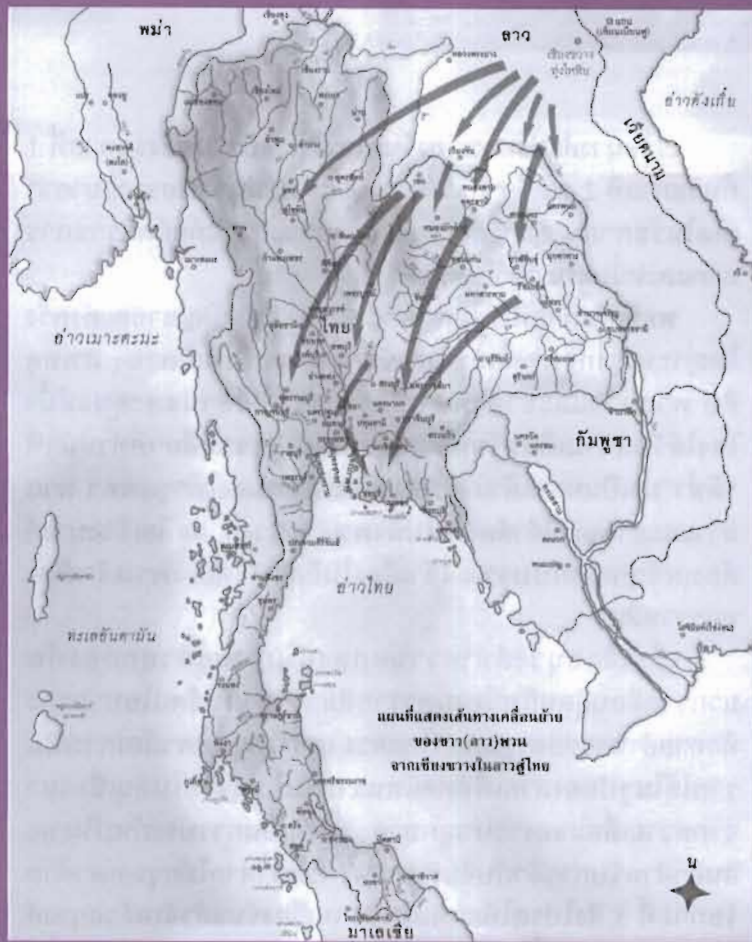
แต่นานไม่ถึง 9 เดือนหลังจากเสียกรุง พระยาดากได้
 ประกาศพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ ที่คนทั่วไปเรียกกันภาย
 หลังว่าพระเจ้าตาก ยกกองทัพเรือจากเมืองจันทบุรีมายึดกรุงศรี
 อยุธยาคืน แล้วฟื้นฟูราชอาณาจักรศรีอยุธยาขึ้นมาใหม่ ชื่อกรุง
 ธนบุรี

กวาดต้อน“ลาว”มาอยู่ต่งศรีมหาโพธิ์ เมืองมโหสถ ปราจีนบุรี

บริเวณเมืองมโหสถ ที่ปราจีนบุรีและอาณาเขตต่อเนื่องที่เป็นป่าดงเริ่มมีชุมชนบ้านเรือนเพิ่มมากขึ้นเมื่อรัชกาลที่ 3 ยกทัพไปตีเวียงจัน (ลาว) ได้เมื่อ พ.ศ. 2369 แล้วให้กวาดต้อนลาวพวนกับลาวเวียงจันมาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณป่าดงทางตะวันออกของกรุงเทพฯ ตั้งแต่นครนายก ปราจีนบุรี จนถึงฉะเชิงเทรา เฉพาะเขตป่าดงศรีมหาโพธิ์ให้ตั้งบ้านเรือนตั้งแต่ลำน้ำปราจีนบุรีที่ต่อไปจะได้ชื่อศรีมหาโพธิ์, ศรีมโหสถ กระจัดกระจายต่อเนื่องถึงบริเวณลำน้ำท่าลาดที่ต่อไปจะได้ชื่อพนมสารคาม มีลาวอีกกลุ่มหนึ่งไปตั้งบ้านเรือนอยู่พนสนิคม (ชลบุรี)

ศึกเจ้าอนุวงศ์ เวียงจัน

คนลาวชาวอีสานสองฝั่งโขง ต้องเดือดร้อนวุ่นวายครั้งสำคัญในแผ่นดินรัชกาลที่ 3 เมื่อเกิดศึกเจ้าอนุวงศ์ เวียงจัน

พวน มีหลักแหล่งศูนย์กลางอยู่เมืองเชียงขวาง บริเวณที่เรียกทุ่งไหหิน ทางตะวันออกเฉียงเหนือของเวียงจันทน์ในลาวติดพรมแดนเวียดนามใกล้เมืองแดนเดียนเบียนฟูของประเทศไทย(จีน)

เมืองพวนอยู่ในหุบเขามีสแม่น้ำไหลผ่าน เรียกว่าพวน คนเคยไปมาเหมือนขดลำไ้ คนในรุ่มน้ำพวนเลยได้ชื่อตามลำน้ำว่า คนพวน แต่ภาษาปากว่าไทยพวน(ไทย แปลว่า ชาว, คน) นับถือแกน หรือ มีฟ้า ยางที่เรียกมีฟ้าพญาแกน มีตำนานค้นตระกูลพวนสืบจากเจ้าเจ็ดเจืองเป็นโอรสขุนบรม(ญ-ฮม)

เจ้าอนุวงศ์แห่งนครเวียงจันทน์เป็นที่โปรดปรานของรัชกาลที่ 1 กับรัชกาลที่ 2 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์ทรงอธิบายว่า เมื่อในรัชกาลที่ 2 นั้น เจ้าอนุแสดงความสุขุมมีภักดีต่อราชการ มากและหมั่นลงมาเฝ้าเป็นนิจ

พอถึงรัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2369 ก็เกิดปัญหาขัดแย้งครั้งใหญ่ระหว่างกรุงเทพฯกับเวียงจันทน์ สาเหตุหนึ่งในหลายๆ สาเหตุ คือ พวกลาวและชาตตามหัวเมืองต่างๆ ในอีสานและลุ่มแม่น้ำโขงได้รับความเดือดร้อนจากเจ้าเมืองนครราชสีมาที่ทำหน้าที่ “ตีข้า” มาเป็นทาสแล้วเกณฑ์ส่วยและแรงงานส่งให้กรุงเทพฯ พวก ลาวและชาเหล่านี้จำต้องหันไปพึ่งพาเจ้าอนุวงศ์ ผลคือเจ้าอนุวงศ์ ต้องเผชิญหน้ากับบรรดาเจ้าเมืองในอีสาน โดยเฉพาะเจ้าเมือง นครราชสีมา

เมื่อเจ้าอนุวงศ์ทำความตกลงกับญวนแล้วยกกองทัพ มากวาดต้อนผู้คนถึงเมืองนครราชสีมา เท่ากับขัดนโยบายและ ทำหายนโยบายของกรุงเทพฯโดยตรง เพราะกรุงเทพฯต้องการเพิ่ม รายได้ในรูปของส่วยเพื่อทดแทนรายรับที่สูญเสียไปอันเนื่องมา จากความเสื่อมของระบบผูกขาด ทั้งยังเป็นการประกันปริมาณ สินค้าสำหรับการค้ากับจีนที่ส่งผลกำไรมหาศาลให้กรุงเทพฯด้วย รัชกาลที่ 3 จึงโปรดให้ยกทัพไปปราบเวียงจันทน์แล้วจับเจ้าอนุวงศ์ มาลงโทษจนตายที่กรุงเทพฯ

พ.ศ. 2476
แรกเป็นจังหวัดปราจีนบุรี

12

พ.ศ. 2476 เมืองปราจีนบุรี ที่มีชื่อมาตั้งแต่หลัง พ.ศ. 1900 ยุคต้นกรุงศรีอยุธยา เปลี่ยนฐานะทางการปกครองเป็นจังหวัดปราจีนบุรี ในพระราชอาณาจักรสยาม อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แล้วให้ตราพระราชบัญญัติระเบียบบริหารแห่งราชอาณาจักรขึ้นใหม่

ก่อนหน้านี้มีการปรับเปลี่ยนระเบียบบริการราชการเป็นระยะๆ เริ่มตั้งแต่เป็นระบบเทศาภิบาล เมื่อ พ.ศ. 2437 ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา

13

พ.ศ. 2482

เปลี่ยนสยามเป็นประเทศไทย
มีคนไทย และความเป็นไทย

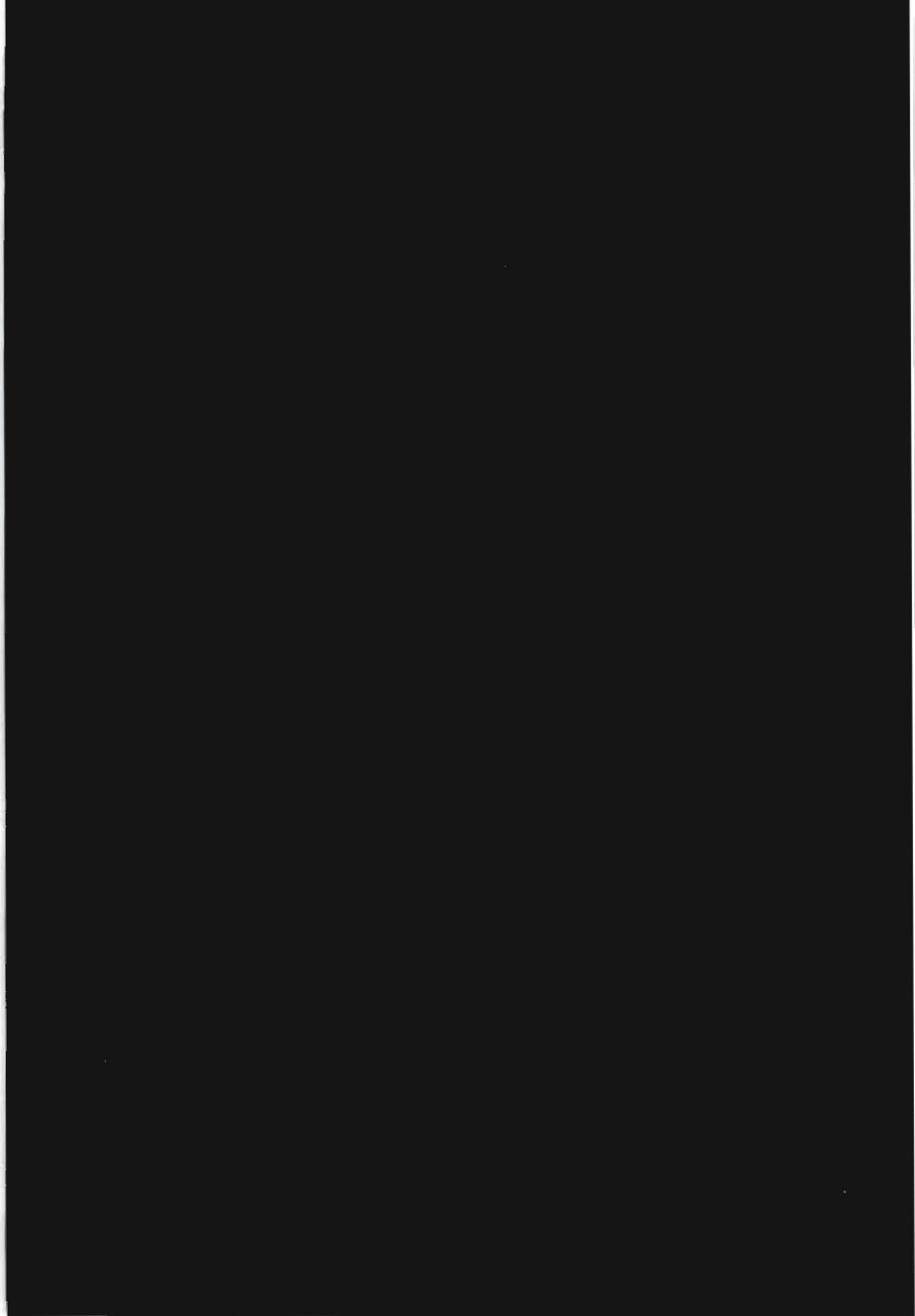
(ลาว)พวน ในเขตเมืองมโหสถและบริเวณต่อเนื่องกลายเป็นคนไทยหมดทุกคนเมื่อเปลี่ยนชื่อประเทศสยามเป็นประเทศไทย พ.ศ. 2482

ก่อนหน้านั้นทุกคนเป็นชาวสยาม แต่เรียกตัวเองเป็น คนลาว, คนจีน, คนเขมร ฯลฯ ต่อนี้ไปเป็นคนไทยหมด

แรกมีชื่อประเทศไทย

หลัง พ.ศ. 2300 หงสาวดียกมาตีกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าตากย้ายราชธานีลงไปอยู่เมืองบางกอกแล้วตั้งกรุงธนบุรีขึ้นใหม่ ขยายอำนาจถึงล้านนา, อีสาน-ลาว, ลงใต้ถึงนครศรีธรรมราช ประชิดรัฐปัตตานีที่เป็นเอกเทศ หลังจากนั้นราชวงศ์จักรีสถาปนากรุงเทพฯ เป็นราชธานี แผ่อำนาจครองรัฐปัตตานีเป็นครั้งแรก

หลังจาก พ.ศ. 2400 กรุงสยามเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยม
 อังกฤษ-ฝรั่งเศส ต้องยอมรับวิทยาการจากยุโรป เริ่มปรับตัวเอง
 เป็นรัฐชาติ ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณา
 ญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย เมื่อ 24 มิถุนายน 2475
 ต่อมาก็เปลี่ยนชื่อจากสยามเป็นประเทศไทย แล้วบังคับให้ทุก
 ชาติพันธุ์ต้องเป็นคนไทย และมีความเป็นคนไทย เมื่อ 24 มิถุนายน
 2482

ปราจีนบุรี

ในสมัยอยุธยาปรากฏชื่อเมืองปราจีนเป็นครั้งแรก ซึ่งคำว่า“ปราจีนบุรี” นั้นเป็นคำสมาสเกิดจากคำว่า“ปราจีน”กับคำว่า“บุรี”

คำว่า“ปราจีน”หรือ“ปาจีน”นั้น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525 ให้ความหมายว่า ทิศตะวันออก ต่างกันที่“ปราจีน” เป็นคำภาษาสันสกฤต แต่คำว่า “ปาจีน” เป็นคำภาษาบาลี ส่วนคำว่า“บุรี” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525 ให้ความหมายว่าเมือง ซึ่งในภาษาบาลีใช้คำว่า“ปุระ”

คำว่า“ปราจีนบุรี” จึงหมายถึงเมืองตะวันออก ซึ่งในเอกสารทางประวัติศาสตร์เรียกว่า“เมืองปราจีนบุรี”บ้าง และ “เมืองปราจีน”บ้าง และยังเขียนชื่อเมืองปราจีนแตกต่างกันไป กล่าวคือบ้างก็เขียนเป็น ปราจีนบุรี ปราจีนบุรี และปาจีนบุรี แต่โดยความหมายแล้วก็น่าจะหมายถึงเมืองทางตะวันออก ซึ่งก็คือทางตะวันออกของราชอาณาจักรไทย

นอกจากนี้ยังมีอีกคำหนึ่งที่ใกล้เคียงกับคำว่าปราจีนคือคำว่าประจิม ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525 ให้ความหมายว่า ทิศตะวันตก ถ้าเป็นไปในความหมายนี้ ประจิมบุรี ก็หมายถึงเมืองตะวันตก ซึ่งก็คือเมืองทางตะวันตกของอาณาจักรเขมรนั่นเอง

จังหวัดปราจีนบุรี มีเขตการปกครอง 7 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองปราจีนบุรี อำเภอกบินทร์บุรี อำเภอศรีมโหสถ อำเภอบ้านสร้าง อำเภอบรรจันตคาม อำเภอศรีมหาโพธิ์ และอำเภอนาดี

เดิมจังหวัดปราจีนบุรีแบ่งการปกครองออกเป็น 13 อำเภอ แต่เนื่องจากจังหวัดปราจีนบุรีเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ติดชายแดน มีอาณาเขตกว้างขวางและมีประชากรมาก ดังนั้น เพื่อประโยชน์แก่การปกครอง การรักษาความมั่นคงและการอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนในท้องถิ่น จึงได้แยกอำเภอสระแก้ว อำเภอคลองหาด อำเภอตาพระยา อำเภอวังน้ำเย็น อำเภอวัฒนานคร และอำเภออรัญประเทศ ออกจากการปกครองของจังหวัดปราจีนบุรี รวมตั้งขึ้นเป็นจังหวัดสระแก้ว ตั้งแต่วันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2536 (ตามพระราชบัญญัติตั้งจังหวัดสระแก้ว พ.ศ. 2536 ซึ่งประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่ม 110 ตอนที่ 125 ลงวันที่ 2 กันยายน 2536)

อำเภอเมืองปราจีนบุรี

อำเภอเมืองปราจีนบุรี ได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอเมื่อ พ.ศ. 2451 ที่ว่าการอำเภอ ตั้งอยู่ถนนปราจีนอนุสรณ์ ตำบลหน้าเมือง

เมืองปราจีนบุรี

เมืองผ่านของเส้นทางเดินทัพไทย-กัมพูชา

ทำเลที่ตั้งของเมืองปราจีนอยู่ใกล้กับประเทศกัมพูชาเรื่องราวส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับเมืองปราจีนในสมัยอยุธยาจึงเป็นเหตุการณ์เกี่ยวกับศึกสงครามระหว่างทั้งสองราชอาณาจักรเป็นสำคัญ

ในการยกทัพไปตีกัมพูชาในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เส้นทางบกมี 2 ทัพ คือ ทัพเมืองนครราชสีมาที่ยกลงมาทางเมืองเสียมเรียบและเมืองกระพงสวาย และทัพหลวงจากกรุงศรีอยุธยา

ทัพหลวงยกออกจากกรุงศรีอยุธยามาทางตะวันออก จากการสำรวจเส้นทางเดินทัพสมัยอยุธยาระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงกัมพูชาโดยใช้หลักฐานทางโบราณคดีประกอบแผนที่ยุทธศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ พบว่าเส้นทางเดินทัพทางบกจะผ่าน พืหานแดง (พืหารแดง) บ้านนา เมืองนครนายก ด้านกบแจะ (ประจันตคาม) ด้านหนุมาน (กบินทร์บุรี) ด้านพระปรัง (อำเภอเมืองสระแก้ว) ช่องตะโกด้านพระจารึกหรือพระจตุต (อรัญประเทศ-ตาพระยา) ตำบลท่าบ (ด้านพระจารึกและตำบลท่าบเป็นชื่อที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา) อยู่ระหว่างเมืองอรัญประเทศและเมืองพระตะบอง (หรือปัตบองคงจะเป็นเมืองศรีโสภณในปัจจุบัน) ตำบลเพนียดเมืองพระตะบอง (ปัตบอง) เมืองโพธิสัตว์ และเมืองสระแก้ว

ในแผนที่ยุทธศาสตร์สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) เส้นทางตะวันออกคือจากกรุงเก่า บ่อโพง พระแก้วพืหารแดง (ตรงจุดนี้มีเส้นทางจากเขาพนมโยงแยกทางสระบุรีขึ้นไปเมืองนครราชสีมา) บ้านนา เมืองนครนายก เมืองปราจีน เมืองใหม่ ด้านหนุมาน ช่องตะโก ด้านพระปรัง ยางเก่าตัน หนองสะโมง ด้านพระจตุต

สมัยธนบุรี

ในสมัยธนบุรีเมืองปราจีนได้รับการกล่าวถึงในประวัติศาสตร์แต่เพียงว่า อยู่ในเส้นทางเดินทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ยกทัพจากกรุงศรีอยุธยาไปยังเมืองจันทบุรี พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กล่าวไว้ความว่า

...เมื่อวันพุธขึ้นแปดค่ำ เดือนยี่ ยกกองทัพมาประทับที่ตำบลหนองไม้ซุง ตามทางเมืองนครนายก ประทับรอนแรม 2 วันถึงบ้านนาเรียง ออกจากบ้านนาเรียงวันหนึ่งถึงเมืองปราจีน ข้ามด่านกบและหยุดพักพลหุงอาหาร ณ พากตะวันออก แล้วยกทัพข้ามทุ่งไปจนถึงเวลาบ่าย 5 โมง...

สมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมืองปราจีนบุรียังคงเป็นเมืองผ่านของเส้นทางเดินทัพระหว่างไทยกับกัมพูชา มีผู้คนอยู่อาศัยมากขึ้น ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมืองขึ้นหลายเมือง เช่น เมืองกบินทร์บุรี เมืองอรัญประเทศ และเมืองวัฒนานคร เป็นต้น ทั้งยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชุดคลองบางขนากขึ้น ส่งผลให้การติดต่อระหว่างเมืองปราจีนและพระนครสะดวกรวดเร็วขึ้น

ต่อมาในปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ได้มีพระราชดำริที่จะสร้างป้อมเมืองปราจีน แต่ได้ลงมือก่อสร้างและแล้วเสร็จในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ปราจีนบุรีเริ่มมีความสำคัญมากยิ่งขึ้นตามลำดับ เพราะมีการค้นพบแหล่งทองคำที่เมืองกบินทร์บุรีมีการทำเหมืองทองคำ ต่อมาเมื่อปฏิรูปการปกครองจากระบบกึ่งเมืองเป็นระบบเทศาภิบาลได้ใช้เมืองปราจีนเป็นที่ว่าการมณฑลปราจีน ส่งผลให้เมืองปราจีนได้กลายเป็นศูนย์กลางความเจริญในภูมิภาคตะวันออก

ครั้งเมื่อได้ย้ายที่ว่าการมณฑลปราจีนไปอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา ทำให้เมืองปราจีนลดความสำคัญลง ประกอบกับเส้นทางคมนาคมเปลี่ยนไป คือมีการตัดเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพฯถึงเมืองฉะเชิงเทรา มีคนจีนไปตั้งหลักแหล่งในเมืองฉะเชิงเทรามากขึ้น มีโรงงานน้ำตาล โรงสีข้าว อันส่งผลให้เมืองฉะเชิงเทรากลายเป็นศูนย์กลางความเจริญแทนเมืองปราจีนในที่สุด

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 เมืองปราจีนได้กลายเป็นจังหวัดหนึ่งที่รู้จักกันในนามจังหวัดชายแดนทางตะวันออก มีพื้นที่การปกครองเปลี่ยนไปตามความเหมาะสมในแต่ละสมัยจนถึงปัจจุบัน

การเมืองและการปกครอง

ปราจีนบุรีหรือเมืองปราจีนในครั้งนั้นคงมีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นใน เช่นเดียวกับในสมัยอยุธยา ดังปรากฏจารึกแผ่นศิลาบนคอสองแฉกเสียงระเบียงล้อมพระอุโบสถทางทิศใต้ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ซึ่งจารึกขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวระบุว่าเมืองปราจีนเป็นหัวเมืองชั้นจัตวา เจ้าเมืองคือออกพระอุทัยธานี ถือศักดินา 3,000 ขึ้นกรมมหาดไทย และมีเมืองกระบิลบุรีและเมืองประจันตคามเป็นเมืองชั้น

ต่อมาบรรดาศักดิ์และราชทินนามเจ้าเมืองปราจีนได้เปลี่ยนเป็นพระยาอุไทยมนตรี แต่ชาวปราจีนโดยทั่วไปนิยมเรียกตามนามเมืองว่าพระยาปราจีน หรือพระยาปราจิม

เมืองปราจีนในสมัยนี้ไม่ปรากฏเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับราชธานี แต่ก็ยังคงเป็นเส้นทางเดินทัพผ่านไปมาระหว่างกองทัพไทยและเขมรไทยจึงจำเป็นต้องมีด่านหน้าเพื่อป้องกันการศึกด้านตะวันออกจากเขมรคือด่านหนุมาน ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานว่าตั้งขึ้นตั้งแต่เมื่อใด แต่สันนิษฐานว่าเป็นด่านเก่ามีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาหรือสมัยธนบุรีเป็นอย่างช้า ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ยกด่านหนุมาน ตั้งเป็นเมืองกบินทร์บุรี ดังนี้

...เมืองมหาดไทย บ้านกบจะยกขึ้นเป็นเมืองประจันตคาม 1 ยกด่าน

หนุมานขึ้นเป็นเมืองกระบิลบุรี 1 บ้านหินแรยกขึ้นเป็นเมืองอรัญประเทศ 1 บ้านทุ่งแขกขึ้นเป็นเมืองวัฒนานคร 1 บ้านสวายเป็นเมืองศรีโสภณ 1...

หนุมาน นอกจากจะเป็นชื่อด่านแล้ว ยังเป็นชื่อลำน้ำอีกด้วย เรียกว่า แควหนุมาน เป็นแควน้อยคู่กับแควใหญ่ที่เรียกว่าแควพระปรัง อันเป็นต้นกำเนิดแม่น้ำปราจีนบุรี หรือแม่น้ำบางปะกง

การยกฐานะบ้านที่มีประชาชนหนาแน่นเป็นเมืองในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) นั้นยังกล่าวไว้ในพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) อีกด้วย ดังนี้

...อนึ่งในรัชกาลนั้นได้โปรดให้ยกบ้านอันมีประชุมชนอยู่มากขึ้นเป็นเมือง นอกจากเมืองซึ่งตั้งขึ้นสำหรับพวกครัว เมืองลาวเชิงเขาประทัด 6 เมือง นั้น เมืองขึ้นกรมมหาดไทย 21 เมือง คือ เมืองประจันตคาม เมืองกระบิลบุรี เมืองอรัญประเทศ เมืองวัฒนานคร เมืองศรีโสภณ...

ต่อมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) เมืองปราจีนไม่ได้รับการกล่าวถึงมากนัก เพราะในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเขมรยังคงเป็นประเทศราชของไทยเกือบตลอดรัชกาล ในตอนปลายรัชกาลเขมรต้องตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศฝรั่งเศสแต่เขมรส่วนนอกอันได้แก่เมืองเสียมราฐ เมืองพระตะบอง เมืองศรีโสภณ และเมืองมณฑลบุรี ยังคงขึ้นอยู่กับประเทศไทย

ชุดคลองบางขนาก

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ไทยได้ทำศึกกับญวน กล่าวคือเมื่อ พ.ศ. 2376 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ยกทัพไปรบกับญวน หลังจากนั้นอีก 4 ปี คือ เมื่อ พ.ศ. 2380 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ รัตนราชโกษาธิบดี (ทัต บุนนาค) เป็นแม่กองจ้างจีนชุดคลองบางขนาก ชุดตั้งแต่หัวหมากไปถึงบางขนาก โดยต้นคลองเรียกว่าคลองแสนแสบ ตอนปลายคลองเรียกว่าคลองบางขนาก แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2383 ในพระราช

พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหา
โกษาธิบดี (ชำ บุนนาค) กล่าวไว้ว่า

...ครั้นมาถึงเดือน 2 ขึ้น 4 ค่ำ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้
พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดีเป็นแม่กองจ้างจีนชุดคลองตั้งแต่
หัวหมากไปถึงบางขนาก เป็นทาง 1,337 เส้น 19 วา 2 ศอก ลึก 4 ศอก กว้าง
6 ศอก ราคาเส้นละ 70 บาท รวมเป็นเงินทั้งค่าต่อไม้ค่าแก้คลองพระโขนง
และค่าชุดรวมเป็นเงิน 1,206 ชั่ง 13 ตำลึง 2 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง ชุดอยู่
ถึงปีชวดโทศก ศักราช 1202 จึงสำเร็จ...

การชุดคลองบางขนากจึงน่าจะใช้เป็นเส้นทางลำเลียงยุทธโธปกรณ์
เข้าไพร่ในญวนได้รวดเร็วขึ้น โดยออกจากคลองมหานาคผ่านคลองที่ชุดใหม่
แล้วออกไปตามลำน้ำบางปะกง ผ่านเมืองปราจีนไปขึ้นบกที่บริเวณต้นน้ำ
บางปะกง อีกทั้งยังให้ราษฎรสองฝั่งคลองปลูกข้าวเพื่อส่งกำลังบำรุงอีกด้วย

เสร็จศึกญวนแล้วคลองบางขนากที่ชุดขึ้นใหม่นี้ได้กลายเป็นเส้นทาง
คมนาคมของเมืองปราจีน และเมืองใกล้เคียงในการติดต่อกับพระนคร ส่ง
ผลให้การผลิตข้าวและน้ำตาลได้ผลผลิตมากยิ่งขึ้น ทั้งยังเป็นแนวทางให้มี
การสร้างระบบชลประทานในรัชกาลต่อมาอีกด้วย

พระนิรันตราย

เมื่อ พ.ศ. 2399 กำนันอิน อยู่แขวงเมืองปราจีนชุดพบพระพุทธรูปทอง
คำที่ชายป่าตองศรีมหาโพธิ์ เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยทองคำเนื้อหก น้ำหนัก 8
ตำลึง จึงนำมามอบให้พระเกรียงไกรกระบวนยุทธ์ ปลัดเมืองฉะเชิงเทรา
นำขึ้นทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากนั้นได้นำ
ไปประดิษฐานไว้ในหอเสถียรธรรมปริตร

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2403 ได้มีโจรมาขโมยพระกริ่งทองคำองค์น้อยซึ่งอยู่
ใกล้ๆ กัน แต่กลับไม่ขโมยพระพุทธรูปทองคำองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงถวายนามพระพุทธรูปทองคำองค์นี้ว่า “พระนิรัน
ตราย” เพราะแคล้วคลาดอันตรายถึง 2 ครั้ง

สร้างป้อมปราการเมืองปราจีน

ในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมปราการที่เมืองปราจีนขึ้นด้วยมีพระราชดำริว่าเป็นเมืองหน้าศึก แต่ยังไม่มีย้อมปราการ จึงจำเป็นต้องทำป้อมกำแพงเมืองไว้อย่างเมืองพระตะบองและเมืองเสียมราฐ รองอำมาตย์โท หลวงบำรุงรัฐนิกร (บุศย์ อเนกบุญ) บันทึกไว้ว่า

...พ.ศ. 2410 ตรงกับปีเถาะ นพศก จุล. 1229 (ร.ศ. 86) ข้าพเจ้าอายุได้ 11 ปี เห็นกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ (คือกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ) เสด็จมาที่เมืองปราจีนบุรีด้วยพาหนะเรือกลไฟจอดประทับที่พลับพลาริมลำน้ำปราจีนบุรี (ลำน้ำบางปะกง) อยู่ตรงข้ามบ้านมารดาข้าพเจ้า การเสด็จครั้งนี้โดยทางราชการ คือหาสถานที่ก่อสร้างป้อมและกำแพงเมือง มีกรมการพ่อค้าคฤหบดีไปรับเสด็จโดยมาก เวลาตอนบ่าย ทรงเกวียนระแทะให้ขับไปตรวจสถานที่และทรงกะวางแผนผังที่จะก่อสร้างป้อมกำแพงเมือง แล้วกลับประทับแรมที่พลับพลา 1 คืน รุ่งขึ้นเสด็จกลับกรุงเทพฯ ที่ๆ ทรงตรวจวางแผนผังสร้างกำแพงเมืองนั้น คือที่กำแพงเมืองปราจีนบุรีเดี๋ยวนี้...

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2411 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) เสด็จสวรรคต การสร้างป้อมกำแพงเมืองปราจีนจึงเริ่มก่อสร้างในรัชกาลต่อมา

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ถึง พ.ศ. 2475

สร้างป้อมและกำแพงเมือง

ในต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) นั้น พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มก่อสร้างป้อมและกำแพงเมืองปราจีนที่ได้วางแผนผังไว้ เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระบรมชนกนาถ โดยเมื่อ พ.ศ. 2412 มีการระดมผู้คนจากเมืองต่างๆ มาช่วยทำอิฐเพื่อใช้ในการก่อสร้างตั้งนี้ ...ระหว่างปีนี้ได้มีตราพระราชสีโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์คนเมืองสุรินทร์ ชูขันธสังฆะ ศรีสะเกษ เดชอุดม ไปทำอิฐก่อสร้างกำแพงเมืองปราจีนบุรี...

การก่อสร้างกำแพงเมืองและป้อมเมืองปราจีนเริ่มก่อสร้างเมื่อ พ.ศ. 2413 รองอำมาตย์โท หลวงบำรุงรัฐนิกร (บุศย์ อเนกบุญย์) บันทึกลงไว้ดังนี้ ...พ.ศ. 2413 ตรงกับปีมะเมียโทศก จุล. 1232 (ร.ศ. 89) อายุบิดา 72 ปี ข้าพเจ้า 14 ปี มีท้องตราสั่งให้เริ่มการสร้างกำแพงและป้อมเมืองปราจีนบุรี เกณฑ์มอญบ้านสามโคกเมืองปทุมธานีมาตั้งทำการเผาอิฐส่งและให้เปลี่ยนสารกรมธรรม์ทาส ซึ่งแต่เดิมเขียนด้วยดินสอด่าลงในกระดาษข่อยให้เขียนด้วยน้ำหมึกในกระดาษฝรั่งกับให้หลวงสุริยามาศย์พร้อมกับเจ้าหน้าทีกรมสุรัสวดีเป็นข้าหลวงออกมาสักเลขหมายหมู่ในแขวงเมืองปราจีนบุรี...

การสร้างป้อมและกำแพงเมืองปราจีนแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2415 โดยเจ้าพระยาภูธราภัยฯ สมุหนายกว่าการมหาดไทยเป็นผู้ทำการฝังหลักเมืองพร้อมทั้งทำการเฉลิมฉลอง คือมีการสวดมนต์เขียนฉันทน์แล้วเบิกแว่นเวียนเทียนรอบกำแพงเมือง

เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เสด็จประพาสเมืองปราจีนเมื่อ พ.ศ. 2415 โดยผ่านมาจากเมืองนครนายก เสด็จพระราชดำเนินถึงเมืองปราจีนประทับแรม 1 คืน รุ่งขึ้นเสด็จประพาสดงตาแทน วันที่ 2 ทอดพระเนตรการจับจระเข้ที่คลองบางพลวง และวันที่ 3 เสด็จพระราชดำเนินตรวจป้อมและกำแพงเมืองปราจีนพร้อมทั้งพระราช

ทานให้คำแนะนำดังนี้

...รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่งเสด็จตรวจกำแพงเมืองมีพระราชดำรัสว่าฉางข้าว
ปลูกใกล้กำแพงเมือง ถ้าข้าศึกทิ้งไฟเข้ามาจะไหม้หมด ให้รื้อออกปลูกห่าง
กำแพง กับให้เจ้าเมืองปลูกศาลาชุมพลกลางกำแพงเมือง 1 หลัง ตึกดิน 1 หลัง
ตึกปั้น 1 หลัง เสร็จแล้วเสด็จประทับเรือพระที่นั่งกลับจากเมืองปราจีนบุรี
ส่วนการรื้อฉางข้าวปลูกกับตึกดิน ตึกปั้น พระยาปราจิม (ขลิบ) เจ้าเมืองได้
จัดการรื้อและปลูกสร้างขึ้นเสร็จในปีนั้น...

เหมืองทองที่เมืองปราจีน

เมื่อ พ.ศ. 2416 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระปรีชาภการ (สาออง อมาตยกุล) ซึ่งจบการศึกษา
ทางวิศวกรรมศาสตร์จากสกอตแลนด์ ประเทศอังกฤษ ไปทำบ่อทองที่เมือง
กบินทร์บุรี และสร้างโรงเครื่องจักรที่เมืองปราจีน

โรงทำทองที่เมืองปราจีนเปิดอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2418 โดย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี เสด็จเป็นองค์ประธาน มีพระ
บรมวงศานุวงศ์ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ตามเสด็จคือ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์
เจ้าเกษมสันตโสภาคย์ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าทองแถมถวัลย
วงศ์ และพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้ามยุษยามานพ โดยเสด็จเมื่อวัน
อังคาร เดือนอ้าย แรม 9 ค่ำ เสด็จลงเรือใบออกจากท่าอ่างศิลาไปประทับ
เรือประพาสอุดรสยาม พระปรีชาภการ (สาออง อมาตยกุล) ไปรับเสด็จที่
เมืองฉะเชิงเทรา ได้เสด็จทอดพระเนตรเมืองฉะเชิงเทรา แล้วจึงเสด็จต่อไป
ยังเมืองปราจีน โดยจอดเรือพักที่ “ทงเตย” 1 คั่น แล้วจึงออกเดินทางต่อไป
เมืองปราจีน

เมื่อถึงเมืองปราจีนแล้วเสด็จไปเปิดโรงทำทอง ตามข่าวที่ พระเจ้าน้อง
ยาเธอ พระองค์เจ้ามยุษยามานพทรงแต่ง ดังนี้

...แล้วเสด็จขึ้นพลับพลาประทับตรัสกับพระยาอุไทยมนตรี ผู้ว่าราชการ
การเมืองปราจีนบุรี อยู่สักครู่จึงเสด็จเข้าไปในโรงจักร พระปรีชาภการจึง

จัดแร่ทองคำ ซึ่งสำหรับจะได้ทรงใส่ในครก เป็นที่แรกนั้นมาถวาย เวลาเช้า ๓ โมง กับ ๓๕ นาที สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี จึงทรงหยิบแร่ซึ่งพระปรีชากลการจัดมาถวายนั้นใส่ลงในครกสำหรับตำแร่ พระปรีชากลการก็บอกกับมิสเตอร์ปีเตอร์ ซึ่งเป็นอินเียนในโรงนั้น ให้เปิดเครื่องจักรซึ่งสำหรับตำแร่ให้เดิน ครั้นแล้วจึงประทับอยู่ที่นั่น ครู่หนึ่งจึงเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรเครื่องจักรสำหรับเสียไม้...

ลักษณะโรงทำทองหรือโรงจักร และขั้นตอนการตำแร่นั้น รองอำมาตย์โท หลวงบำรุงรัฐนิกร (บุศย์ อเนกบุญย์) บันทึกไว้ว่า

...รอบบริเวณโรงจักร ก่อกำแพง แต่ก่อเป็น 2 แถว เหมือนผนังตึก ห่างกันราว 7 ศอก สูง 5 ศอกเศษ กันเป็นห้องๆ ส่วนบนวางไม้เหลี่ยมเป็นระยะแล้วปูพื้นกระดานเอาอิฐปูทับกระดาน โบกปูนทับอิฐ ฝนตกไม่รั่วไหล เป็นหลังคา กันแดดกันฝนได้ หรือจะเดินเล่นก็ได้ ส่วนบนของด้านหน้าทำเป็นไบเสมา ด้านหลังก่ออิฐถือปูนสูงจากพื้นหลังคาราว 1 ศอกเศษ ทำเกลี้ยงๆ แต่ทึบ ไม่เป็นไบเสมา กำแพงนี้ยาวประมาณ 8 เส้น ภายในกำแพงปลูกโรงถลุงแร่ 2 หลังแฝด แล้วทำหลังคาตลอดออกมาทั้งข้างหน้าข้างหลัง ทำด้วยไม้มุ่งสังกะสีกันฝนกระดาน ภายในตั้งเครื่องจักร และตั้งครก 20 ครก หนึ่งครกทุกใบเจาะรูปรุเหมือนหน้าแวน มีสากเหล็กครกละ 2 อัน มีเหล็กติดที่สากเหล็ก เรียกว่าเหล็กเขาควาย แล้วมีเหล็กเพลาทอดออกมา เมื่อใช้เครื่องเหล็กเพลาจะหมุนกระทบเหล็กเขาควายกระทำให้สากเหล็กยกขึ้นและตกลงมาตำแร่ในครกให้ละเอียด ในขณะที่ตำแร่ จะมีน้ำไหลมาตามท่อเหล็กตกลงในครกนั้นเสมอ แร่ถูกตำป่นเหมือนแป้ง แล้วไหลจากครกไปตกลงที่ผ้าปะเล็งเกิดซึ่งปรับไว้หน้าครก แร่ที่ถูกตำป่นเบาว่าทองไหลเลยไป ส่วนทองหนักกว่าคงติดอยู่ที่ผ้า เมื่อหยุดเครื่องจักร จึงเอาผ้าไปแช่น้ำในถังใหญ่ ค่ะเห็นว่าทองนอนกันถึงแล้วจึงสูบน้ำออกเก็บเอาเนื้อทองคำไปโรงถลุงแร่ที่ตั้งอยู่ที่สนามหญ้าใกล้กับกำแพงเรือนจำเดี่ยวนี้ ส่วนปล่องไฟเครื่องจักร ตั้งอยู่ริมกำแพงเรือนจำ นอกจากโรงถลุงแร่ ก่อสร้างตึกยาวขวางตะวัน 1 หลัง เรียกในสมัยนั้นว่า ตึกปรอท กับก่อสร้างตึก 2 หลังสำหรับรับแขก อยู่ใกล้กับตึกยาวขวางตะวัน 1 หลัง ทางด้านตะวันตกของโรงจักร สร้างตึก 4 ชั้น สำหรับนายช่างชาวต่างประเทศอยู่ 1 หลัง

นอกบริเวณกำแพงด้านตะวันตก สร้างโรงหล่อ 1 หลัง ต่อจากโรงหล่อมาทางริมน้ำ สร้างโรงเลื่อยไม้ 1 หลัง ส่วนด้านหลังกำแพง ปลูกเรือนมุงแฝก กั้นฝาปรีอ เรียงรายตลอดไปอีกหลายหลัง สำหรับคนงานพักอาศัย...

ท่าเหมืองทองได้อยู่ไม่นานก็เกิดคดีความฟ้องร้องขึ้นในที่สุดเมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2421 พระปรีชาภการ (ลำอาง อมาตยกุล) เจ้าเมืองปราจีน และผู้ดูแลบ่อทองของรัฐบาลที่เมืองกบินทร์บุรีถูกจับกุม และถูกประหารชีวิตที่เมืองปราจีนเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2422 เวลาบ่ายโมงกว่า

บริษัท The Kabin Syndicate of Siam และบริษัท Societedes Mine de Kabin ได้เข้ามาดำเนินการต่อโดยท่าเหมืองอุโมงค์ มีการเจาะปล่องลงไปใต้ดินเพื่อหาสายแร่ ปล่องเหล่านี้มีชื่อต่างๆ กันไป เช่น บ่อมะเตือ บ่อซี่เหล็ก บ่อพอก เป็นต้น แต่ภายหลังได้หยุดไปโดยไม่ทราบสาเหตุ

มณฑลเทศาภิบาล

เมื่อ พ.ศ. 2437 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมณฑลใหม่อีก 3 มณฑล ได้แก่ มณฑลปราจีน มณฑลพิษณุโลก และมณฑลราชบุรี

มณฑลปราจีนเดิมนั้นมี 4 เมือง คือ เมืองปราจีน เมืองฉะเชิงเทรา เมืองนครนายก และเมืองพนมสารคาม โดยมีข้าหลวงใหญ่ประจำอยู่ที่เมืองปราจีน และมี พลตรีพระยาฤทธิรงค์ธรรมา (ศุข ชูโต) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลคนแรก การปฏิรูปการปกครองในครั้งนั้น รองอำมาตย์โท หลวงบำรุงรัฐนิกร (บุศย์ อเนกบุญชัย) ได้บันทึกไว้ว่า

...พ.ศ. 2437 ปีมะเมีย ฉศก จุล. 1256 (ศก. 113) อายุ 38 ปี ทางราชการเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาฤทธิรงค์ธรรมาเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลปราจีน ตั้งมณฑลที่เมืองปราจีนบุรี ใช้ตึกของโรงจักรเป็นที่ทำการ และให้พระยาปราจิณ (สุด) เป็นเจ้าเมืองตามเดิม แต่เปลี่ยนเรียกตำแหน่งว่าผู้ว่าราชการเมืองรวมทำการอยู่ที่โรงจักรแห่งเดียวกัน ที่ทำการเดิมทางฝั่งกำแพงเมืองเป็นอันยกเลิกไม่ใช้...

อย่างไรก็ดี การตั้งมณฑลปราจีนนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ว่าตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2435 ดังนี้

...รวมหัวเมืองทางลำแม่น้ำบางปะกง คือเมืองปราจีนบุรี 1 เมืองนครนายก 1 เมืองพนมสารคาม 1 เมืองฉะเชิงเทรา 1 รวม 4 เมือง เป็นมณฑล 1 เรียกว่า “มณฑลปราจีน” ตั้งที่ว่าการมณฑล ณ เมืองปราจีนบุรี...

พอตั้งมณฑลได้ไม่ช้า ถึง ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ไทยก็เกิดวิวาทกับฝรั่งเศส เทศาภิบาลมณฑลปราจีนจัดส่งกำลังและเครื่องยุทธภัณฑ์ไปยังมณฑลชายแดนทางตะวันออกซึ่งแรงรวดเร็วกว่าที่คนทั้งหลายคาด ดูเหมือนจะเป็นผลประโยชน์ของการตั้งมณฑลถึงออกปากชมกันเป็นครั้งแรก...

การปกครองท้องที่ในเขตเมืองปราจีนหลังจากปฏิรูปการปกครองแบ่งออกเป็น 3 ภาค รองอำมาตย์โท หลวงบำรุงรัฐนิกร (บุศย์ อเนกบุญย์) ได้บันทึกไว้ดังนี้

...ท้องที่ในเมืองปราจีนบุรี แบ่งออกเป็น 3 ภาคๆ ที่ 1 อาณาเขตต่จากบ้านท่าประชุม ขึ้นไปถึงบ้านเอาจกรรจ วังหอก (กิ่งอำเภอสระแก้วเดี๋ยวนี้) ให้หลวงจำเมือง (อ่ำ) เป็นผู้ปกครอง เรียกว่าเจ้ากรมหรือรัชที่ 1 ภาค 2 อาณาเขตในเมืองปราจีนบุรี ให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ปกครอง เรียกว่าเจ้ากรมหรือรัชที่ 2 ภาค 3 ตั้งแต่คลองบางพลวงลงไปถึงบ้านบางแดน (อำเภอบ้านสร้างเดี๋ยวนี้) ให้หลวงนครบุรี (เดช) เป็นผู้ปกครอง เรียกว่าเจ้ากรมหรือรัชที่ 3 เจ้ากรมทั้ง 3 นี้ไม่ได้อยู่ประจำท้องที่คงรวมทำการอยู่ที่โรงจักรซึ่งจัดเป็นสถานที่ทำการ...

พ.ศ. 2437 มณฑลปราจีนได้รับโอนเมืองชลบุรี พนสนิม และเมืองบางละมุงมาอยู่ในเขตปกครอง แต่เมืองพนสนิมและเมืองบางละมุงมีขนาดเล็กมาก จึงยุบลงเป็นอำเภอ ขึ้นอยู่กับเมืองชลบุรีในเวลาต่อมา

พ.ศ. 2441 ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองส่วนท้องถิ่น คือให้ยกเลิกชื่อ “เจ้ากรมแขวง” เป็น “นายอำเภอ” ในครั้งนั้นมี 5 อำเภอ คือ อำเภอเมือง มีหลวงบำรุงรัฐนิกร (บุศย์ อเนกบุญย์) เป็นนายอำเภอ อำเภอท่าประชุม มีหลวงจำเมือง (อ่ำ) เป็นนายอำเภอ อำเภอบ้านสร้าง มีหลวงอินทร์อาญา (หมึก) เป็นนายอำเภอ อำเภอหาดทราย มีหลวงอุทัยทิศพิทักษ์ (ซับ) เป็นนายอำเภอ และอำเภอบ้านบก (คืออำเภอประจันตคาม) มีหลวงมหาดไทย (ยิ้ม) เป็นนายอำเภอ

พ.ศ. 2443 ได้ยุบอำเภอหาดทรายรวมกับอำเภอเมืองฯ และให้หลวงกำแพงหมึกมา (เขียน) ไปเป็นนายอำเภอ“เมืองกระบับนทร์” พร้อมทั้งให้จัดตั้งด่านสระแก้ว เมืองวัฒนานคร เมืองอรัญประเทศ โดยให้เป็นกิ่งอำเภอขึ้นต่อ “อำเภอเมืองกระบับนทร์”

ในช่วงเวลาที่เมืองปราจีนเป็นที่ตั้งของศาลว่าการมณฑลปราจีน นับเป็นช่วงเวลาที่เมืองปราจีนเจริญรุ่งเรืองมากกว่าสมัยใด เป็นศูนย์กลางความเจริญในภูมิภาคตะวันออก ถ้าจะวัดความเจริญของเมืองด้วยอาคารสิ่งก่อสร้างต่างๆ แล้ว ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อันไม่มีเมืองใดในมณฑลปราจีนเทียบได้ แต่หลังจากย้ายที่ว่าการมณฑลปราจีนไปตั้งที่เมืองฉะเชิงเทราส่งผลให้สิ่งก่อสร้างต่างๆ ขาดการดูแลรักษาทำให้ชำรุดทรุดโทรมลง เมืองปราจีนก็ค่อยๆ ลดความสำคัญลงตามลำดับ ศูนย์กลางความเจริญได้เปลี่ยนมาอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา เมืองปราจีนจึงมีฐานะเป็นเมืองหนึ่งในมณฑลปราจีนเท่านั้น

ถนนสายแรกในปราจีนบุรี

พ.ศ. 2444 ที่เมืองปราจีนได้มีการตัดถนนสายแรกจากชายดงพระราม ผ่านทุ่งนมาจตริมแม่น้ำปราจีนบุรี ถนนนั้นก็คือถนนจากสถานีรถไฟปราจีนบุรีถึงตลาดปราจีนบุรีในปัจจุบัน การตัดถนนดังกล่าว รองอำมาตย์โท หลวงบำรุงรัฐนิกร (บุศย์ อเนกบุญย์) บันทึกไว้ว่า

...ในปี ข้าพเจ้าคิดเห็นว่า ราษฎรแถบบ้านดงจะไปมาติดต่อกับตลาดที่ตั้งอยู่ริมลำน้ำ หรือจะมาด้วยกิจการยังโรงศาลก็ดีได้รับความลำบากมาช้านานเพราะทางไปมาตั้งแต่ชายดงถึงตลาดหรือสถานที่ราชการเป็นท้องทุ่ง ฤดูฝนเป็นน้ำโคลน พอถึงเดือน 9-10 น้ำป่าหลากมาท่วมท้องทุ่งนั้นเต็มไปหมด จะเดินไปมาไม่ได้ต้องใช้เรือแทน ถ้าได้ทำถนนจากชายดงพระรามผ่านท้องทุ่งมาจดฝั่งลำน้ำจะเป็นการสะดวกสบายต่อประชาชนที่จะสัญจรไปมาเป็นอันมาก แต่ท้องทุ่งนั้นเป็นที่นาของราษฎรทั่วไป ข้าพเจ้าจึงเจรจากับเจ้าของนา ขอที่ดินพอทำถนนผ่าน ราษฎรเจ้าของนาต่างยินดียกที่ให้โดยไม่ต้องเสียเงินค่าทดแทน ข้าพเจ้าจึงได้ขอแรงราษฎรในท้องที่อำเภอเมืองจะเพาะตำบลใกล้เคียงให้ช่วยกันขุดดินพูนถนน ตั้งแต่ชายดง

แผนที่ มณฑลปาจีนบุรี

มาตราส่วน ๑ : ๑๒๐๐,๐๐๐

พระรามตรงมาถึงลำน้ำปราจีน (คือถนนสายตงพระรามจากสถานีรถไฟมาตลาดปราจีนเดี๋ยวนี้) ราษฎรได้ขุดดินพูนถนนจนจะสำเร็จอยู่แล้ว ก็พะเอินจะถึงฤดูทำนา กำนันผู้ใหญ่บ้าน และราษฎรต่างร้องต่อข้าพเจ้า ขอให้จัดการขอแรงทำถนนไว้ พวกราษฎรจะขอยกเงินจ้างจีนขุดดินพูนถนนแทนตัวต่อไปให้เสร็จ ข้าพเจ้าพิจารณาแล้วเห็นเป็นการสมควร เพราะถ้าจะขอแรงต่อไปอีกก็จะขาดการอาชีพส่วนใหญ่ คือการทำนา จึงรับตกลงและจัดเจ้าพนักงานคณะหนึ่ง สำหรับทำบัญชีรับจ่ายเงินขึ้นต่างหาก โดยข้าพเจ้าไม่เกี่ยวข้องด้วย ได้เงินราว 300 บาทเศษ จึงว่าจ้างคนจีนทำการขุดดินพูนถนนโดยมีสัญญาต่อกัน การพูนดินก็นับว่าเสร็จ ยังคงค้างอยู่เฉพาะสะพานข้ามทางน้ำไหลกับการโรยหิน ยังไม่มีเงินจะทำขึ้นได้ เงินที่ได้มา ก็จ้างจีนขุดดินหมดตัวแล้ว จึงต้องรออยู่...

ที่ทำการมณฑลปราจีนไปอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา

พ.ศ. 2445 มณฑลปราจีนได้ย้ายที่ทำการมณฑลมาตั้งที่เมืองฉะเชิงเทรา

พ.ศ. 2446 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงพิเศษจัดการตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลปราจีนได้เสด็จตรวจราชการเมืองในมณฑลปราจีน มีการแบ่งเขตการปกครอง ดังนี้

...เมืองปราจีนบุรีแบ่งเขตอำเภอเป็น 5 อำเภอๆ สาขา 3

1. อำเภอเมือง
2. อำเภอบ้านสร้าง
3. อำเภอศรีมหาโพธิ์ แยกสาขาเป็นอำเภอท่าประทุมชน 1
4. อำเภอกระบิล แยกสาขาเป็นอำเภอวัฒนา 1 สระแก้ว 1
5. อำเภอประจันตคาม...

...สถานที่เมืองปราจีนบุรีเป็นดึก 2 ชั้น 4 หลัง หันเข้าบรรจบกันเป็น 4 เหลี่ยม รูปคล้ายศาลายุทธนาธิการ กว้างขวางมาก ระหว่างกลางปลูกต้นไม้ทำเป็นสนาม...

...สถานที่เรือนจำอยู่ด้านหลังที่ว่าการมีโรงพักตำรวจอรุณอยู่ที่ประตูรั้วทำด้วยไม้จริง กั้นสังกะสี เว้นช่องไว้ทางพื้นดินสักคอกเศษ ท่างที่แต่เดิม

เห็นจะก่อถนบบรรจุกับรั้ว แต่การยังไม่สำเร็จ แลมีรั้วข้างในอีกชั้นหนึ่ง มีคูอยู่ตรงตรง ได้ทราบเกล้าฯ ว่า ฝ่าพระบาทมีท้องตราประทานพระกระแสให้ย้ายใหม่ คือโปรดให้เอาตึกหลังซึ่งเป็นศาลเมืองในเวลานี้เป็นเรือนจำ ย้ายศาลไปทำการที่อื่น

...ที่ว่าการอำเภอเมืองตั้งอยู่ที่พักข้าหลวงเทศาภิบาล ซึ่งเป็นเรือน 2 ชั้น 1 หลัง เป็นเรือนพื้นชั้นเดียว 1 หลัง การอำเภอทำอยู่ที่หลังขวาชั้นเดียว...

...เกล้าฯ ได้ตรวจศาลเมือง หลวงไพจิตรสัตยาตุลเป็นผู้พิพากษา ศาลเมืองตั้งอยู่ในที่ตึก ซึ่งจะยกเป็นเรือนจำครึ่งหลังอีกครั้งหลังเป็นที่พักภารโรง...

...ยังมีตึกอีกหลังหนึ่ง ได้ศาลเมืองลงไปเป็นตึก 2 ชั้น เป็นของมีแต่เดิมมาได้ทราบเกล้าฯ ว่า ได้จัดการซ่อมแซมเป็นโรงเรียนแผนใหม่ที่มอบให้ผู้ว่าราชการเมืองรักษาไว้ เวลานี้ข้าราชการทุดไซมมีขยะฝุ่นฝอยทิ้งอยู่ไม่มีผู้รักษา เกล้าฯ ได้สั่งให้ซ่อมแซมเป็นที่พักข้าราชการหรือจะทำกลับเป็นที่รับแจ้งของข้าราชการก็ควรอยู่...

ส่วนสภาพโดยทั่วไปของอำเภอต่างๆ ของเมืองปราจีนในครั้งนั้นเป็นดังนี้

...อำเภอบ้านสร้าง ตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลบ้านสร้าง หลวงประชาเชษฐกิจเป็นนายอำเภอเวลานี้ไปต้องคดีอยู่ที่เมืองปาจิณบุรีเรื่องขูดแก้หนังสือที่ว่าการอำเภอนี้ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออก โรงพักตำรวจภูธรตั้งอยู่ฝั่งตะวันตก คนละฝั่งน้ำเยื้องกัน...

...อำเภอศรีมหาโพธิ์นี้ มีสาขาเรียกว่าท่าประชุมชน แต่ป้ายที่ว่าการอำเภอเขียนบอกว่า อำเภอท่าประชุมชน โดยได้ทราบเกล้าฯ ว่า ยังมีได้จัดตั้งที่ว่าการอำเภอศรีมหาโพธิ์ขึ้น จึงรวมทำการอยู่ที่ว่าการอำเภอท่าประชุมชน อำเภอนี้หลวงขจัดจระกรรมเป็นนายอำเภอ

ที่ว่าการอำเภอนี้ได้ทราบเกล้าฯ ว่า เดิมตั้งอยู่ที่บ้านท่าประชุมชน มีตลาดโรงบ่อนแลหมู่บ้านมาก เวลานี้ยกไปตั้งอยู่บ้านเกาะกะพีตรงบ้านย่านนางวัง ซึ่งเป็นที่ประทับของพระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าอลังการ ระยะเวลาตั้งแต่ลำน้ำบ้านย่านนางวัง จนถึงที่ว่าการอำเภอราว 17-18 เส้น สิ่งเกิดดูเป็นดงไม้มีป่าล้อมรอบ ไม่มีบ้านเรือนผู้คน เชื่อน่าที่ว่าการอำเภอมีร้านขายของอยู่ร้านหนึ่งแลได้ตัดถนนพูนดินจากท่าขึ้นมาราว 5 เส้น มีลำหนองน้ำขวาง

อยู่เวลาไปตรวจที่ว่าการเดินไปไม่ได้ ต้องให้ฝีพายอุ้มข้ามหนองน้ำไป ต่อเมื่อข้ากลักรมการอำเภอจึงหาไม้มาทอดให้เป็นสะพาน มีโรงแถวยกใหม่ 20 ห้อง ที่ทำน้ำมีโรง 2 หลัง รวมในบริเวณที่ว่าการอำเภอ แลที่พระองค์เจ้าอลังการปลุกกลใหม่มีหลังคาเรือนไม่เกิน 10 หลัง...

รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสเมืองปราจีน 2 ครั้ง

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จประพาสเมืองปราจีนถึง 2 ครั้ง

ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2415 โดยเสด็จาผ่านเมืองนครนายก ได้ประทับแรมที่เมืองปราจีน เสด็จพระราชดำเนินถึงเมืองปราจีนประทับแรม 1 คืน รุ่งขึ้น เสด็จประพาสตงตาแทน วันที่ 2 เสด็จทอดพระเนตรการจับจระเข้ที่คลองบางพลวง และวันที่ 3 เสด็จพระราชดำเนินตรวจป้อมและกำแพงเมืองปราจีน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2451 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จประพาสทางชลมารคจากกรุงเทพฯยังเมืองปราจีนโดยเรือพระที่นั่งออกจากวัดบางเสาธง ล่องมาจอดตรงปากคลองรังสิต แล้วเข้าไปคลองเชียงรากน้อย แต่เข้าไปไม่ได้จึงเลี้ยวเข้าคลองบ้านกระแซงออกแม่น้ำ

เส้นทางพระราชดำเนินเที่ยวมาผ่านจุดต่างๆ เช่น คลองแก้ว คลองสิบ บ้านหม้อใหญ่ แม่น้ำนครนายก บ้านเหล่า เมืองนครนายก วัดบ้านอ้อ (ทางแยกไปบ้านนา) บ้านองครักษ์ปากแม่น้ำโยทะกาคลองหกวาแม่น้ำปราจีนบุรี บ้านบางแตน วัดไผ่ เมืองปราจีน วัดแก้วพิจิตร บ้านเจ้าพระยาอภัยภูเบศร อำเภอศรีมหาโพธิ วัดอินทรแบก ย่านนางวัง บ้านท่าดุม

เส้นทางพระราชดำเนินเที่ยวกลับผ่านจุดต่างๆ โดยล่องเรือมาจากเมืองปราจีน ผ่านวัดอินทนิล หรืออินทาราม บ้านบางแตน ปากคลองบางขนาก เมืองฉะเชิงเทรา แวะเข้าแม่น้ำเจ้าโล้ เสด็จทอดพระเนตรคลองท่าถั่ว (คลองประเวศบุรีรมย์) บ้านเทศา วัดเทพราช วัดคงคา บ้านบางปะกง คลองบางเหี้ย สะพานศาลเจ้าพระสมุทรเจดีย์ปากน้ำและวัดราชาธิวาสกรุงเทพฯ เป็นจุดสิ้นสุดการเดินทาง เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2451

การเสด็จประพาสเมืองปราจีนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว ในครั้งนี้ห่างจากครั้งแรกถึง 36 ปี เมื่อเสด็จมาถึงเมืองปราจีนตอน บ่ายของวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2451 ทรงพบว่าสภาพบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปตั้งพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

...เมืองปราจีนแปลกไปกว่าแต่ก่อนที่เคยเห็นเมื่อ 36 ปีมาแล้ว คือตั้ง แต่กำแพงเมืองขึ้นมาถึงที่ซึ่งทำพลับพลา ครึ่งก่อนไม่มีอะไรเลย นอกจากทุ่ง เตียนๆ คราวนี้เป็นตลาดยาวตลอดตั้งแต่เมืองมาจนถึงพลับพลา ซึ่งยังคง เรียกว่าทุ่งพลับพลา ข้างฝ่ายอีกฟากหนึ่งก็เป็นธรรมดาที่ไม่เคยเห็นตั้งแต่ แรกทำเป็นที่ถูลุงแร่ทอง ตลอดจนเป็นที่ว่าการเตี้ยวนี้ และโรงทหารต่อไป อัน คล้ายๆ กับที่ไหนๆ ไม่จำเป็นต้องเล่า พลับพลาที่ทำไว้รับนั้นอยู่ตรงวัดแก้ว พิจิตรข้าม เจ้าอสังการเจ้าพระยาอภัยภูเบศรมารับอยู่ในที่นี้ด้วย...

วันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2451 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่ หัว ประทับเรือพระที่นั่งจากพลับพลาที่ประทับขึ้นมาตามลำน้ำปราจีนบุรี จนถึงตำบลศรีมหาโพธิ บ้านนางวัง ซึ่งเป็นตำหนักพระวรวงศ์เธอ พระองค์ เจ้าอสังการ เสด็จฯ เสด็จฯ ขึ้นไปทอดพระเนตรบ้านท่าตุมซึ่งแต่ก่อนเคยเป็น ทางพวกบ่อทองลง แต่ขณะนี้ไม่ได้ทำทองแล้ว เรือพระที่นั่งล่องกลับลงมาที่ พลับพลาศรีมหาโพธิ

รุ่งขึ้นวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2451 ได้เสด็จทอดพระเนตรโบราณสถานที่บ้านโคกขวางโดยทรงช้างพังหลังดีของเจ้าพระยาอภัยภูเบศรชื่อ “กุ่ม” โบราณสถานที่ทอดพระเนตร ได้แก่ โบราณสถานพานหิน โบราณสถานลายพระหัตถ์ (ทรงลงพระปรมาภิไธยย่อ “จปร. 127” ไว้บนแผ่นศิลาแลงสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ตั้งอยู่บนฐานเทวาลัย) และโบราณสถานหลุมเมือง

วันที่เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรโบราณสถานที่บ้านโคกขวาง นั้นมีราษฎรมารับเสด็จ เพื่อชื่นชมพระบารมีเป็นจำนวนมาก ดังพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

...ชาวบ้านที่ได้มาพบวันนี้ เป็นพวกชาวบ้านเกาะสมอ และม่วงขาว ซึ่งพระศรีมหาโพธิอยู่เป็นพื้นเป็นลาวทั้งนั้น อยู่ข้างเป็นที่ซึ่งชื่นชมยินดี ต้องนั่งห้อยตีนให้กราบและเอาตีนหนุนหัว และขอให้ให้พรตามปรารถนา คือถ้าทำนา ก็ขอให้ให้พรว่าให้ทำนาได้ข้าวงามดี ถ้าเจ็บเป็นโรคอะไรต้องเล่าโรค

นั้นให้ฟัง แล้วขอให้ให้พรให้โรคนั้นหาย ให้ต้องเฉพาะตัวหรือเฉพาะพวก ที่ จะให้ทีเดียวพร้อมกันไปมากๆ ไม่ได้...

และยังมีพระราชหัตถเลขาต่อไปอีกว่า

...ได้ความว่าพวกลาวเหล่านี้ยังคงใช้นุ่งชั๊นอยู่แต่ชั้นแก่ๆ อายุ 60 ปี ขึ้นไปทั้งนั้น ผ้าที่จะนุ่งก็ได้ความลำบากเป็นอันมาก ทอเองก็ไม่ใคร่จะได้ดี ถ้า จะนุ่งใหม่ต้องคอยพวกมรแห่งลงมาจึงจะได้ซื้อ แต่พวกที่ต่ำกว่าอายุ 60 แล้วไม่ นุ่งชั๊น นุ่งผ้าเป็นไทยหมด ไม่ช้าในแถบข้างนี้จะไม่ได้เห็นลาวนุ่งชั๊นต่อไปคน ที่มาเป็นอันมากนุ่งชั๊นไม่ถึงร้อยละสิบ...

อนึ่งในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เสด็จประพาสเมืองปราจีนที่บ้านโคกขวางนั้น นายประเทือง สัจจา อายุ 62 ปี ประธานองค์การบริหารส่วนตำบลดงกระทยาม และอดีตอาจารย์ โรงเรียนบ้านดงกระทยามได้รับการบอกเล่าจากมารดาว่า

...ในหลวง มาพักที่บ้านตะคร้อ 2 คืน บ้านตะคร้ออยู่ตรงท่าประทุม ห่างจากเมืองโบราณบ้านโคกขวางประมาณ 2 กิโลเมตร ระหว่างทางจาก บ้านตะคร้อไปยังบ้านโคกขวางนั้นเป็นป่ารก ต้องทรงช้างของเจ้าพระยา อภัยภูเบศร (ชุ่ม อภัยวงศ์) เพื่อไปชมโบราณสถานและโบราณวัตถุ คือพาน หินและหลุมเมือง ส่วนผู้ติดตามอื่นๆ นั้นทางอำเภอได้ให้กำนันผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านนำเกวียนกระแทะ (ระแทะหรือรันแทะ) ไปรับเจ้านายเพื่อตาม เสด็จฯ ไปชมเมืองโบราณนั้นด้วย สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเกวียนกระแทะของนางสาวสมบุญ อารี บุตรีขุนยามยุทธกิจ (พร อารี) ซึ่งเป็นกำนันตำบลดงกระทยามขณะนั้น ขุนยามยุทธกิจ (พร อารี) รู้สึก ประหม่า เกรงพระราชอาญาจนเหงื่อกาฬไหลโทรมกาย เพราะเกรงว่าบุตรี ซึ่งมีอายุเพียง 15 ปี อาจจะขับเกวียนกระแทะได้ไม่ดีหรือพาให้สมเด็จพระ นางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้รับอันตราย แต่นางสาวสมบุญไม่รู้ลึก ประหม่าแต่อย่างใด ได้ขับเกวียนกระแทะนำเสด็จประพาสได้อย่างเรียบ ร้อย สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระราชทานเงินรางวัลซึ่ง เป็นธนบัตรให้แก่นางสาวสมบุญแต่นางสาวสมบุญขอรับแต่เงินเหรียญเพราะ ไม่รู้ค่าของธนบัตร ด้วยเห็นว่าเป็นกระดาษ

เมืองโบราณที่บ้านโคกขวางนี้แต่เดิมไม่มีชาวบ้านไปปลูกบ้านอาศัยอยู่

เพราะมีบางคนเคยไปปลุกเรื่อนอยู่ที่ตอมมีอันเป็นไปหรือตายไปก็มี จึงไม่มีใครกล้าไปอาศัยอยู่แต่หลังจากในหลวงเสด็จมาและลงพระปรมาภิไธยย่อไว้บนก้อนศิลาแล้ว ก็ไม่มีใครเป็นอันตรายอีก จึงมีราษฎรไปปลุกบ้านประกอบอาชีพได้อย่างเป็นปกติสุขสืบมาจนทุกวันนี้...

วันที่ 19 ธันวาคม พ.ศ. 2451 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับเรือพระที่นั่งจากเมืองปราจีนเพื่อเสด็จกลับพระนครโดยผ่านสถานที่ต่างๆ เช่น วัดอินทาราม ปากคลองบางขนาก เมืองฉะเชิงเทรา เป็นต้น

เส้นทางรถไฟสายตะวันออก

ในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตัดทางรถไฟสายตะวันออก เป็นทางขนาดกว้าง 1.435 เมตร ถึงแปดริ้ว ระยะทาง 61 กิโลเมตร แล้วเสร็จเปิดการเดินรถได้ เมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2450

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ได้แปลงขนาดทางรถไฟเป็นทางกว้าง 1 เมตร แล้วสร้างต่อจากฉะเชิงเทราไปเชื่อมกับรถไฟกัมพูชาที่ตำบลคลองลึก อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว (เดิมอยู่ในเขตจังหวัดปราจีนบุรี) การก่อสร้างได้รับความร่วมมือจากหน่วยทหารช่างในการวางรางจากฉะเชิงเทราถึงปราจีนบุรี ต่อจากนั้นไปกรมรถไฟดำเนินการเอง การก่อสร้างแล้วเสร็จและเปิดเดินรถได้เป็นตอนๆ ดังนี้

วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2467 เปิดการเดินรถจากสถานีฉะเชิงเทรา ถึงสถานีกันทรบุรี ระยะทาง 100 กิโลเมตร

วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2469 เปิดการเดินรถจากสถานีกันทรบุรี ถึงสถานีอรัญประเทศ ระยะทาง 94 กิโลเมตร

ระยะทางจากสถานีกรุงเทพฯ ถึงสถานีอรัญประเทศ รวม 255 กิโลเมตร ค่าก่อสร้างทั้งสิ้น 17,269,768.00 บาท

ปราจีนบุรีหลัง พ.ศ. 2475

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 ได้มีพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบบริหารแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2476 ซึ่งให้มีตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัดแทนผู้ว่าราชการจังหวัดคณะกรรมการจังหวัดและสภาจังหวัด ส่งผลให้มณฑลเทศาภิบาลปราจีนถูกยกเลิกไป เมืองปราจีนมีฐานะเป็นจังหวัดปราจีนบุรี

ในช่วงระยะเวลาต่อมาได้มีการรวมจังหวัดยกขึ้นเป็นภาค ซึ่งการแบ่งจำนวนภาค ชื่อภาค อาณาเขตภาค และที่ทำการภาคมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลายครั้ง กล่าวคือเมื่อ พ.ศ. 2484 ทางราชการกำหนดให้มี 5 ภาค โดยภาคที่ 2 นั้น ที่ทำการภาคอยู่ที่จังหวัดปราจีนบุรี มีจังหวัดขึ้นตรง 10 จังหวัด คือ จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดสมุทรปราการ จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดชลบุรี จังหวัดนครนายก จังหวัดชลบุรี จังหวัดตราด จังหวัดระยอง จังหวัดพิบูลสงคราม และจังหวัดพระตะบอง

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2485 รัฐบาลได้ออก“พระราชบัญญัติยุบและรวมการปกครองบางจังหวัด พุทธศักราช 2485” ให้ยุบและรวมการปกครองจังหวัดสมุทรปราการ จังหวัดนครนายก จังหวัดสมุทรสาคร และจังหวัดนนทบุรี ในส่วนของจังหวัดนครนายกนั้น มีส่วนเกี่ยวข้องกับจังหวัดปราจีนบุรี โดยกำหนดไว้ดังนี้

...มาตรา 4 ให้ยุบจังหวัดนครนายกและให้รวมท้องที่ของจังหวัดที่ยุบเข้าในการปกครองของจังหวัดปราจีนบุรี เว้นแต่ท้องที่ของอำเภอบ้านนาให้รวมเข้าในการปกครองของจังหวัดสระบุรี...

การยุบเลิกบางจังหวัดในข้างต้นนั้นส่งผลให้มีการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงการรวมจังหวัดยกขึ้นเป็นภาคใหม่ ในส่วนของจังหวัดปราจีนบุรีจัดให้อยู่ในภาค 1 มีที่ทำการภาคอยู่ที่จังหวัดพระนคร มีจังหวัดขึ้นตรง 17 จังหวัด คือ จังหวัดพระนคร จังหวัดธนบุรี จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี จังหวัดตราด จังหวัดพระตะบอง จังหวัดพิบูลสงคราม จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดปทุมธานี จังหวัดสมุทรสงคราม จังหวัดนครปฐม จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดราชบุรี จังหวัดเพชรบุรี และจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

การรวมท้องที่บางส่วนของจังหวัดนครนายกไว้ในเขตปกครองของจังหวัดปราจีนบุรี ส่งผลให้จังหวัดปราจีนบุรีที่เดิมมีท้องที่กว้างขวางอยู่แล้วกว้างขวางมากยิ่งขึ้น มากเกินกำลังจังหวัดจะรับผิดชอบ ทำให้การติดต่อดูแลทุกข์สุขของประชาชนและการปกครองของราษฎรไม่เป็นผลดีเหมือนเมื่อนครนายกเป็นจังหวัดอยู่

เหตุผลดังกล่าวเป็นเหตุผลสำคัญที่กระทรวงมหาดไทยได้เสนอร่างหลักการ“พระราชบัญญัติสถาปนาจังหวัดนครนายก พ.ศ. 2489” โดยได้สอบถามจังหวัดปราจีนบุรีและจังหวัดสระบุรี ในที่สุดรัฐบาลได้ออก“พระราชบัญญัติจัดตั้งจังหวัดสมุทรปราการ จังหวัดนนทบุรี จังหวัดสมุทรสาคร และจังหวัดนครนายก พุทธศักราช 2489” โดยระบุในพระราชบัญญัติว่า

...มาตรา 6 ให้แยกอำเภอนครนายก อำเภอองครักษ์และอำเภอปากพลี ออกจากการปกครองของจังหวัดปราจีนบุรี กับให้แยกอำเภอบ้านนาออกจากการปกครองของจังหวัดสระบุรี จัดตั้งเป็นจังหวัดขึ้น เรียกว่าจังหวัดนครนายก...

จังหวัดที่ตั้งขึ้นใหม่ทั้ง 4 จังหวัดทางราชการกำหนดให้อยู่ในภาค 1 ทำให้ภาค 1 มีจังหวัดทั้งหมด 21 จังหวัด และที่ทำการภาคยังคงอยู่ที่จังหวัดพระนครเหมือนเดิม ต่อมาเมื่อได้ประกาศใช้ความตกลงระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศส ลงวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2489 ทำให้จังหวัดพระตะบองและจังหวัดพิบูลสงครามตกเป็นของฝรั่งเศสทำให้ภาค 1 มีจังหวัดทั้งสิ้น 19 จังหวัด

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2491 ได้มีการปรับปรุงเขตภาคการปกครองอีกครั้งหนึ่ง โดยกำหนดให้จังหวัดปราจีนบุรีเป็นที่ทำการภาค 2 มีจังหวัดขึ้นตรง 10 จังหวัด คือ จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดนครนายก จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี จังหวัดตราด จังหวัดสมุทรปราการ จังหวัดสมุทรสาคร และจังหวัดสมุทรสงคราม

ครั้นถึง พ.ศ. 2495 รัฐบาลประกาศยกเลิกพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2476 และใช้พระราชบัญญัติ พ.ศ. 2495 โดยแบ่งการบริหารราชการส่วนภูมิภาคออกเป็นภาค จังหวัด และอำเภอ ซึ่งได้ตราพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งภาค พ.ศ. 2495 ปรับปรุงภาคต่างๆ ให้เหมาะสมรวม 9 ภาค โดยปราจีนบุรีอยู่ในภาคที่ 2 ตั้งที่ทำการภาคที่จังหวัดฉะเชิงเทรา

และมีจังหวัดขึ้นตรง 8 จังหวัด คือ จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดนครนายก จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดตราด จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดสมุทรปราการ

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2499 พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2499 ให้ลดอำนาจผู้ว่าราชการภาคกลางและในที่สุดภาคก็ถูกยกเลิกโดยพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2499 เพราะทำให้เกิดความล่าช้าจากการสั่งงานหลายชั้นตอนจนเกินไป

เมื่อ พ.ศ. 2536 ได้มีการแบ่งเขตพื้นที่การปกครองจังหวัดปราจีนบุรี โดยแยกพื้นที่อำเภอบางอำเภอไปอยู่ในเขตพื้นที่ปกครองของจังหวัดสระแก้วซึ่งขึ้นใหม่ตามพระราชบัญญัติตั้งจังหวัดสระแก้ว พ.ศ. 2536

สงครามโลกครั้งที่ 2 (สงครามมหาเอเชียบูรพา)

เมื่อคราวเกิดเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 หรือสงครามมหาเอเชียบูรพา ชาวปราจีนบุรีได้รับผลกระทบในลักษณะที่คล้ายคลึงกับชาวไทยใน ส่วนอื่นของประเทศ เช่น การขาดแคลนเครื่องนุ่งห่ม ขาดแคลนน้ำมันเชื้อเพลิง เป็นต้น

ในครั้งนี้อำเภอปราจีนบุรีเป็นเส้นทางผ่านของกองกำลังทหารญี่ปุ่น ที่ยกมาจากประเทศกัมพูชาเพื่อไปยึดกรุงเทพมหานคร จึงมีทหารญี่ปุ่นบางส่วนเข้ามาอยู่ในพื้นที่จังหวัดปราจีนบุรีในช่วงระยะเวลาอันสั้น เช่น มาพักที่วัดอุดมวิทยาราม (วัดโรงเกวียน) และที่สถานีรถไฟปราจีนบุรี

เหตุการณ์สงครามในครั้งนี มีหลายเหตุการณ์ที่ยังอยู่ในความทรงจำของชาวปราจีนบุรีที่อยู่ในเหตุการณ์ เช่น

ประมาณกลางเดือนมกราคม พ.ศ. 2484 เวลากลางคืนได้มีเครื่องบินของฝรั่งเศสมาทิ้งระเบิดที่ปราจีนบุรี บินมาเพียงลำเดียวตามแนวททางรถไฟ คั่นนั้นเป็นคืนเดือนหงาย เมื่อบินมาถึงปราจีนบุรีก็อาศัยแสงสะท้อนจากแสงจันทร์ที่สะท้อนจากหลังคาพระอุโบสถวัดแก้วพิจิตรเป็นทิศทางตั้งลำแนวทางบินหันหัวสู่ทิศเหนือแล้วจึงทิ้งระเบิดลงใส่สนามบินและค่ายจักรพงษ์ แต่แรงระเบิดไม่ทำให้เกิดความเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สินใดๆ ในคืนวัน

นั้นนับเป็นครั้งแรกในชีวิตของชาวปราจีนบุรีที่เข้าสู่ภาวะสงครามอย่างแท้จริง เมื่อเสียงสัญญาณภัยทางอากาศดังขึ้น ทุกครัวเรือนต่างก็ดับตะเกียง ตะโกนบอกกันเป็นทอดๆ ว่าหลบภัย แล้วทุกคนต่างวิ่งเข้าสู่หลุมหลบภัย หูได้ยินเสียงเครื่องบินและได้ยินเสียงปืนป้องกันต่อสู้อากาศยานยิงเครื่องบินของฝรั่งเศสเป็นระยะๆ เครื่องบินได้บินวนทิ้งระเบิดอยู่ประมาณ 20 นาที ก็บินกลับไป

เศรษฐกิจและสังคมในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตผู้คนในวงกว้างทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์มากน้อยเพียงใด สำหรับชาวปราจีนบุรีได้รับผลกระทบค่อนข้างน้อย ข้อมูลส่วนใหญ่ได้จากการสัมภาษณ์บุคคลที่อยู่ในเหตุการณ์ในช่วงนั้นซึ่งมีอายุประมาณ 10-20 ปี ในปัจจุบันมีอายุประมาณ 70-80 ปี

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เรื่องการทำมาหากินของชาวปราจีนบุรีไม่ค่อยเดือดร้อนมากนัก เนื่องจากชาวปราจีนบุรีส่วนใหญ่ทำนาเป็นอาชีพหลัก ประกอบกับพื้นที่ยังอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ในช่วงนั้นยังกล่าวได้ว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงสามารถหาผักหาปลาเป็นอาหารได้

ปัญหาสำคัญของชาวปราจีนบุรีในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 คือปัญหาการขาดแคลนเครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค น้ำมัน และไม้ขีดไฟ ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นทั่วไปทั้งประเทศ

ก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวปราจีนบุรีบริเวณวัดโบสถ์ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะดี โดยเฉพาะหมู่บ้านจากใต้คลองบางตาเถรถึงหมู่บ้านหน้าวัดโบสถ์ หมู่บ้านสามเรือนและหมู่บ้านสามขุน เดิมบรรพบุรุษจะสะสมผ้าม่วงที่สวยงามไว้เป็นจำนวนมาก พอเกิดสงครามเสื้อผ้าหายากจึงนำผ้าที่เก็บสะสมไว้มาตัดเย็บเป็นเสื้อผ้าใช้ในชีวิตประจำวัน ส่วนพระภิกษุสงฆ์ต้องนำจีวรเก่าที่ใช้ทำเป็นผ้าเพดานนำลงมาซักใช้ห่มใหม่ เมื่อไม่มีสีย้อมผ้าฝ้ายเพื่อใช้ทำเป็นจีวรพระภิกษุสงฆ์เมืองปราจีนบุรีได้ใช้ดินสีแดงมาละลายน้ำ

และนำน้ำมันมาข้อมผ้า ซึ่งพระครูอดุลศาสนกิจ เจ้าอาวาสวัดโบสถ์ใช้ดินริมทางรถไฟบริเวณที่ถนนตัดผ่านไปบ้านหนองชะอม ดินที่ทางรถไฟนี้มีสีแดงเรื่อๆ มาใช้ข้อมจีวรเช่นเดียวกัน และในช่วงนี้มักมีตัวเห็บหรือตัวเส้นเกิดกับเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม วิธีกำจัดตัวเห็บหรือตัวเส้นก็คือนำเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มไปใส่กระทะต้มแล้วนำไปซักตาก แต่ไม่กี่วันเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มก็เกิดตัวเห็บ หรือตัวเล็กขึ้นอีก

นอกจากนี้ น้ำมันก๊าดและไม้ขีดไฟ เป็นสิ่งที่ขาดแคลนในภาวะสงคราม ประชาชนจะต้องเข้าคิวซื้อเป็นคูปองแล้วนำมาแลกเป็นน้ำมันก๊าด ส่วนไฟนั้นชาวปราจีนบุรีจะใช้ตะบันไฟและหินเหล็กไฟ หินเหล็กไฟทำโดยใช้ไม้ไผ่ปล้องห่างยาวประมาณ 2 เมตร เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1.5 นิ้ว ใช้นุ่นหรือสำลีอัดให้เต็ม เอาหินมาวางใกล้ๆ ปากกระบอกแล้วนำเหล็กกล้ามาตีหินให้เกิดเป็นประกายไฟ ประกายไฟที่เกิดขึ้นจะไปติดกับนุ่นหรือสำลี ทำให้เกิดเป็นไฟ แล้วจึงนำไฟนั้นไปใช้ในการหุงต้มอาหาร

กองกำลังทหารญี่ปุ่นผ่านปราจีนบุรี

เมื่อเกิดเหตุการณ์สงครามมหาเอเซียบูรพาเมื่อ พ.ศ. 2485 นั้น จังหวัดปราจีนบุรี (เมื่อครั้งยังไม่ตั้งจังหวัดสระแก้ว) เป็นเส้นทางผ่านของกองกำลังทหารญี่ปุ่นที่จะยกทัพไปยึดกรุงเทพมหานคร ตามแผนการบุกเข้าประเทศไทยทางบกของญี่ปุ่น โดยกำหนดให้กองทัพที่ 15 สงกกองพลรักษาพระองค์ เป็นกำลังหลัก เคลื่อนที่โดยรถยนต์ เข้าสู่ประเทศไทยทางด้านอำเภออรัญประเทศ ตอนเที่ยงคืนของวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2484 โดยใช้เส้นทางศรีโสภณ-อรัญประเทศ-ปราจีนบุรี-กรุงเทพมหานคร รวมระยะทางประมาณ 300 กิโลเมตร ซึ่งเป็นถนนลูกรังและมีสภาพค่อนข้างดีสามารถใช้สำหรับการเคลื่อนย้ายกำลังโดยรถยนต์สะดวก

การเคลื่อนที่โดยรถยนต์ตามเส้นทางถนนเข้าสู่จังหวัดปราจีนบุรีมีเพียงเส้นทางเดียวเท่านั้นคือ จากอำเภอศรีโสภณ ผ่านอำเภออรัญประเทศ-อำเภอวัฒนานคร-อำเภอสระแก้ว-อำเภอกบินทร์บุรี-อำเภอเมืองปราจีน ซึ่งเป็นถนนลูกรังแต่ก็มีเส้นทางรถไฟภายในประเทศกัมพูชาเชื่อมต่อกับประเทศไทยด้วย

ซึ่งเกื้อกูลต่อการใช้กองกำลังขนาดใหญ่ในระดับกองทัพ ญี่ปุ่นจึงใช้เส้นทางนี้เป็นทางหลักในการเคลื่อนที่กองทัพรักษาพระองค์เพื่อเข้ายึดกรุงรัตนนครและจังหวัดลพบุรีซึ่งเป็นที่ตั้งหน่วยทหารสำคัญของไทย

ในกลางดึกของคืนวันที่ 7 และ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2484 ญี่ปุ่นได้เคลื่อนกำลังกองทัพรักษาพระองค์จากอินโดจีนฝรั่งเศสโดยแยกออกเป็น 2 ทาง คือ ผ่านทางตำบลสวายดอนแก้ว จังหวัดพระตะบอง เส้นทางหนึ่ง กับทางอำเภอไพรีระยอเดช จังหวัดพิบูลสงคราม อีกเส้นทางหนึ่ง เพื่อรุกเข้าประเทศไทย ผ่านเส้นทางอำเภอศรีโสภณ-อำเภออรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี-กรุงเทพมหานคร

ด้านจังหวัดปราจีนบุรีนั้น เมื่อเวลา 08.25 น. เครื่องบินขับไล่ญี่ปุ่นจำนวน 11 เครื่องและเครื่องบินทิ้งระเบิด 2 เครื่อง เข้าโจมตีสนามบินวัดนาคนคร ซึ่งมีฝูงบินที่ 43 ประจำอยู่ นักบินไทยเสียชีวิต 3 คน คือ เรืออากาศเอกไชยสุนทรสิงห์ เรืออากาศเอกชิน จิระมณี และ เรืออากาศตรีสนิท โพธิเวชกุล

อนึ่ง ในสงครามมหาเอเซียบูรพาครั้งนี้ การรบทางอากาศด้านตะวันออกที่จังหวัดปราจีนบุรีถือว่าเป็นด้านที่สำคัญที่สุด เพราะจุดมุ่งหมายในการรบแตกหักนั้นอยู่ทางด้านนี้ กองทัพบกสนามตั้งเป้าหมายในขั้นแรกจะต้องเข้าตีโดยเข้ายึดปอยเปต-สวายจิก-ศรีโสภณ-มณฑลบุรี-พระตะบอง ตามลำดับ กำลังทางอากาศที่ไ้รบนั้นนอกจากกองกำลังบินผสมภาคบูรพาแล้วยังมีกองกำลังบินผสมภาคใต้ ซึ่งอยู่ที่ดอนเมือง

พลอากาศโทอุสาห์ ชัยนาม ซึ่งขณะนั้นอายุ 25 ปี ทำหน้าที่ผู้บังคับหมวดบินที่ 1 ของฝูงบินโจมตีที่ 35 และเป็นนายทหารคนสนิทของท่านผู้บังคับกองบินใหญ่ผสมภาคบูรพาแล้วว่า

...ประมาณกลางเดือนตุลาคม พ.ศ. 2483 ผมได้รับคำสั่งให้ไปเป็นส่วนล่วงหน้า ไปก่อสร้างที่พัก กองบังคับการ และอื่นๆ ที่สนามบินดงพระราม จังหวัดปราจีนบุรี พร้อมกับนายทหารช่างท่านหนึ่งชื่อ ร.ต. สิ้น โพธิแพทย

...ที่พักในสนามของกองบินนี้ ประกอบด้วยเสาไม้ทาบเปลือก ไม้ไผ่ ไม้รวก หลังคามุงด้วยแฝก ฝาเป็นเสื่อลำแพน พื้นทึนอนไม้ยางไม้ได้ใส นายทหารได้รับแจกเครื่องนอนมีเตียงผ้าใบพับได้ 1 เตียง ผ้าปูที่นอนหนึ่งผืน ผ้าห่มนอนหนึ่งผืน มุ้งหนึ่งหลังนายทหารประทวนและพลทหารได้ผ้าห่มนอนหนึ่งผืน

ผ้าห่มไว้ปูนอนหนึ่งผืน ผ้าปูที่นอนหนึ่งผืน หมอนหนึ่งใบ มุ้งหนึ่งหลัง ลืมไปว่านายทหารสัญญาบัตรมีหมอนอีกหนึ่งใบเหมือนกัน แต่ว่าหุนแล้วเจ็บศีรษะจริงๆ ปลอกหมอนก็เป็นผ้าดิบ

...เมื่อสร้างที่พักเสร็จก็รายงานให้ท่านผู้ใหญ่ทราบ ต่อจากนั้น กำลังทางอากาศ (เครื่องบิน) และกำลังทางพื้นดินก็เริ่มทยอยกันเข้ามา มีฝูงบินขับไล่จากกองกำลังน้อยที่ 3 ตลอดจนหน่วยทหารอื่นๆ ที่สนับสนุนในการรบ เช่น พวกช่างเครื่องบิน เครื่องยนต์ หน่วยรักษาความปลอดภัย ฯลฯ เมื่อเข้าที่พักเรียบร้อยแล้วก็เริ่มการฝึกในสนาม เช่น การบินในเวลากลางวัน การฝึกตกข่าวและทิ้งข่าว เครื่องบินขับไล่ก็ฝึกป้องกัน สกัดกัน การลาดตระเวน...

อำเภอบ้านสร้าง

อยู่ทางทิศตะวันตกของตัวจังหวัดปราจีนบุรี ห่างจากตัวจังหวัดโดยทางรถยนต์ประมาณ 20 กิโลเมตร ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำบางปะกง

อำเภอบ้านสร้างได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอเมื่อ พ.ศ. 2448 เดิมท้องที่อำเภอนี้เรียกว่า“บ้านช้าง” เพราะสมัยนั้นบริเวณนี้เป็นที่อาศัยของช้าง ต่อมาเมื่อมีราษฎรทางเหนืออพยพมาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินเป็นจำนวนมาก สำเนียงการเรียกชื่อบ้านจึงเพี้ยนเป็น“บ้านช้าง” เมื่อตั้งเป็นอำเภอแล้วจึงให้ชื่อว่า“บ้านสร้าง” มาจนทุกวันนี้

อำเภอศรีมหาโพธิ์

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดห่างจากตัวจังหวัดปราจีนบุรี 21 กิโลเมตร ภูมิประเทศเป็นที่ราบ มีแม่น้ำบางปะกงไหลผ่าน ส่วนทางทิศใต้ของอำเภอเป็นพื้นที่โคกเนิน น้ำท่วมไม่ถึง

อำเภอศรีมหาโพธิ์ได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอ เมื่อ พ.ศ. 2447 ตั้งอยู่ริมแม่น้ำบางปะกง เดิมชาวบ้านเรียกว่า“ท่าเขมร” เนื่องจากในสมัยก่อนบริเวณนี้เป็นจุดค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าของคนเขมรกับคนที่อยู่บริเวณนี้ ทำให้พื้นที่ดังกล่าวมีผู้คนมาชุมนุมกันเป็นจำนวนมาก ต่อมาราชการเรียกบริเวณนี้อีกชื่อหนึ่งว่า “ท่าประชุมชน” และในปัจจุบันเรียกสั้นลงเหลือเพียง “ท่าประชุม”

เมื่อมีการจัดตั้งเป็นอำเภอตามแบบแผนการปกครองมณฑลเทศาภิบาล สมัยรัชกาลที่ 5 อำเภอนี้จึงได้ชื่อตามลึงค์ดิลกที่มีอยู่ในท้องที่ คือ “ต้นศรีมหาโพธิ์” (ปัจจุบันต้นโพธิ์อยู่ในเขตอำเภอศรีมหาโพธิ์) ถือว่าเป็นต้นไม้ดิลกดีสิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง และได้กลายเป็นสัญลักษณ์ประจำจังหวัดปราจีนบุรีมาตราบจนทุกวันนี้

อำเภอประจันตคาม

เป็นอำเภอเก่าแก่เดิมชื่อ“อำเภอบ้านบก” ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า “อำเภอประจันตคาม” ได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอเมื่อ พ.ศ. 2448

พื้นที่ตอนบนของอำเภอประจันตคามเป็นป่าเขาสลับซับซ้อนเนื่องจากเป็นส่วนหนึ่งของเขตอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ พื้นที่ตอนล่างเป็นที่ราบลุ่มเหมาะสำหรับการทำนา มีลำน้ำประจันตคามไหลผ่านทำให้มีน้ำสำหรับทำการเกษตรได้ตลอดปี

อำเภออินทร์บุรี

เป็นอำเภอขนาดใหญ่ ลักษณะภูมิประเทศส่วนมากเป็นที่ราบ ตอนเหนือเป็นที่สูงมีสภาพเป็นป่าเขา ตอนกลางเป็นที่ราบลุ่ม ส่วนทางตอนใต้สภาพเป็นป่ากับที่ราบลุ่มสลับกันไป

อำเภออินทร์บุรี เคยเป็นจังหวัดมาก่อน ตั้งอยู่ที่หมู่บ้าน“หนุมาน” อยู่ห่างจากที่ตั้งปัจจุบันไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 7 กิโลเมตร แต่เนื่องจากพื้นที่เดิมกันดารน้ำ ไม่สะดวกต่อการคมนาคม จึงได้ย้ายมาตั้งที่บ้านปากน้ำเมื่อ พ.ศ. 2449 ซึ่งเป็นที่สะดวกต่อการควบคุมตรวจภาษีที่มีการคมนาคมทางน้ำเรียกว่า“บ้านปากน้ำ” เป็นที่บรรจบกันของ“แควหนุมาน” กับ“แควพระปรัง” เป็นที่เริ่มต้นของแม่น้ำบางปะกง ส่วนหมู่บ้านหนุมาน ปัจจุบันคือ ตำบลเมืองเก่า

พ.ศ. 2469 ทางราชการได้ยุบฐานะลงเป็นอำเภอขึ้นตรงต่อจังหวัดปราจีนบุรี

อำเภอชาติ

ตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณ 80 กิโลเมตร อยู่ทางตอนบนสุดของจังหวัด มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดนครราชสีมา สภาพภูมิประเทศด้านเหนือเป็นภูเขาและป่าทึบ ด้านใต้เป็นที่ราบ ด้านตะวันออกและตะวันตกเป็นภูเขาสลับซับซ้อน

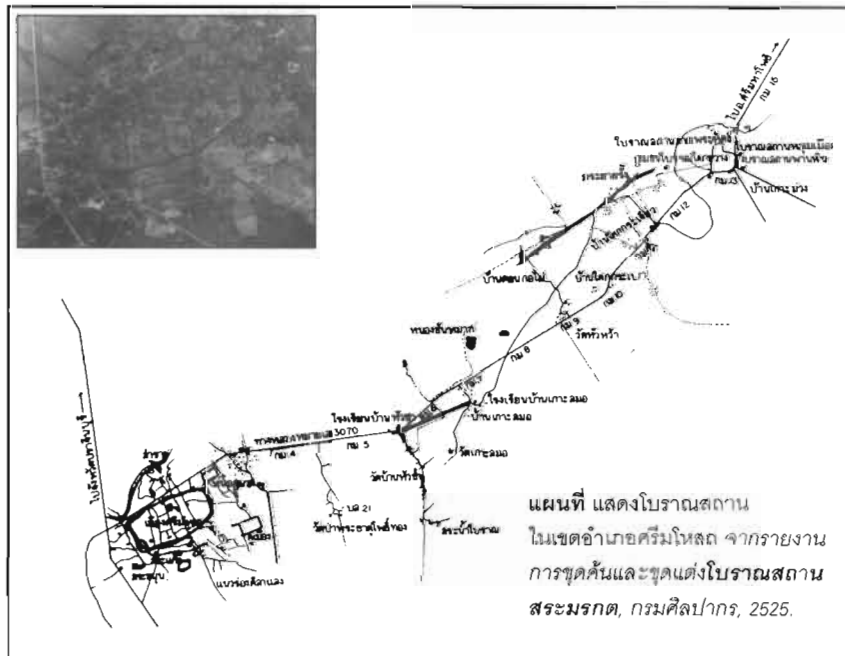
เดิมชาติมีฐานะเป็นกิ่งอำเภอ อยู่ภายใต้การปกครองของอำเภอกบินทร์บุรี ตั้งแต่วันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2517 อำเภอชาติ ได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอเมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2524 (ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่ม 98 ตอนที่ 115 หน้า 9 วันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2524)

อำเภอศรีมโหสถ

เป็นอำเภอขนาดเล็ก อยู่ห่างจากตัวจังหวัดไปทางใต้ประมาณ 20 กิโลเมตร เดิมเป็นกิ่งอำเภอโคกปึก ขึ้นอยู่กับอำเภอศรีมหาโพธิ ได้รับยกฐานะเป็นอำเภอ เมื่อ พ.ศ. 2513 (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 87 ตอนที่ 14 วันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2513) และ

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2536 ทางราชการได้เปลี่ยนชื่ออำเภอจากโคกปึกเป็น "ศรีมโหสถ" ตามชื่อเรียกเมืองโบราณในท้องที่อำเภอนี้

อำเภอศรีมโหสถมีโบราณสถานและโบราณวัตถุมากที่สุด สถานที่สำคัญของจังหวัดหลายแห่งอยู่ในอำเภอนี้ เช่น ต้นศรีมหาโพธิ, รอยพระพุทธบาทคู่, เมืองมโหสถ เป็นต้น

เมืองมโหสถ

อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี

1. อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี มีภูมิประเทศเป็นที่ดอนติดต่อกับท้องที่อำเภอศรีมหาโพธิ์ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีลำน้ำปราจีนรับน้ำจากภูเขาสูงทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศเหนือไหลอ้อมที่ดอนผืนใหญ่นี้ไปทางทิศตะวันตกลงใต้สู่อ่าวไทยที่ปากน้ำบางปะกงในเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา

ดังนั้น ทางทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้ของที่ดอนอำเภอศรีมโหสถจึงเป็นท้องทุ่งบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปราจีนหรือบางปะกง มีลำรางหรือลาดมากมายหลายสายไหลลงสู่แม่น้ำบางปะกง และใช้เป็นเส้นทางคมนาคมสู่ชุมชนต่างๆที่อยู่ใกล้ทะเลได้สะดวก หรือใช้เป็นเส้นทางสู่กรุงเทพฯได้ด้วย

ชาวบ้านอำเภอศรีมโหสถรุ่นก่อนๆ ยังจำได้ว่าเมื่อสัก 50 ปีมาแล้ว มีเรือจีนและมอญบรรทุกสินค้าจากกรุงเทพฯไปขายตามหมู่บ้านตำบลต่างๆที่อยู่ริมลำรางเหล่านั้น เมื่อขายสินค้าหมดก็รับซื้อฟืนกองขาย ใช้มาตราวัดขนาดกองฟืนเป็นหลาที่เรียกฟืนหลา เข้าบ่อนโรงไฟฟ้าวัดเสียบที่กรุงเทพฯ

2. เมื่อหลายพันปีมาแล้ว บริเวณที่ราบลุ่มทางทิศตะวันตกของอำเภอศรีมโหสถ เคยเป็นทะเลมาก่อน

ท้องที่อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นส่วนหนึ่ง ของบริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนล่าง สภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มต่ำมีขอบเขตต่อเนื่องจากทะเลที่อ่าวไทยลึกเข้ามาในแผ่นดิน มีแม่น้ำหลายสายไหลผ่านที่ราบลุ่มก่อนออกสู่ทะเล โดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแกนกลาง

ทางตะวันตก มีแม่น้ำท่าจีน (ไหลแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยา) แม่น้ำแม่กลอง และแม่น้ำเพชรบุรี

ทางตะวันออก มีแม่น้ำลพบุรี (ไหลแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วกลับมารวมอีกครั้งหนึ่ง), แม่น้ำป่าสัก (ไหลลงมารวมกับแม่น้ำเจ้าพระยา), และแม่น้ำปราจีนบุรี ไหลจากตะวันออกลงสู่ราบเจ้าพระยา แล้วเรียกชื่อว่าแม่น้ำบางปะกง ก่อนไหลลงสู่อ่าวไทย

บริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยามีระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง

ในปัจจุบันประมาณ 2-3 เมตร มีหลักฐานที่แสดงว่าเคยเป็นทะเลมาก่อน โดยในอดีตขอบเขตของอ่าวไทยอยู่ลึกเข้ามาในแผ่นดินดังเห็นได้จากภาพถ่ายดาวเทียม LANDSAT TM แบนด์ 4 เน้นให้เห็นบริเวณที่ราบลุ่มต่ำได้อย่างชัดเจน สามารถกำหนดขอบเขตบริเวณที่เคยเป็นทะเลและเป็นแผ่นดิน

3. บริเวณที่เป็นแผ่นดินล้อมรอบอ่าวไทยในอดีต พบหลักฐานชุมชนโบราณที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบหลายแห่ง จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าชุมชนโบราณเหล่านี้เคยเป็นเมืองท่าสำคัญติดต่อกับค้าขายกับชุมชนบ้านเมืองโบราณในภูมิภาคอื่นๆ โดยทางทะเล เช่น เมืองอุทอง (จังหวัดสุพรรณบุรี) เมืองนครชัยศรี (นครปฐมโบราณ จังหวัดนครปฐม) เมืองคูบัว (จังหวัดราชบุรี) เมืองลพบุรี (จังหวัดลพบุรี) เมืองจันเสน (จังหวัดชัยนาท) เมืองดงละคร (จังหวัดนครนายก) เมืองมโหสถ (จังหวัดปราจีนบุรี) เมืองพระรถ (จังหวัดชลบุรี) ฯลฯ

เมื่อกาลเวลาผ่านไปนานนับร้อยนับพันปี ลำน้ำสายน้อยใหญ่ก็พัดพาตะกอนจากที่ต่างๆ มาทับถมทำให้ทะเลค่อยๆ ตื้นเขิน แล้วกลายเป็นแอ่งที่ราบกว้างใหญ่ มีแอ่งน้ำที่เรียกกลาด หรือชวด กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปจนถึงปัจจุบัน

สภาพภูมิศาสตร์เช่นนี้ ชี้ให้เห็นว่าในอดีตกาลนับพันปีมาแล้วบริเวณที่ตอนผืนใหญ่ท้องที่อำเภอศรีมโหสถและใกล้เคียงเป็นแผ่นดินชายทะเลหรือไม่ไกลจากทะเล สามารถใช้ลำน้ำเป็นทางสัญจรจากทะเลเข้ามาถึงได้โดยสะดวก ร่องรอยของโบราณสถานที่เป็นเมืองโบราณเรียกกันว่าเมืองมโหสถนี้ จึงเป็นบ้านเมืองที่เกิดขึ้นเนื่องจากการเข้ามาตั้งสถานีการค้าของผู้คนจากที่ต่างๆ ทั้งพวกที่อยู่ภายในภูมิภาคกับพวกที่มาจากภายนอกเช่น อินเดียและจีน

4. ก่อนมีการขุดคูน้ำและสร้างคันดินให้เป็นเมืองมโหสถ บริเวณนี้มีผู้คนจากที่ต่างๆ หลายเผ่าพันธุ์ เช่น จากชุมชนดึกดำบรรพ์ บ้านโคกพนมดี (พนัสนิคม), บ้านเขาจรจรจ (สระแก้ว), ฯลฯ พวกกันเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนหมู่บ้านใกล้ทะเลที่อยู่บนเส้นทางคมนาคมระหว่างอ่าวไทยกับชุมชนภายในภูมิภาค

ชุมชนบริเวณเมืองมโหสถน่าจะเริ่มมีพัฒนาการขึ้นก่อนพุทธศตวรรษ

ที่ 10 (หรือก่อน พ.ศ. 900) มีการติดต่อกับบ้านเมืองที่อยู่ห่างไกลทั้งทางบกและทางทะเลอย่างต่อเนื่อง

รูปสลักขอบสระแก้วที่อยู่นอกเมืองมโหสถ มีรูปช้าง สิงห์ มกร ฯลฯ ที่ทำขึ้นราว พ.ศ. 900 หรืออาจก่อนหน้านั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับฝีมือช่างยุคพูนัน (มีอายุอยู่ระหว่าง พ.ศ. 500-1000) ที่เป็นกลุ่มบ้านเมืองแคว้นแคว้นใกล้เคียงรอบๆ อาณาเขตไทย แสดงว่าชุมชนแห่งนี้มีการติดต่ออย่างใกล้ชิดกับวัฒนธรรมดังกล่าว และไกลไปถึงอินเดียแล้ว

5. เพราะเป็นชุมชนใกล้เคียงที่ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมข้ามภูมิภาค ทำให้ชุมชนแห่งนี้ขยายตัวกว้างขวางขึ้น มีผู้คนเผ่าพันธุ์ต่างๆ เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งน่าจะมีชาวอินเดียเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ไม่น้อย ทำให้ชุมชนหมู่บ้านค่อยๆ ขยายขึ้นเป็นชุมชนเมือง

หลังพุทธศตวรรษที่ 11 (หรือหลัง พ.ศ. 1000) ก็เริ่มขุดคูน้ำสร้างคันดินขึ้นเป็นเมือง หลังจากนั้นได้สร้างเสริมเติมแต่งอย่างต่อเนื่องมาหลายครั้งหลายครา จึงมีร่องรอยสิ่งก่อสร้างสลัประดับชั้นซ้อนหลงเหลืออยู่ถึงปัจจุบันในบริเวณบ้านโคกวัด ที่อำเภอศรีมโหสถ

6. นอกจากนั้นยังมีชุมชนบริวารห่างไกลออกไปถึงบ้านโคกขวาง (แต่ก่อนเรียกโคกฝาง) เขตอำเภอศรีมหาโพธิ์ มีซากศาสนสถานขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลงที่ชาวบ้านเรียกกันทั่วไปว่าพานหิน และสิ่งอื่นๆ อีกหลายอย่าง

บริเวณชุมชนบริวารโบราณที่บ้านโคกขวางนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เคยเสด็จประพาสเมื่อ พ.ศ. 2451 ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2454 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ก็เสด็จประพาสสถานที่แห่งนี้ด้วย (อ่านรายละเอียดในพระราชหัตถเลขา กับเรื่องรัชกาลที่ 6 เสด็จเมืองศรีมหาโพธิ์)

ระหว่างตัวเมืองมโหสถที่บ้านโคกวัดกับชุมชนบริวารที่บ้านโคกขวาง มีคันดินยาวเชื่อมถึงกัน ชาวบ้านเรียกถนน มีนิทานกล่าวถึงถนนสายนี้ แต่ที่จริงไม่ใช่ถนน หากเป็นคันดินที่สร้างขึ้นเพื่อให้ทำหน้าที่คล้ายท่อนบ เพื่อกันน้ำและเบี่ยงเบนน้ำเข้าสู่ตัวชุมชนและเมือง

คำบอกเล่าหรือนิทานเกี่ยวกับถนน (หรือท่อนบ) จากเมืองมโหสถที่บ้านโคกวัดไปบ้านโคกขวางเอาไคร้เรื่องจากมโหสถขาดก

7. ไม่มีหลักฐานว่าสมัยแรกเมืองนี้มีชื่ออะไร แม้สมัยหลังๆ จะพบจารึกมีชื่อศรีวัดสะปุระบ้าง อวิธยปุระบ้าง แต่ไม่อาจลงมติได้ว่านั่นคือชื่อที่แท้จริงของเมืองโบราณแห่งนี้

ต่อมาชาวบ้านสมมุติเรียกชื่อเมืองนี้ตามชาดกว่า **เมืองพระรถบ้าง เมืองมโหสถบ้าง** (ทั้งสองชื่อไม่ใช่ชื่อที่แท้จริง) ต่อมาบรรดาผู้ศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีทั้งปวงจึงเรียกชื่อเมืองโบราณแห่งนี้ว่า**เมืองมโหสถ** ตามคำบอกเล่าหรือนิทานท้องถิ่นที่ปากชาวบ้านเล่าขานกันสืบมา แล้วจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยหลังๆเพียงเรื่องเดียว (ไม่มีเรื่องพระรถ)

เมื่อเปรียบเทียบกับเมืองโบราณที่อื่นแล้ว จะเห็นว่าเมืองมโหสถมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับเมืองอุทอง (อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี) หรือเก่ากว่า**เมืองนครชัยศรี** (หรือนครปฐมโบราณ) ที่อำเภอเมือง กับอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ในขณะที่เดียวกันก็จะเห็นว่าเมื่อมีเมืองนครชัยศรี เป็นศูนย์กลางอยู่ทางปากตะวันตกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้น ทางปากตะวันออกก็มีเมืองมโหสถเป็นศูนย์กลางอยู่ก่อนแล้ว และต่างเป็นแคว้นอิสระไม่ขึ้นแก่กัน

8. เมืองมโหสถสมัยแรกนับถือทั้งศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ เพราะภายในและภายนอกเมืองพบทั้งซากเทวสถานและซากพุทธสถาน นอกจากนั้นยังพบเทวรูปและพระพุทธรูปอีกจำนวนมาก

เทวรูปในศาสนาพราหมณ์เช่น รูปพระนารายณ์ที่พบในเมืองมโหสถนี้ แสดงว่ามีชาวอินเดียจำนวนหนึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานถาวร เป็นชุมชนสำคัญอยู่ในเมืองนี้แล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11 (หรือหลัง พ.ศ. 1000)

บรรดาเทวรูปพระนารายณ์เหล่านี้ ได้รับการยกย่องว่าเป็นประติมากรรมชั้นเยี่ยมที่มีฝีมือช่างในระดับสูงยิ่ง

9. แม้ว่าชาวเมืองมโหสถโบราณส่วนหนึ่งจะนับถือศาสนาพราหมณ์ แต่ศาสนาพุทธมีอิทธิพลต่อระบบความเชื่อของประชาชนมากกว่า เพราะพบซากพุทธสถานและโบราณศิลปวัตถุที่เนื่องในพุทธศาสนาจำนวนมาก กระจายอยู่ทั้งในเมืองและนอกเมือง เช่น พระพุทธรูปแบบทวารวดี, รอยพระพุทธรูปบาท; และศิลาจารึกภาษาบาลีแต่งเป็นคำฉันท์ เช่น **วสันตติกลา** ฯลฯ เก่าสุดในสยามประเทศ ทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1304

นอกจากนั้นยังมีพระพุทธรูปทองคำแบบทวารวดีองค์หนึ่ง มีผู้พบที่เมืองมโหสถนี้เมื่อ พ.ศ. 2399 แล้วนำขึ้นทูลเกล้าฯถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ภายหลังทรงถวายพระนามพระพุทธรูปทองคำองค์นี้ว่าพระนิรันตราย

10. เมืองมโหสถน่าจะมีความคึกคักขึ้นเมื่อราวหลังพุทธศตวรรษที่ 17 (หรือหลัง พ.ศ. 1600) เมื่อเมืองนี้มีฐานะเป็นเมืองท่าใกล้ทะเลทางทิศตะวันตก (ประจิมทิศ) ของอาณาจักรกัมพูชา

ความใกล้ชิดกับอาณาจักรกัมพูชายังเห็นได้จากโบราณวัตถุทำด้วยโลหะสัมฤทธิ์ที่ขุดพบในเมืองนี้ เช่น สังข์ กรอบคันฉ่อง ชันน้ำ ฯลฯ มีจารึกกำกับความว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งเมืองนครธม ถวายแต่อาารามในพระพุทธศาสนา

11. เมืองมโหสถคงร่วงโรยลงไปพร้อมกับการเสื่อมของเมืองนครธมศูนย์กลางของอาณาจักรขอมกัมพูชา ตรงกับสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเป็นต้นมา คงเหลือร่องรอยของอารยธรรมรุ่นเก่าให้เห็นเป็นซากโบราณสถานและโบราณวัตถุที่เก็บอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน กับร่องรอยของภาษาที่เรียกสระน้ำบริเวณที่พบรอยพระพุทธรูปว่าสระบัวลายหรือสระบัวลำ ซึ่งเลื่อนมาจากคำเรียกเดิมว่าบารายในภาษาเขมรเท่านั้น ส่วนชื่อเมืองที่เคยรุ่งเรืองก็ถูกลืมเลือนไป คนรุ่นหลังจึงนำชื่อในชาดกมาเรียกใหม่ว่ามโหสถ

12. หลังจากเมืองมโหสถร่วงโรยแล้วรกร้างว่างเปล่ามีป่าดงขึ้นปกคลุม ผู้คนเกือบทั้งหมดเคลื่อนย้ายไปอยู่ที่อื่น ส่วนที่เหลือไม่มากนักก็กลายเป็นชาวตงชาวตองที่ซ่อนเร้นอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางทางการเมืองพระนครศรีอยุธยา

บริเวณเมืองมโหสถและอาณาเขตใกล้เคียงถึงอำเภอศรีมหาโพธิ์ (ปราจีนบุรี) และอำเภอนวมสารคาม (ฉะเชิงเทรา) ก็ถูกผู้คนทั้งหลายเรียกชื่อใหม่ว่าดงศรีมหาโพธิ์ เพราะมีต้นโพธิ์ใหญ่ขึ้นอยู่ชายทุ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญ แต่ไม่มีใครรู้ว่าปลุกมาแต่ครั้งใด ปัจจุบันอยู่ที่วัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์

13. ก่อนกรุงศรีอยุธยาแตกเมื่อ พ.ศ. 2310 บริเวณลุ่มน้ำปราจีนบุรี-บางปะกง ต่อเนื่องกับดงศรีมหาโพธิ์เป็นสมรภูมีย่อยๆระหว่างกองกำลังต่อต้านพม่าของกรมหมื่นเทพพิพิธ(ที่ถูกเนรเทศออกจากพระนครศรีอยุธยา)

กับกองทัพพม่า แต่กองกำลังกรมหมื่นเทพพิพิธถูกตีแตกต้องหนีไปตั้งหลัก
อยู่เมืองพิมายที่นครราชสีมา แล้วกลายเป็นก๊กเจ้าพิมาย

ต่อจากนั้นเมื่อพระเจ้าตากพาไพร่พลจำนวนหนึ่งหนีออกจากกรุงศรี
อยุธยาทางด่านตะวันออกเพื่อหาฐานที่มั่นใหม่ในการกู้กรุงศรีอยุธยา
พระเจ้าตากพาสัมครพรรคพวกข้ามแม่น้ำปราจีนบุรีหนีการติดตามของกอง
ทัพพม่าผ่านมาทางชายดงศรีมหาโพธิ์มุ่งไปหัวเมืองชายทะเลเพื่อตั้งมั่นอยู่
เมืองจันทบุรี

ชาวบ้านแต่ก่อนบอกเล่าสืบกันมาว่าพระเจ้าตากได้ยิงทัพพม่าหนี้อย
ไพร่พลที่ไต่ต้นโพธิ์ด้วย

14. ดงศรีมหาโพธิ์หรือบริเวณอำเภอศรีมโหสถเป็นป่าเป็นดงชาย
แดนเขมรที่อยู่ด้านตะวันออกของกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ มีคำบอก
เล่าสืบต่อกันมาว่าแต่ก่อนเป็นดงข้าง มีช้างป่าชุกชุม

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 มี
พระบรมราชโองการให้ขุนอินทร์ นายกองมอญ มาตั้งกองจับช้างป่าที่ดงศรี
มหาโพธิ์นี้ ต่อมาบริเวณนี้ได้ชื่อว่าโคกมอญ ภายหลังเปลี่ยนชื่อตามรัฐนิยม
ว่าโคกไทย

เมื่อขุนอินทร์มาตั้งกองจับช้างอยู่นั้นได้สร้างเจดีย์แบบมอญไว้ด้วย
ปัจจุบันเรียกเจดีย์พระธาตุพุทธมงคล อยู่ที่วัดแสงสว่าง (ตำบลโคกไทย
อำเภอศรีมโหสถ)

15. จนกระทั่งถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 3 เกิดศึกเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ เมื่อ พ.ศ. 2371 หลังเสร็จศึกก็โปรดให้
โยกย้ายครอบครัวชาวพวนจากเมืองเชียงขวางในดินแดนทุ่งไหหินของลาว
รวมทั้งชาวเวียงจันทน์ ที่มีใจสวามิภักดิ์ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณที่รกร้างว่าง
เปล่าด้านทิศตะวันออก ตั้งแต่เมืองสระบุรี, เมืองนครนายก, เมืองปราจีนบุรี,
รวมทั้งเมืองพนสนิคม, เมืองพนมสารคาม และเมืองสนมชัยเขต ในดินแดน
เมืองชลบุรี และเมืองฉะเชิงเทรา

ที่เมืองปราจีนบุรี ให้ชาวพวนตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณชายดงศรีมหา
โพธิ์อันเป็นท้องที่อำเภอศรีมโหสถทุกวันนี้ ทำให้ชาวบ้านแถบนี้ส่วนหนึ่ง
พูดสำเนียงพวน มีพิธีกรรมแบบพวน มีประเพณีจุดบั้งไฟเพื่อขอฝนในเดือน

หกและเลี้ยงผีปู่ตา เช่นเดียวกับผู้คนที่อยู่สองฝั่งโขงทางอีสานและลาว

คดียกย่องนิทานชาดกมาอธิบายความเป็นมาของชุมชน เช่น ชาดกเรื่องพระมโหสถ ก็มาจากกลุ่มพวนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ที่นี่ เป็นเหตุให้เมืองโบราณแห่งนี้มีชื่อเรียกว่าเมืองมโหสถ

16. หลังจากนั้นก็มีผู้คนจากท้องถิ่นอื่นๆทยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกัน เช่น ผู้คนจากอีสาน จากโคราช และชาวจีนจากที่ต่างๆ

ในที่สุดบริเวณอำเภอศรีมโหสถก็เต็มไปด้วยผู้คนหลายกลุ่มหลายเหล่าหลายเผ่าพันธุ์ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มๆแล้วประสมประสานกันทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น คนจีน (ผู้ชาย) แต่งงานกับคนลาว (ผู้หญิง) หรือ “เจ๊กปนลาว” แล้วกลายเป็นคนไทยสืบมาจนถึงทุกวันนี้

17. ท้องที่อำเภอศรีมโหสถสมัยแรกเป็นตำบลโคกปีบขึ้นกับอำเภอศรีมหาโพธิ เหตุที่ชื่อว่าโคกปีบก็เพราะพื้นที่เป็นโคกเป็นเนินและมีต้นปีบขึ้นเป็นดงเป็นป่าเต็มไปหมด

ต่อมาตำบลโคกปีบถูกยกเป็นกิ่งอำเภอ แล้วยกขึ้นเป็นอำเภอโคกปีบเมื่อ พ.ศ. 2513

ต่อมาเปลี่ยนชื่อจากอำเภอโคกปีบ เป็นอำเภอศรีมโหสถ เมื่อ พ.ศ. 2536

ผังเมืองมโหสถ

เมืองมโหสถเป็นเมืองขนาดใหญ่ มีเนื้อที่ภายในเมือง 742 ไร่ 2 งาน 25 ตารางวา แผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน ขนาดของเมืองกว้าง 700 เมตร ยาว 1,500 เมตร ตัวเมืองตั้งอยู่ตามแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือ-ทิศตะวันตกเฉียงใต้ คูเมืองกว้างประมาณ 14-20 เมตร คูเมืองด้านทิศเหนือลึก 1-3 เมตร ทิศตะวันออกลึก 3-6 เมตร ทิศใต้ลึก 4-8 เมตร และทิศตะวันตกลึก 3-6 เมตร

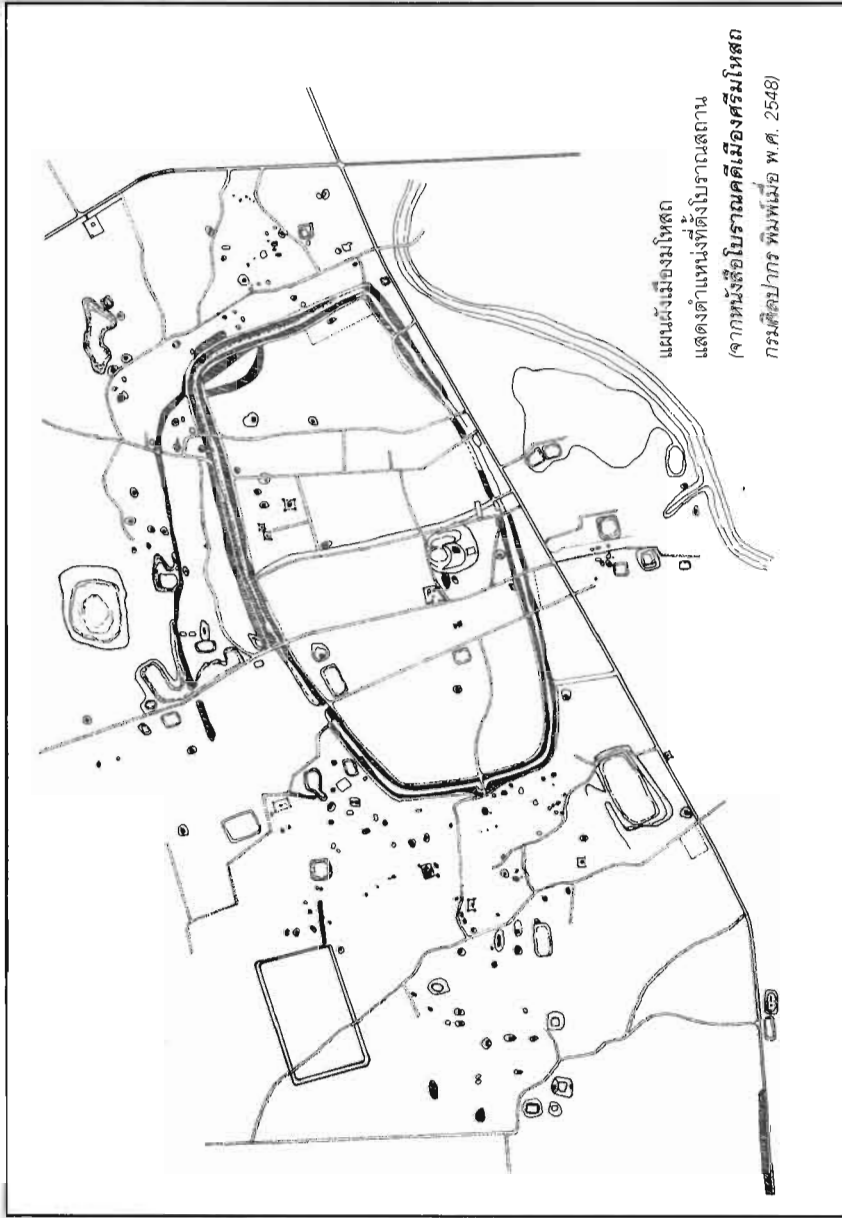
คูเมืองมโหสถขุดขุดทะลุชั้นของศิลาแลงธรรมชาติลงไป เห็นร่องรอยได้ชัดเจนบริเวณคูเมืองทางด้านทิศใต้ ส่วนตอนกลางของเมืองมีคูน้ำเชื่อมระหว่างคูเมืองทางด้านทิศเหนือและทิศใต้ ชาวบ้านเรียกคูน้ำนั้นว่า“**คูอุกสร**”

ผังเมืองมโหสถมีความคล้ายคลึงกับแผนผังเมืองสมัยทวารวดีแห่งอื่น เช่น **เมืองคูบัว** (อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี) และ**เมืองศรีเทพ** (อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์) เป็นต้น

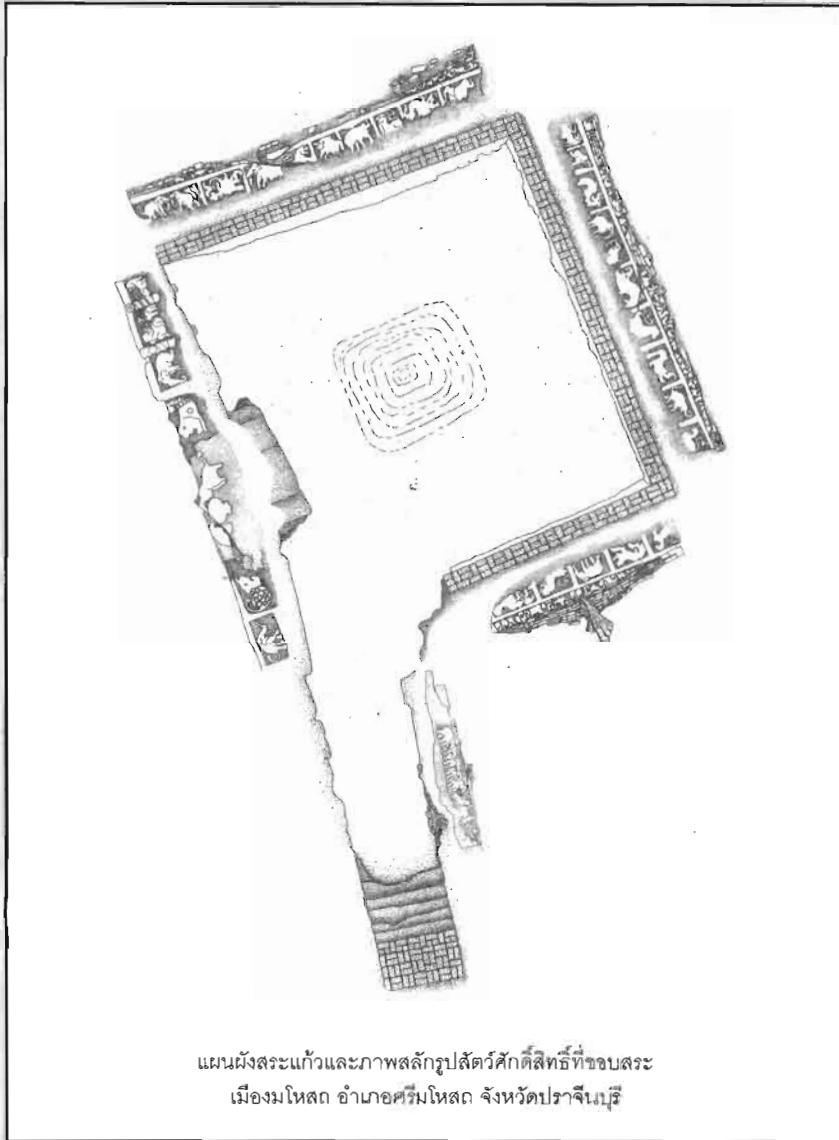
นอกจากนี้ ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองศรีมโหสถประมาณ 20 กิโลเมตร เป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณเรียกว่า**บ้านโคกขวาง** หรือตามตำนานเรียกว่า**“เมืองนางอมรเทวี”** ปัจจุบันอยู่ในเขตบ้านโคกขวาง อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี

จากเมืองมโหสถและบ้านโคกขวางมีแนวคันดิน 2 แนวทอดหากัน แต่ไม่บรรจบกัน ชาวบ้านเรียกแนวคันดินโบราณที่ทอดจากเมืองมโหสถว่า **“ถนนพระรถ”** หรือ**“ถนนพระมโหสถ”** ส่วนแนวคันดินโบราณที่ทอดจากชุมชนโบราณบ้านโคกขวางว่า**“ถนนนางอมรเทวี”**

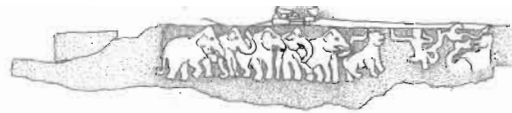
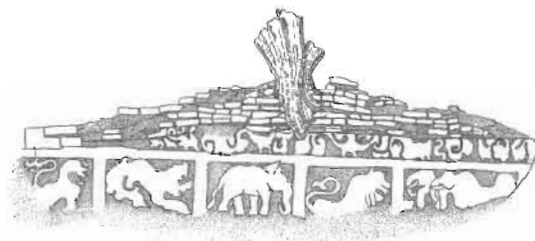
แนวคันดินทั้งสอง เป็นคันกันน้ำซึ่งคอยกันน้ำหรือเมี่ยงเบนน้ำที่ไหลป่ามาจากเทือกเขาตงพญาเย็นแถบที่ราบอำเภอกบินทร์บุรีให้ไหลไปในทิศทางที่ต้องการ เช่น เข้าสู่คูเมืองและสระน้ำ ตลอดจนกันไว้ให้ล้นเพียงผลในการเกษตร ในระยะเวลาพายุสมศวรก่อนที่น้ำจะไหลลงที่ราบลุ่มแล้วลงสู่ทะเลทางด้านทิศตะวันออก

แผนผังเมืองมโหสถ
แสดงตำแหน่งที่ตั้งโบราณสถาน
(จากหนังสือโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ
กรมศิลปากร พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2548)

แผนผังสระแก้วและภาพสลักรูปสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่ขอบสระ
เมืองมโหสถ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี

ภาพสลักปูนสีดัดสีที่ลือชื่อที่ขอบสระแก้ว
เมืองมโหสถ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี

ตงศรีมหาโพธิ์

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง รัชกาลที่ 5 มีพระราชหัตถเลขา เมื่อ พ.ศ. 2451 ไว้ตอนหนึ่งว่า

“ตงศรีมหาโพธิ์นี้ ได้ชื่อจากต้นโพธิ์ต้นหนึ่งซึ่งว่าเป็นโพธิ์เก่าแก่เป็นที่นับถือสักการบูชา ระยะห่างจากโคกผางนี้ประมาณเข้าหัวเข่าแต่ก็อยู่ชายตง ว่าโพธิ์นั้นตั้งอยู่บนถนนแต่คนแก่เขาบอกว่าไม่ใช่โนน เป็นทรายที่คนนับถือไปบูชาของพอกๆ ขึ้นไปจนเป็นโนนสูงสัก 6 ศอกเศษ มีพระรูปหนึ่ง ออกมาสร้างวัดเรียกว่าหลวงพ่อฮีสู จะถามหาปีเดือนว่าได้สร้างเมื่อใดก็บอกไม่ถูก ได้ความแต่ว่าวัดนั้นได้สร้างมาแต่เมื่อยายแก่อายุ 60 ปี ได้เห็นเป็นวัดอยู่แล้ว พระเป็นไทยบ้าง ลาวบ้างปนกัน มีพระบาทจำลองฤดูเดือนห้าราษฎรพากันไป ไหว้ต้นโพธิ์และพระบาท มาแต่ไกลจากเมืองพนมสารคาม ทำประชุม และที่อื่นๆ เป็นตลาดนัดซื้อขายจอบแกว 2 วัน 3 วัน และมีดอกไม้เพลิงบั้งไฟเป็นต้นมาจากในการนี้ชดถุกนี้”

พวน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง รัชกาลที่ 5 มีพระราชหัตถเลขา เมื่อ พ.ศ. 2451 ไว้ตอนหนึ่งว่า

“ชาวบ้านที่ได้มาพบวันนี้ เป็นพวกบ้านเกาะเสมอและม่วงขาว ซึ่งพระศรีมหาโพธิ์อยู่เป็นพื้นเป็นลาวทั้งนั้น อยู่ข้างเป็นที่จะขึ้นขมยินดี ค้างนั้งห้อยคิน ให้กราบและเอาดินทูนหัว และขอให้พรตามความปรารถนา คือถ้าทำนา ก็ขอให้ให้พรว่าให้ทำนาได้ข้าวงามดี ถ้าเจ็บเป็นโรคอะไรต้องเล่าโรคนั้นให้ฟังแล้วขอให้ให้พรโรคนั้นหายให้ต้องเฉพาะตัวหรือเฉพาะพวกที่จะให้ทีเดียวพร้อมกันไปหลายๆ ไม่ได้ ได้ความว่าพวกลาวเหล่านี้ยังคงใช้นุ่งขึ้น อยู่แต่ขึ้นเก่าๆ อายุ 60 ปีขึ้นไปทั้งนั้น ผ้าที่นุ่งก็ได้ความลำบากเป็นอันมาก ทอเองก็ไม่ใคร่จะได้ดี ถ้าจะนุ่งใหม่ต้องคอยพวกมรเหม่งลง จึงจะได้ซื้อ แต่พวกที่ต่ำอายุ 60 แล้วไม่นุ่งขึ้น นุ่งผ้าเป็นไทยหมด ไม่ช้าในแถบข้างนี้จะไม่ได้เห็นลาวนุ่งขึ้นต่อไป คนที่มาเป็นอันมากนุ่งขึ้นไม่ถึงร้อยละสิบ”

ศรีมโหสถ

มโหสถ เป็นภาษาบาลี-สันสกฤต 2 คำ คือ คำว่า **มหา** แปลว่า ใหญ่, ยิ่ง, มาก, มักใช้เป็นส่วนหน้าของคำสมาส กับคำว่า **โอสถ** แปลว่า ยารักษาโรค

ส่วน **ศรี** เป็นภาษาสันสกฤต (ตรงกับภาษาบาลีว่า **สิริ**) แปลว่า มิ่ง, สิริมงคล, ความดีความงาม, ความเจริญ, ความสว่างสดใส

ศรีมโหสถ แปลเอาความรวมกันได้ว่าผู้ทรงไว้ซึ่งยารักษา โรคขนานใหญ่สำคัญยิ่ง อันดีงามอย่างวิเศษ และยิ่งใหญ่ ถ้าจับความหมายได้ว่า ผู้ทรงไว้ซึ่งสติปัญญาสูงส่ง

มโหสถ เป็นชื่อชาตกเรื่องที่ 5 ของทศชาติชาตก (แปลว่า ชาตก 10 เรื่อง หรือ พระเจ้า 10 ชาติ มีชื่อย่อตามลำดับว่า เต ชะ สุ เน มะ ภู จะ นา วิ เว ชื่อย่อ **มะ** คือ มโหสถ ส่วน **เว** คือ เวสสันดร)

นิทานมโหสถกุมาร

มโหสถชาตก เป็นคำบอกเล่าว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรเศรษฐี นามว่า**มโหสถกุมาร** ผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดแก้ปัญหาต่างๆ ได้อย่างนุ่มลึกได้สำเร็จ มีเรื่องโดยย่อว่า

ในอดีตกาล มีแคว้นๆหนึ่งชื่อวิเทหรัฐ พระราชาทรงพระนามว่าวิเทห เสวยราชสมบัติในมิตถานนครหลวง

ในกรุงมิตถาที่ประตูทั้ง 4 แห่ง มีหมู่บ้านประจำทุกแห่ง แต่หมู่บ้านหนึ่งมีชื่ออัมชฌคาม พระโพธิสัตว์ได้ถือเอาเป็นที่ปฏิสนธิสู่ครรภ์นางสุมนาเทวีภรรยาเศรษฐีชื่อสิริวัณณะในหมู่บ้านนี้ เทพบุตรอื่นๆอีกพันหนึ่งก็ลงมาถือปฏิสนธิในสกุลเศรษฐีใหญ่น้อยในคามเดียวกัน

ขณะประสูติจากครรภ์มารดา พระอิมทร์ได้เนรมิตลงมาจากแห่งโอสถลง ไบหัตถ์แห่งพระโพธิสัตว์แห่งหนึ่ง เพื่อจะให้มิพระเกียรติยศเสื่อมถือน พระโพธิสัตว์จึงตรัสกับพระมารดาว่าโอสถนี้เป็นโอสถทิพย์ ขอมอบให้ไว้บำบักคนเจ็บ

มโหสถชาดก จากสงคราม 101 ทัพ

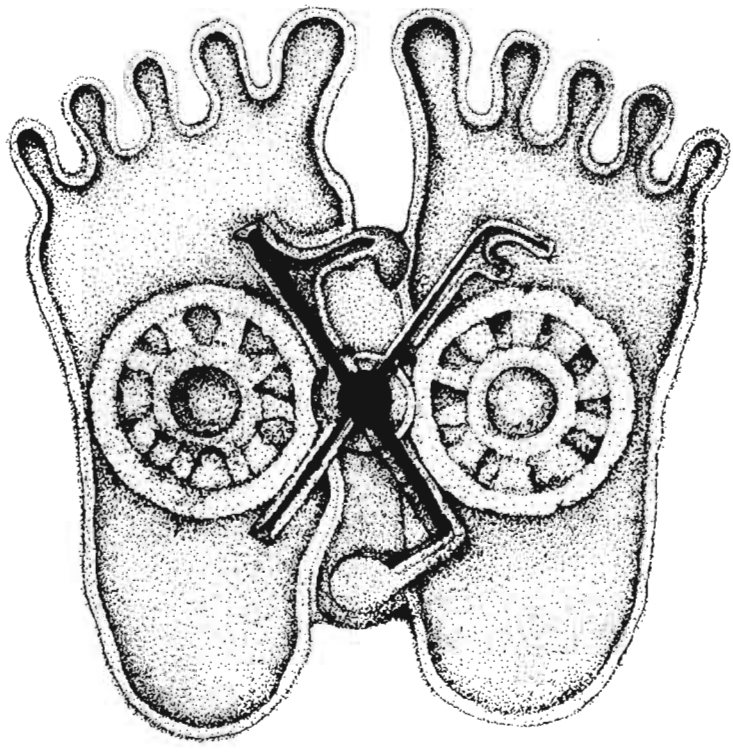
(ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถวัดสุวรรณาราม บางกอกน้อย กรุงเทพฯ)

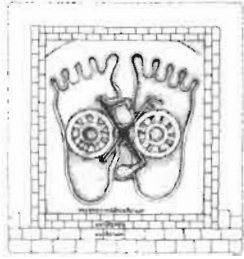
ป่วยด้วยโรคต่างๆ เมื่อใครได้กินหรือทายานี้แล้วก็จะหายจากโรคนั้นๆทุกคน เศรษฐีสุริวัตตะจึงให้นามกุมารว่ามโหสถ

ตั้งแต่ปฐมวัย พระมโหสถได้ทรงแสดงพระปัญญาบารมีอย่างยิ่งใหญ่ ทรงแก้ปัญหาอันยุ่งยากและได้สำแดงความสามารถ จลตลเฉลิยวเป็นอย่างดี เมื่อพระชนม์ 7 ปี ทรงสร้างศาลาสระโบกขรณี และสวนเป็นสาธารณสถาน

ความทราบถึงท้าววิเทหราช จึงต้องการพบตัว ต่อมาได้รับเอาไปเลี้ยง ด้วยพอพระทัยในความเฉลียวฉลาด พอพระชนม์ 16 ปี ท้าววิเทหราชจะหาภรรยาให้ แต่พระมโหสถต้องการจะหาเอง ในที่สุดได้อภิเษกกับนางอมรเทวี แห่งบ้านอุคตศรยวมีชดความ ผู้มีสรีระอันงามและมีปัญญาอันยอดเยี่ยม

ต่อจากนั้นได้ทรงประสบกับปัญหาอันยุ่งยากต่างๆอันเกิดจากความริษยาของข้ามาคย์ราชบริพาร และต้องกระทำภารกิจอันหนักมากมายจนสิ้นพระชาติ สิ้นแสดงให้เห็นความเฉลียวฉลาดสามารถแก้ความยุ่งยากต่างๆของพระมโหสถ

รอยพระพุทธรบาท

อยู่ที่เมืองมโหสถ

บริเวณศาสนสถาน

เนินสระบัว(ลำ)-สระมรกต

อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี
ทำขึ้นราวหลัง พ.ศ. 1200 ยุคทวารวดี

รอยพระพุทธรบาท หมายถึง รอยเท้าของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทับยืนแล้วเหลือรูปรอยไว้ เป็นสัญลักษณ์ว่า พระพุทธองค์เคยเสด็จประทับยืนตรงนั้น

รอยพระพุทธรบาทที่เนินสระบัว(ลำ)-สระมรกต สลักลึกลงบนพื้นศิลาแลง เป็นรูปรอยเท้าคู่เหมือนธรรมชาติทั้งสองข้าง แต่นิ้วเท้าไม่เท่ากัน และเรียงไม่เสมอกัน

พระบาทซ้าย กว้าง 1.30 เมตร | ยาว 3.50 เมตร

พระบาทขวา กว้าง 1.30 เมตร | ยาว 3.30 เมตร

ความกว้างทั้งคู่ 3.10 เมตร

ระหว่างพระบาทมีหลุมกลม (คล้ายหลุมเสา) ปากหลุม สลักเป็นร่องรูปกากบาท กว้าง 40 เซนติเมตร ลึก 1.05 เมตร

ยุคแรกคงมีเสันวงกลมล้อมรอบ ครั้นยุคหลังต่อมาสร้างวิหารครอบลงไป

จารึกเนินสระบัว

วสันตศิลาจารึกครั้งแรกในประเทศไทย

ฉันทน์จากชมพูทวีปแพร่หลายเข้ามาสู่สุวรรณภูมิในสยามประเทศแล้ว ตั้งแต่ยุคแรกๆ คือ คาคา เย รัมมา แต่เป็นฉันทน์สั้นๆ หลังจากนั้นก็พบฉันทน์ยาวขึ้น

หลักฐานเก่าสุดที่พบขณะนี้ เป็นวสันตศิลาจารึก แต่งด้วยภาษามคธ อยู่ในจารึกเนินสระบัว พบอยู่กลางซากศาสนสถานนอกเมืองมโหสถ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี

บทที่แต่งเป็นวสันตศิลาจารึกนี้ มีผู้สอบค้นได้ความว่า ยกรรณคดีของถึงกาทวีปมารจนกา แสดงว่ารับวรรณคดีดังกล่าวมาแต่ยุคแรกๆ แล้ว

จารึกนี้ เป็นหินทรายสีเขี้ยว สูง 177 เซนติเมตร กว้าง 40 เซนติเมตร หนา 28 เซนติเมตร (ขณะนี้กรมศิลปากรเก็บรักษาไว้ในอาคารศรีมโหสถที่ริมสระมรกต อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี)

ต่อมา คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี แห่งสำนักงานกองทุนวิจัย จัดพิมพ์ข้อความที่อ่านและแปลอยู่ในหนังสือ

จารึกเนินสระบัว

ปัจจุบันจารึกเนินสระบัวจัดแสดงอยู่ภายในอาคารศรีมโหสถ ตำบลโคกไทย อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี จารึกเขียนด้วยอักษรขอมโบราณ 3 บรรทัดแรกเป็นภาษาเขมร ต่อจากนั้นอีก 13 บรรทัดเป็นคาถาภาษาบาลี แต่งด้วยวสันตศิลาจารึก ต่อจากนั้นจนจบเป็นภาษาเขมร และภาษาสันสกฤต

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 เรียกว่าศิลาจารึกเนินสระบัว แล้วมีคำอธิบายว่าจารึกนี้เขียนด้วยอักษรอินเดียได้ เป็นคำสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยมี 27 บรรทัด บรรทัดที่ 1 ถึงบรรทัดที่ 3 เป็นภาษาขอม

บรรทัดที่ 4 ถึงบรรทัดที่ 16 เป็นภาษามคร แต่งเป็นวสันตติลกฉันท์ บรรทัดที่ 17 ถึงบรรทัดที่ 27 เป็นภาษาขอม

ข้อความตอนหนึ่งระบุชื่อ “พุทธสิริ” ประดิษฐานพระศาสดาไว้เมื่อวัน พุศ แรม 1 ค่ำ เดือน เจ็ด พ.ศ. 1304 (ตรงกับมหาศักราช 683) จึงอาจเชื่อได้ว่า “พุทธสิริ” เป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา แต่คงไม่ใช่ภิกษุพื้นเมืองของสุวรรณภูมิ หากเป็นชาวสิงหลจากลังกาทวีปแล้วเดินทางเข้ามาสมัยนั้น และเป็นนักปราชญ์ที่มีความเชี่ยวชาญทางอักษรศาสตร์ ถึงขนาดรจนากวีนิพนธ์สรรเสริญพระรัตนตรัยด้วยวสันตติลกฉันท์เป็นภาษามครได้ไพเราะงดงามยิ่ง นับเป็นกวีนิพนธ์คำฉันทวสันตติลกเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยเท่าที่พบขณะนี้

จารึกหลักนี้ทำขึ้นเมื่อมีรอยพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ก่อนแล้ว จึงอาจเป็นได้ว่าท่าน “พุทธสิริ” รจนากวีนิพนธ์สรรเสริญคุณพระรัตนตรัย แล้วจารึกลงบนแท่งศิลาเพื่อประดิษฐานไว้กับรอยพระพุทธรูปที่ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์นี้

คำสรรเสริญพระรัตนตรัยที่แต่งด้วยภาษามครเป็นวสันตติลกฉันท์ มีข้อความตรงกับบทเทศนาธรรมในพระพุทธศาสนาที่เรียกกันว่า “คาถากระทมน้ำมัน” อันเป็นคาถาศักดิ์สิทธิ์และเก่าแก่ของลังกามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3-5 (หลัง พ.ศ. 200-400) ชาวสิงหลส่วนหนึ่งยังคงจำกันได้ถึงทุกวันนี้ ย่อมเป็นร่องรอยที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างบ้านเมืองแคว้นแคว้นในดินแดนสยามกับลังกา (สมัยอนุราชปุระ) มีมาตั้งแต่ยุคเริ่มแรกประวัติศาสตร์สยามประเทศแล้ว

เตลฎาหคาถา หรือคาถากระทมน้ำมัน เป็นพระคาถานอกพระไตรปิฎก และพระอรรถกถา ตำนานมหาวงศ์และรสวาหิณี อธิบายว่าแต่งขึ้นในเกาะลังกา มีความว่า

สมัยที่พญากาถวรรณดิศครองราชย์ในโรหณะชนบท (พุทธศตวรรษที่ 3-4) มีพญาองค์หนึ่งชื่อกัลยาณดิศครองที่เมืองกัลยาณิ (Colombo ปัจจุบัน) พระมเหสีเป็นผู้กับพระอนุชาของกัลยาณดิศราชจึงจับได้ไป

พระอนุชาของพระสหายปลอมตัวเป็นภิกษุเข้าไปในวัง เพื่อนำสารรักไป

ฝากพระมเหสี

พระสหายที่ปลอมตัวเดินเข้าวัง ความพระอรหันต์ที่ฉันในวังเป็นประจำ แล้ว
ทำสารรักตกลงไปกับพื้น

พระเจ้าแผ่นดินเห็นเข้า และเข้าใจผิดว่าพระอรหันต์เป็นใจด้วยจึงให้
ประหารเสีย ให้ตั้งกระทะน้ำมันให้เดือดแล้วทิ้งพระอรหันต์ลงไป แต่ด้วยบารมี
พระอรหันต์ ท่านไม่เป็นอันตราย แต่ตั้งอยู่เหนือน้ำมัน “คิงราชหงส์ที่ลอยอยู่ใน
ในอ่างมรกต” แล้วเทศน์แก่นพระพุทธรูป ๑๐๐ พระคาถา นั่นแหละ คือ
เทศกฐาหคาถา หรือคาถากระทะน้ำมันซึ่งปรากฏในจารึกเนินสระบัว มีข้อความ
ทั้งหมดดังนี้

คำแปลภาษาขอม ตั้งแต่บรรทัดที่ 1 ถึงบรรทัดที่ 3 ความว่า

(มหาศักราช 683 ปี) จุลนักษัตร แรม 1 ค่ำ เดือนเจ็ด วันพุธ (มรแดง)
พุทธสิริ ประดิษฐานพระศาสดานั้น ฯ

คำอ่านภาษามคธตั้งแต่บรรทัดที่ 4 ถึงบรรทัดที่ 16 (เขียนภาษามคธตามที่
เข้าใจเป็นวงสันตติลจฉันท) ดังนี้

ฯ ศรี ฯ

โย สัพพโลกโมติโต	กรุณาธิวาโส
โมกข์ กโร นีรมล	วรปุณณจโนโท
เฉยโย ทโม นวิกุล	สกล วิพุทโธ
โลกุตโตโร นมตถิ ค	สิรสา มุเนนุท
โสปาณมาลมมถ	ติรณาลยสส
ถัสสารสาครสมุค	ครณาย เสตุ
สมพารตีรายปี จช	ฉคตเขมมคค
ธมม นมสส ต สทา	มุณีมา ปสฏจ
เทยย ททา ปยม ปิตาตุ	ตปสนนจิตตา
ทตวา นรา ผลมุล	รตน สรณติ
ค สัพพทา ทสพล	นปี สุปสฏจ
สงม นมสส ต สทา	मितปุณณเขตต์

คำแปลภาษามคธที่แต่งเป็นวลีสั้นติดกัน ความว่า
 ความสวัสดีจึงมี ฯ

พระพุทธเจ้าองค์ใด ผู้มีพระหฤทัยเต็มไปด้วยความกรุณา ตั้งลงใน
 สรรพสัตว์ ทรงหลุคพื้นบริสุทธิ์ คุจพระจันทร์เต็มดวงอันประเสริฐ ทรงรู้ไฉน
 ธรรม ทรงทราบ ทรงรู้แจ้งธรรมทั้งสิ้นอย่างไม่คลาดเคลื่อน ทรงข้ามโลก ขอน
 น้อมเศียรนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ฯ

(รัตนะ คือพระธรรมโค) เป็นเกรินอันบริสุทธิ์ สำหรับทอดลงจากเรือน
 เป็นสะพานสำหรับทอดข้ามทะเลคือโลก เป็นทางปลอดภัยภายใน แม้สำหรับ
 ลอดข้ามช่องแคบ (คือทาไปสู่นิรยภูมิ) ขอนมัสการพระธรรมที่พระพุทธเจ้า
 ทรงสรรเสริญแล้วนั้นทุกเมื่อ ฯ

คนทั้งหลาย ให้สิ่งที่ควรให้ รักสิ่งที่ควรรัก มีจิตเลื่อมใสด้วยตนเอง
 ระลึกถึงรัตนะ (คือพระสงฆ์) ถวายผลไม้และเงินไหม้ รัตนะ (คือพระสงฆ์) นั้น
 แม้พระศพลทรวงยกย่องเป็นอันดีไว้ด้วยประการทั้งปวง ขอนมัสการพระ
 สงฆ์อันเป็นบุญเขตหาประมาณมิได้นั้นทุกเมื่อ ฯ

คำแปลขอมตั้งแต่บรรทัดที่ 17 ถึงบรรทัดที่ 27
 (ชำรุด)

พระโคนี้ด้วยซึ่งข้าให้แก่มรเตง...
 ...แก่พระบาท พระผู้มีปัญญา.....
 ..ผู้ไต่รถรองศีลและปัญญา.....
ไม่อาจทั้งการแนะนำให้ละบาปนี้
ผู้นั้นไม่อาจเขาไปให้.....
 ... (ไม่อาจ) เขาไปให้ลูก.....ไม่อาจ
 (ไทยธรรม).....
 ตบะบุญนี้ (กิริยาบุญบารมี)
 โคตรกุลปาทุวะ....
 พระบาท ประดิษฐาน (กมรเตง)
 กล่าวยกย่องโคตรกุลปาทุวะ...

พระนิรันตราย(องค์ใหม่)
รัชกาลที่ 4 โปรดให้
สร้างครอบองค์เก่าที่
เป็นทองคำจากเมือง
มโหสถ

พระนิรันตราย

พบที่เมืองมโหสถ
อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี
ทำขึ้นราวหลัง พ.ศ. 1300
ยุคทวารวดี

พระพุทธรูปหล่อทองคำ (เนื้อหก หนักประมาณ 32 บาท)

สูง 8.20 เซนติเมตร | หน้าตักกว้าง 6 เซนติเมตร | น้ำหนัก
7 ต่ำลึง 11 สลึง

พระนิรันตรายหล่อทองคำ ทำขึ้นราวหลัง พ.ศ. 1300
(พุทธศตวรรษที่ 14-16) ในยุคทวารวดี

ก้านหินอิน แขวงเมืองปราจีนบุรี ขุดพบเมื่อ พ.ศ. 2399 ที่ชาย
ดงศรีมหาโพธิ์ (เป็นเขตเมืองมโหสถ) ยุคต้นแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (ครองราชย์ พ.ศ. 2394-2411) จึง
ทูลเกล้าฯ ถวาย แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เก็บไว้ ณ หอเสถียรธรรมปริตร
ในพระบรมมหาราชวัง

ต่อมา พ.ศ. 2403 ถวายพระนามพระพุทธรูปทองคำจาก
เมืองมโหสถว่าพระนิรันตราย หมายถึง ปราศจากอันตราย แล้ว
สร้างพระพุทธรูปองค์ใหม่ครอบไว้

ปัจจุบันประดิษฐาน ณ หอพระสุราลัยพิมาน ในพระบรมมหา
ราชวัง

ต้นศรีมหาโพธิ์

ต้นศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในบริเวณพื้นที่แถบนี้ จนเป็นที่มาของชื่อพื้นที่ป่าขนาดใหญ่บริเวณนี้ว่า “ดงศรีมหาโพธิ์” ซึ่งเป็นดงขนาดใหญ่ครอบคลุมพื้นที่ในเขตอำเภอศรีมโหสถ อำเภอ กบินทร์บุรี อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี และอาณาเขตบางส่วนของ อำเภอพนมสารคาม กับอำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงดงศรีมหาโพธิ์เมื่อ ครั้งเสด็จประพาสเมืองปราจีนบุรีเมื่อ พ.ศ. 2451 ว่า

“...ได้ชื่อจากต้นโพธิ์ต้นหนึ่งซึ่งว่าเข่นโพธิ์เก่าแก่เป็นที่นับถือสักการบูชา... ดงศรีมหาโพธิ์นี้ยาวยื่นออกไปจนถึงเมืองโพธิ์สัตวและเมืองตะโหนด ทำนาเข้าไปจนถึงชายดงในดงที่ทำเข้าไร่แต่ทำเข้าไร่ไปมากแต่ยังมีป่าที่ยังอยู่เป็นอันมาก...”

ต้นโพธิ์

โพ หรือโพธิ์ เป็นพันธุ์ไม้ตระกูลเดียวกับ ไทร มะเดื่อ และกร่าง คืออยู่ในสกุล (genus) มะเดื่อ (Ficus) และวงศ์ (Family) ไม้ไทร (Moraceae) มีถิ่นกำเนิดและพบได้ทั่วไปในประเทศอินเดียถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

พันธุ์ไม้วงศ์นี้เกือบทั้งหมดมียางขาว “โพธิ์” เป็นต้นไม้ยืนต้นผลัดใบขนาดใหญ่ มีความสูงประมาณ 20-30 เมตร มีใบเป็นใบเดี่ยวคล้ายรูปหัวใจ โคนใบเว้าหรือหยักเว้าเข้าเล็กน้อย ปลายใบยักคอดเป็นติ่ง หางยาวเรียว ขนาดของใบกว้างประมาณ 8-15 เซนติเมตร ส่วนของผิวใบมันเกลี้ยงด้านบนเป็นมัน เนื้อใบหนาคล้ายแผ่นหนัง มีใบอ่อนมีสีเขียวอ่อน แต่พอแก่จัด ก้อนใบร่วงจะออกสีเหลือง และจะผลัดใบใหม่ขึ้นมาทดแทนในเวลาค่อนข้างรวดเร็ว

(ปรับปรุงจากหนังสือ ศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี สำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2549)

ก่อนกรุงศรีอยุธยาจะเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 พระเจ้าตากฟ้าโพธิ์พล จำนวนหนึ่งหนีออกจากกรุงศรีอยุธยามาทางด่านตะวันออกเพื่อหาหลักฐานที่

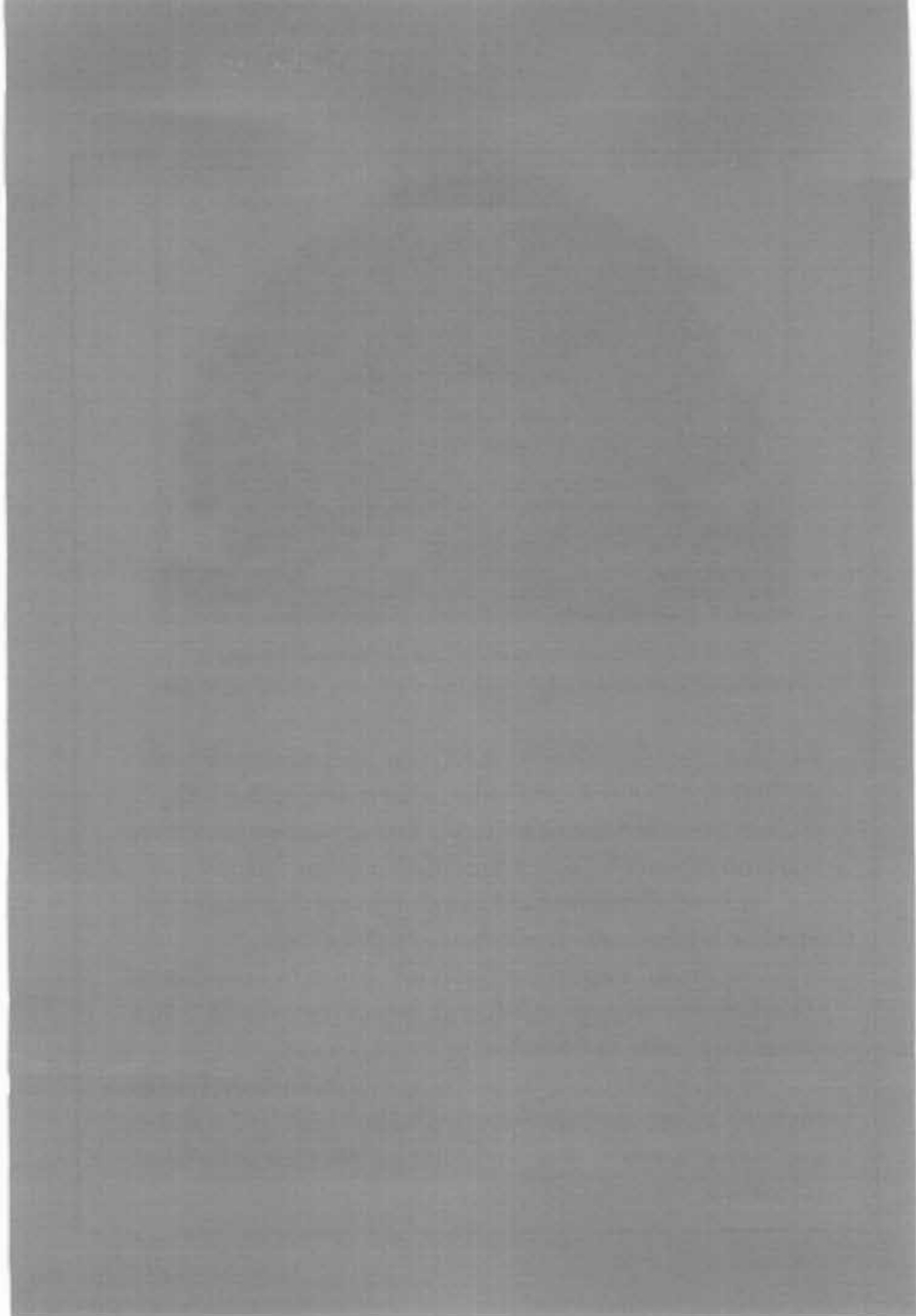
ต้นโพธิ์ ที่อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี แตกหน่อแมงกั๊กันโดยรอบ
ประมาณ 50 เมตร ขนาดรอบลำต้นวัดได้ประมาณ 25 เมตร สูงประมาณ 30 เมตร

มันใหม่ในการกอบกู้กรุงศรีอยุธยา พระเจ้าตากพาสัมครพรวดกข้ามแม่น้ำ
ปราจีนบุรีหนีการติดตามของกองทัพพม่า ผ่านมาทางชายตงศรีมหาโพธิ์มุ่งไป
หัวเมืองชายทะเลเพื่อตั้งมั่นอยู่เมืองจันทบุรี ซึ่งชาวบ้านแต่ก่อนบอกเล่าสืบต่อ
กันมาว่าพระเจ้าตากได้ยิงทัพเหนือไพร่พลที่ได้ค้นพระศรีมหาโพธิ์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวถึงงานนมัสการต้น
พระศรีมหาโพธิ์เมื่อครั้งเสด็จประพาสเมืองปราจีนบุรี พ.ศ. 2451 ว่า

...ฤดูเดือนห้า ราษฎรพากันไปไหว้ต้นโพธิ์ แลพระบาท มาแต่ไกลจาก
เมืองพนมสารคาม ทำประทุม และที่อื่นๆ เป็นตลาคันคี่ชื้อขายจอบแจกัน 2 วัน 3
วัน และมีดอกไม้เพลิง บั้งไฟเป็นต้นมาจุดในการนักษัตฤกษ์นี้...”

พระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้เป็นที่มาของชื่ออำเภอหนึ่งในจังหวัดปราจีนบุรีคือ
“อำเภอศรีมหาโพธิ์” และยังเป็นที่ยี่หมายของพื้นที่ในบริเวณนี้ โดยเรียกพื้นที่ป่า
แถบนี้ว่า “ตงศรีมหาโพธิ์” ต่อมาจังหวัดปราจีนบุรีใช้ค้นศรีมหาโพธิ์นี้เป็นตรา
ประจำจังหวัด

ภาคผนวก

อำเภอไทยยุคตึกคำบรรพ์

ราว 12,000 ปีมาแล้วทะเลอำเภอไทยมีขอบเขตกว้างขวางกว่าปัจจุบัน พื้นที่ของกรุงเทพฯทั้งหมดจมอยู่ใต้ท้องทะเลอำเภอไทย น้ำทะเลท่วมพื้นดินบริเวณที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาลึกลงไปในแผ่นดินโดยรวมอย่างกว้างๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ทะเลสูงขึ้นไปถึงบริเวณจังหวัดลพบุรี หรือเหนือขึ้นไปอีก **ทิศตะวันตก** ทะเลเว้าเข้าไปถึงบริเวณอำเภอเมืองและอำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี ต่ำลงมาที่อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ต่ำลงมาที่อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี และต่ำลงมาที่อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี

ส่วน**ทิศตะวันออก** ทะเลเว้าเข้าไปถึงบริเวณจังหวัดสระบุรี จังหวัดนครนายก จังหวัดปราจีนบุรี และเข้าไปถึงอำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี

เหตุที่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาเป็นทะเล นักโบราณคดีและนักธรณีวิทยาอธิบายว่าเมื่อประมาณ 12,000 ปีมาแล้ว น้ำทะเลมีระดับสูงขึ้นมากเพราะน้ำแข็งละลายทำให้ท้องทะเลแถบอำเภอไทยมีขอบเขตกว้างขวางสูงขึ้นไปถึงลพบุรี หรือเหนือขึ้นไป แม่น้ำสายสำคัญๆที่ไหลลงทะเลจึงสั้นกว่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ คือปากน้ำเจ้าพระยาจะอยู่บริเวณจังหวัดนครสวรรค์-ชัยนาท ปากน้ำแม่กลองอยู่ทางจังหวัดนครปฐม (แม่น้ำท่าจีนยังไม่มี) ปากน้ำป่าสักอยู่ทางจังหวัดลพบุรี ส่วนปากน้ำบางปะกงอยู่ทางจังหวัดนครนายก-ปราจีนบุรี เป็นต้น

ทะเลอำเภอไทยยุคตึกคำบรรพ์ที่กว้างขวางนี้ได้ยู่คงที่ เพราะแผ่นดินโดยรอบงอกออกไปเรื่อยๆตามปรากฏการณ์ธรรมชาติ อันเป็นผลจากการทับถมของตะกอนหรือโคลนตมที่ล้นทะลักไหลมากับน้ำในแม่น้ำสายต่างๆที่มีอยู่รอบอำเภอไทย ยุคโน้น ครั้นนานเข้าก็กลายเป็น**ทะเลโคลนตม** ขยายพื้นที่กว้างออกไปเรื่อยๆ ช้าๆตามธรรมชาติ ในที่สุดโคลนตมที่ถมทับก้นกลายเป็น**ดินดอน**แผ่กว้างเป็น**แผ่นดิน**สืบเนื่องจนปัจจุบัน

นอกจากจะถมทะเลให้เป็นแผ่นดินแล้ว โคลนตมจำนวนมากายังเป็นปุ๋ยธรรมชาติที่สุดที่ทำให้พื้นดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกข้าวในสมัยหลังๆ

เมื่อตะกอนจากแม่น้ำโดยรอบทะลักออกมาทับถมนานนับพันปี ในที่สุดอำเภอไทยก็ค่อยๆ หลุด บริเวณที่โคลนตมตกตะกอนก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของผืนแผ่นดินใหญ่ ดังเห็นเป็นที่ราบลุ่มสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง เขตจังหวัดฉะเชิงเทรา ต่อเนื่องจังหวัดปราจีนบุรี-ชลบุรี ฯลฯ

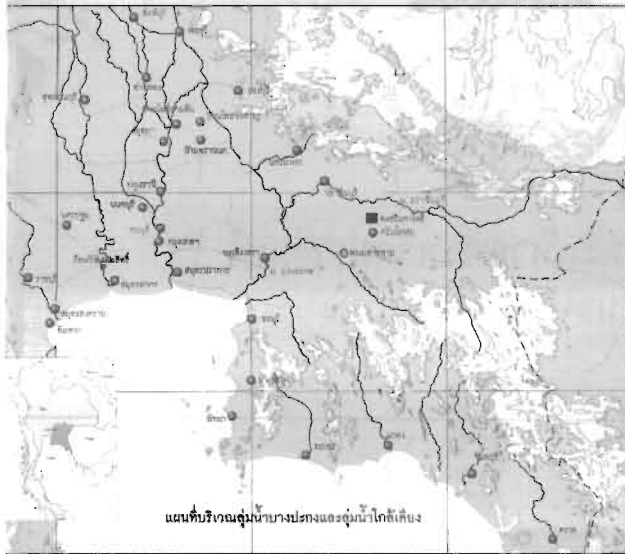

(ซ้ายบน) ภาพถ่ายทางอากาศจำลองขึ้นใหม่เมื่อครั้งอ่าวไทยกว้างขวางกว่าปัจจุบัน บริเวณ
กรุงเทพฯและที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยายังเป็นทะเล

(ขวาบน) ภาพโมเสกจากดาวเทียม LANDSAT TM บริเวณที่ราบเจ้าพระยาตอนล่างจาก
อ่าวไทยขึ้นไปจนถึงจังหวัดชัยนาท สภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มต่ำเคยเป็นทะเลมาก่อน
มีแม่น้ำหลายสายไหลผ่านที่ราบก่อนออกสู่ทะเล บริเวณต่อเนื่องจากทะเลที่เห็นในภาพ
เป็นสีเข้มเน้นให้เห็นขอบที่ลุ่มซึ่งเป็นแนวชายฝั่งทะเลมาก่อน ตำแหน่งเมืองโบราณอยู่บน
ส่วนที่เป็นแผ่นดินโดยรอบแนวชายฝั่งทะเล (ภาพและคำอธิบายจากจากห้วงอวกาศสู่พื้น
แผ่นดินไทย

โดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ 2534)

(ขวากลาง) แผนที่แสดงอีสานและลาวสองฝั่งแม่น้ำโขงต่อ
เนื่องถึงอ่าวไทย (ทำใหม่จากแผนที่เก่าสมัยรัชกาลที่ 5)

แผนที่เก่าแผ่นนี้ แสดงต้นน้ำบางปะกงไหลจากหุบเขาสอยดาว จังหวัดจันทบุรี

ลุ่มน้ำปราจีนบุรี

ลุ่มน้ำปราจีนบุรี ตั้งอยู่ทางตะวันออกของประเทศ ลักษณะลุ่มน้ำวางตัวตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก ทางเหนือของลุ่มน้ำเริ่มจากบริเวณทิวเขาพนมดงรักที่อยู่ติดกับลุ่มน้ำมูล ทิศตะวันออกติดกับลุ่มน้ำโตนเลสาบ ส่วนทิศใต้และทิศตะวันตกติดกับลุ่มน้ำบางปะกง บริเวณตอนเหนือของลุ่มน้ำเป็นภูเขาสูง ส่วนตอนกลางและตอนใต้เป็นที่สูงและที่ราบ

แม่น้ำปราจีนบุรี ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลัก ต้นน้ำเกิดจากการไหลมารวมกันของแคว 2 สาย คือ แม่น้ำหनुมาน ซึ่งมีต้นน้ำอยู่ที่บริเวณภูเขาทางตอนเหนือของ จังหวัดปราจีนบุรี และแม่น้ำพระปรอง ซึ่งไหลมาจากที่สูงทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของ จังหวัดสระแก้ว ทั้ง 2 สายไหลมาบรรจบกันที่บริเวณ อำเภอภักขินบุรี จังหวัดปราจีนบุรี จากนั้นไหลไปบรรจบกับแม่น้ำนครนายกที่บริเวณ อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา กลายเป็นแม่น้ำบางปะกง ไหลสู่อ่าวไทยต่อไป

ความยาวของแม่น้ำปราจีนบุรี ประมาณ 105 กิโลเมตร

พื้นที่ลุ่มน้ำมีประมาณ 9,821 ตารางกิโลเมตร แบ่งออกเป็น 4 ลุ่มน้ำย่อย

ลำน้ำสาขาที่สำคัญของแม่น้ำปราจีนบุรี ได้แก่ แม่น้ำหनुมาน แม่น้ำพระปรอง ห้วยยาง (ลำพระยาธาร) ห้วยโสมง และคลองพระสทั้ง

1. **แม่น้ำหनुมาน** ต้นน้ำเกิดจากห้วยใส่น้อย ยาว 36 กิโลเมตร และห้วยใสใหญ่ ยาว 85 กิโลเมตร ไหลมารวมกันระหว่างเขาจอมเพลิงกับเขาจันทร ในตำบลสะพานหิน อำเภอนาดี จังหวัดปราจีนบุรี แล้วลงทางทิศใต้ เรียกแควน้ำใส ถึงบ้านวังหมัน-บ้านปากร่วม มีห้วยยาง (ลำพระยาธาร) ไหลมารวมด้วยทางฝั่งซ้าย จากนั้นไปเรียกแม่น้ำหनुมาน ซึ่งไหลต่อไปเป็นเส้นแบ่งเขตอำเภอนาดีกับอำเภอภักขินบุรี เข้าอำเภอภักขินบุรี ไปรวมกับแม่น้ำพระปรอง ระหว่าง ตำบลภักขินบุรีกับตำบลเมืองเก่า กลายเป็นแม่น้ำปราจีนบุรี ยาว 27 กิโลเมตร

2. **แม่น้ำพระปรอง** ต้นน้ำเกิดจากเขาในอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว ซึ่งแบ่งเขตจังหวัดนครราชสีมากับจังหวัดสระแก้ว ไหลลงทางทิศ

ใต้ เรียกห้วยพระปรังน้อย และห้วยพระปรังใหญ่ ตามลำดับ แล้วไหลลงทางตะวันตก เรียกห้วยพระปรัง เมื่อเข้าอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว เรียกคลองพระปรัง แล้วเป็นเส้นแบ่งเขตจังหวัดระหว่างอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้วกับอำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี เรียกแม่น้ำพระปรัง ไหลต่อไปทางทิศตะวันตก จนไปรวมกับแม่น้ำหนุมาน ในเขตอำเภอกบินทร์บุรี กลายเป็นแม่น้ำปราจีนบุรี ยาว 180 กิโลเมตร

3. **ห้วยยาง** (ลำพระยาธาร) ต้นน้ำเกิดจากเขากำแพง เขาขาด และเขาแผงม้า ในตำบลลำพันตา อำเภอนาดี จังหวัดปราจีนบุรี ไหลลงทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ จนถึงถนนหลวงสายกบินทร์บุรี-ปักธงชัย แล้วเปลี่ยนไปทางทิศใต้ ถึงบ้านแหลมไม้ ตำบลทุ่งโพธิ์ จึงวกไปทางทิศตะวันตก ไปลงแควน้ำใสทางฝั่งซ้าย ที่บ้านวังหมัน ตำบลลำพันตา ต่อจากนั้นไหลลงทางทิศใต้ เรียกแม่น้ำหนุมาน ยาว 73 กิโลเมตร

4. **ห้วยโสมง** ต้นน้ำเกิดจากเขาแบ่งเขตจังหวัดระหว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสระแก้วกับอำเภอดรบุรี จังหวัดนครราชสีมา ไหลลงทางทิศใต้ เข้าอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว เรียกห้วยมะค่า แล้ววกไปทางทิศตะวันตก เรียกห้วยโสมง เข้าอำเภอนาดี และอำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี ไปลงแม่น้ำหนุมานทางฝั่งซ้ายในตำบลเมืองเก่า ยาว 84 กิโลเมตร

5. **คลองพระสทิง** ต้นน้ำเกิดจากเขาทิ้งสิ่ง ในอำเภอมะขาม และเขาตะกวดในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี ไหลไปทางทิศเหนือ ผ่านอำเภอโป่งน้ำร้อน แล้วเข้าเขตจังหวัดสระแก้ว ผ่านอำเภอวังน้ำเย็น และอำเภอเมือง จากนั้นไหลไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ไปลงแม่น้ำพระปรังทางฝั่งซ้าย ที่บ้านปากร่วมตรงแนวแบ่งเขตจังหวัดระหว่างอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้วกับอำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี ยาว 164 กิโลเมตร

ลุ่มน้ำบางปะกง

ความเป็นมาของผู้คนและดินแดนเมืองมโหสถ (อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี) กับพื้นที่เกี่ยวข้องสองลำน้ำ คือ ลำน้ำปราจีนบุรี (อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี) ลำน้ำท่าลาด (อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา) เป็นส่วนหนึ่งอย่างแยกไม่ได้จากประวัติศาสตร์ภูมิภาค อูษาคเนย์ (Southeast Asia) ที่มีชื่อเก่าแก่ว่าสุวรรณภูมิ เพราะเมืองมโหสถ ตั้งอยู่บนพื้นที่ตอนภายในอันเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำบางปะกง ริมอ่าวไทยทางตะวันออกของที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ภาคกลางของประเทศไทย และประเทศไทยก็เป็นส่วนหนึ่งของสุวรรณภูมิในอุษาคเนย์อย่างแยกออก จากกันไม่ได้

ลุ่มน้ำบางปะกง เป็นลุ่มน้ำขนาดใหญ่ที่สำคัญในภาคตะวันออก รูปร่างลุ่มน้ำเป็นลักษณะผลสม พื้นที่ส่วนใหญ่ของลุ่มน้ำเป็นที่ราบ ยกเว้นทางตอนเหนือของลุ่มน้ำเป็นที่สูงของทิวเขาสันกำแพง ขอบเขตลุ่มน้ำ ทิศเหนือติดกับลุ่มน้ำป่าสัก ทิศตะวันออกติดกับลุ่มน้ำปราจีนบุรี ทิศใต้ติดกับลุ่มน้ำชายฝั่งทะเลตะวันออก ทิศตะวันตกติดกับลุ่มน้ำเจ้าพระยา

แม่น้ำบางปะกง ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลัก เกิดจากแม่น้ำใหญ่ 2 สาย คือ แม่น้ำนครนายก ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำปราจีนบุรีที่บริเวณเหนือ อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา จากนั้นไหลลงทางทิศใต้ ผ่านอำเภอดงเค็ง อ่างทอง อำเภอบางคล้า อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา มีเขื่อนทดน้ำบางปะกงที่ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา ไหลผ่าน อำเภอบ้านโพธิ์ อำเภอบางปะกง ไปลงอ่าวไทย

ระหว่างตำบลบางปะกง อำเภอบางปะกง ฉะเชิงเทรา กับ ตำบลคลองตำหรุ อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี ยาว 115 กิโลเมตร

พื้นที่ลุ่มน้ำมีประมาณ 8,679 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วย 4 ลุ่มน้ำย่อย ลำน้ำสาขาที่สำคัญได้แก่ แม่น้ำนครนายก แม่น้ำปราจีนบุรี (ไหลจากลุ่มน้ำปราจีนบุรี) คลองท่าลาด คลองระบม และคลองลิขิต

1. แม่น้ำนครนายก ต้นน้ำเกิดจากลำห้วยหลายสายซึ่งรับน้ำจากเขาฝาละมี เขาเขี้ยว และเขาภูเหล็ก ในจังหวัดนครนายก ไหลมารวมกันเป็นลำน้ำใหญ่ 2 สาย คือ คลองนางรอง และคลองด่าน ซึ่งไหลมาบรรจบ

ชื่อ “บางปะกง” หมายถึงอะไร

บางปะกงมีต้นน้ำอยู่บริเวณที่ลุ่มตอนภายใน บริเวณจังหวัดปราจีนบุรี สระแก้ว นครนายก มีต้นน้ำสาขาเล็กๆ หลายสายไหลจากเทือกเขาใหญ่ ทางทิศเหนือเรียก ลำน้ำนครนายก ลำน้ำประจันตคาม ฯลฯ ไหลไปรวมกันเรียกลำน้ำปราจีนบุรี แล้วลงลำน้ำบางปะกง ไหลออกสู่อ่าวไทยทางจังหวัดชลบุรี

ฝั่งทะเลตะวันออก เป็นขอบอ่าวไทยด้านทิศตะวันออก มีหลายลุ่มน้ำ เช่น ลุ่มน้ำบางปะกง ลุ่มน้ำพานทอง ลุ่มน้ำระยอง ลุ่มน้ำประแส ลุ่มน้ำจันทบุรี ลุ่มน้ำตราด

บางปะกง มีชื่อเดิมว่าบางมั่งกง เป็นหมู่บ้านประมงชายฝั่ง อยู่ปากน้ำปลายนาคออกอ่าวไทย เคยเรียกแม่น้ำทั้งสายตามชื่อชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ปากน้ำว่าบางมั่งกง แล้วกร่อนเป็นบางปะกง

บาง เป็นคำร่วมเก่าแก่ของคนสุวรรณภูมิทุกเผ่าพันธุ์ หมายถึงทางน้ำเล็กๆ ที่ไหลเชื่อมกับทางน้ำใหญ่กว่า แล้วมีชุมชนตั้งอยู่ตรงปากทางน้ำที่เชื่อมกัน เรียกว่า **บางปะกง** เป็นคำกร่อนจากคำเก่า เรียกปลาน้ำจืดหนึ่งว่า **มั่งกง** (อาจเขียนเสียงและรูปจาก **มั่งกร**อย่างเดียวกับ กุ้ง-กั้ง ฯลฯ แต่บางคนว่ากลายจากคำจีน) มีใช้เก่าสุดในโคลงกำสรวลสมุทร (ราว พ.ศ. 2025) มีชื่อ ปลาบั้งกง ปลาทุกกิ่ง ปลาฉลาม ว่า **“มั่งกงทุกกิ่งฉลาม เห็นโห่”**

นิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ ยังเรียกคำเต็มว่า **บางมั่งกง** เป็นชุมชนหมู่บ้านประมงชาวจีน (เจ๊ก) มีในกลอนว่า

ถึงหย่อมย่านบ้านบางมั่งกงนั้น	ดูเรียงรันเรือนเรียบขดาสินธุ์
แต่ล้วนบ้านตากปลาริมฉนวน	เหม็นแต่กลิ่นเน่าอบทลไป
เห็นศาลเจ้าเหต๋าเจ๊กอยู่เชิงแซ่	ปูนทะกึ่งองค์แก่ข้างเพศไสย
เกดเขี่ยเคยข้ามคงคาลัย	ช่วยคุ้มภัยปากอ่าวเกิดเจ้านาย

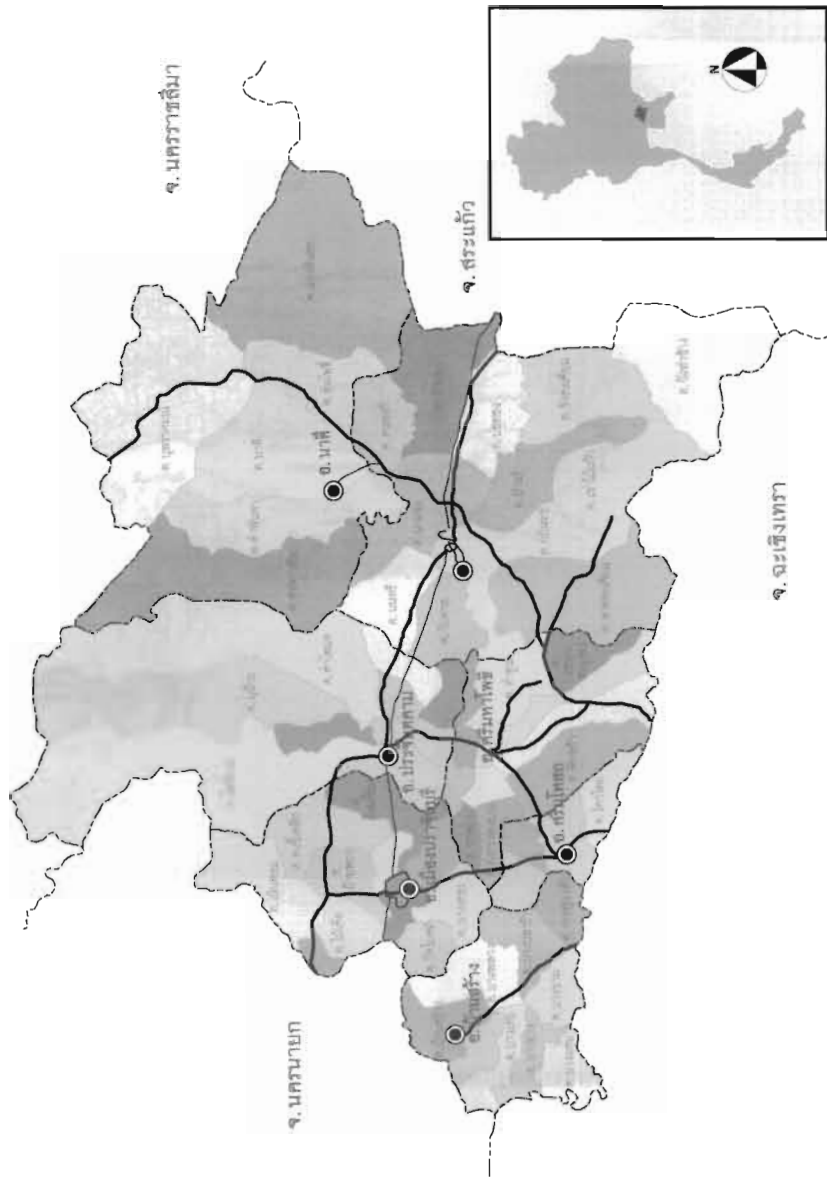
กันระหว่างเขตอำเภอเมือง กับอำเภอปากพลี จากนั้นไหลผ่านตัวจังหวัด ผ่านที่ตั้งเขื่อนนายกผ่านอำเภอองครักษ์ แล้วลงทางใต้ เป็นเส้นแบ่งเขต จังหวัดระหว่างอำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก กับอำเภอปากน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา และอำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา กับอำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี ไปลงแม่น้ำปราจีนบุรี ที่เส้นแบ่งเขตระหว่าง ตำบลโยธะกา อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา กับ ตำบลบางแดน อำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี ยาว 100 กิโลเมตร

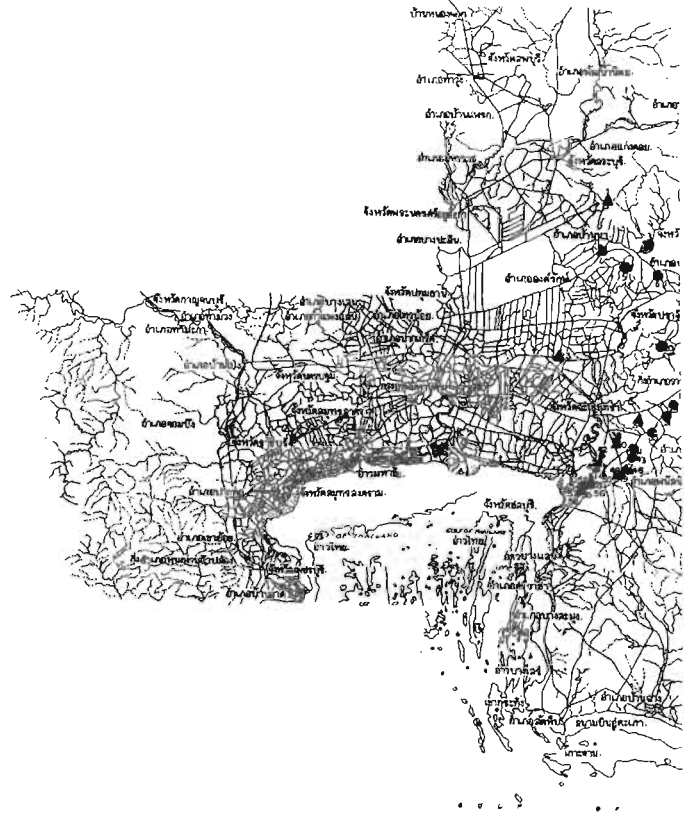
2. **แม่น้ำปราจีนบุรี** เกิดจากแม่น้ำ 2 สาย คือ แม่น้ำหนุมานและแม่น้ำพระปรังไหลมารวมกันระหว่างตำบลกบินทร์กับตำบลเมืองเก่าอำเภอกบินทร์บุรี ไหลผ่านอำเภอศรีมหาโพธิ แล้วเป็นเส้นแบ่งเขตอำเภอเมืองปราจีนบุรีกับอำเภอบ้านสร้างไหลเข้าอำเภอบ้านสร้าง ไปบรรจบกับแม่น้ำนครนายกที่เส้นแบ่งเขตจังหวัดระหว่างอำเภอบ้านสร้างจังหวัดปราจีนบุรีกับอำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา กลายเป็นแม่น้ำบางปะกง ยาว 105 กิโลเมตร

3. **คลองท่าลาด** เกิดจากการไหลมารวมกันของคลองระบบกับคลองสี่ด ในตำบลเกาะขนุน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ไหลผ่านอำเภอพนมสารคาม อำเภอราชสาส์น อำเภอบางคล้า ไปลงแม่น้ำบางปะกง ใน ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า ยาว 44 กิโลเมตร

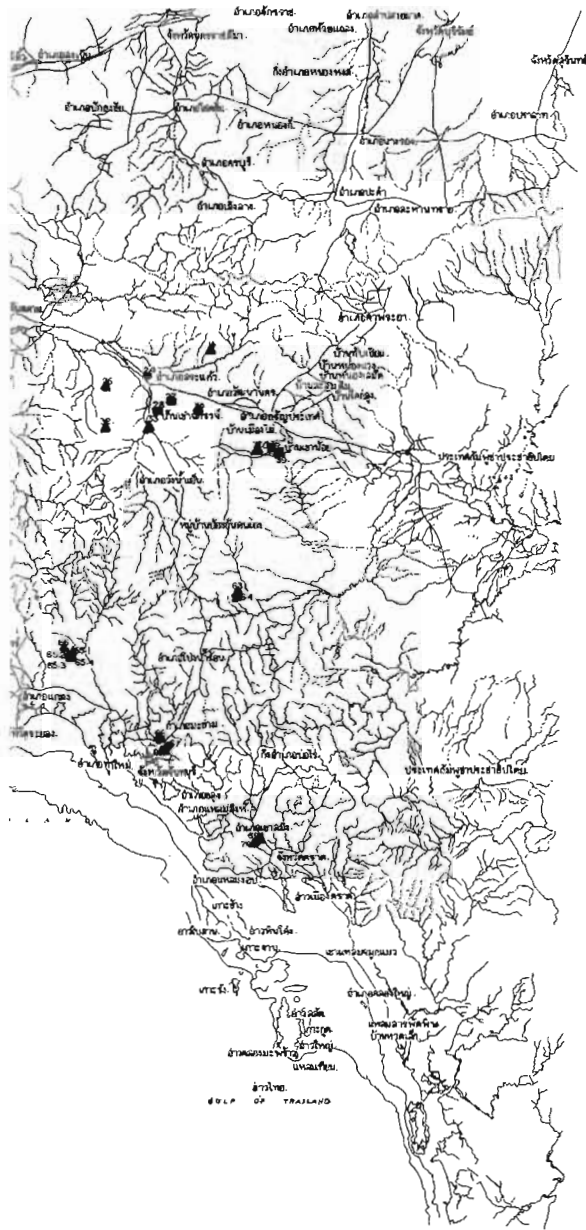
4. **คลองระบบ** ไหลออกจากอ่างเก็บน้ำคลองระบบ ใน ตำบลท่ากระดาน อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ไปทางทิศตะวันตก รวมกับคลองสี่ด ในตำบลเกาะขนุน อำเภอพนมสารคาม ยาว 29 กิโลเมตร

5. **คลองสี่ด** ต้นน้ำเกิดจากการรวมตัวของลำห้วยหลายสายที่เกิดจากเขาฤๅไน เขาสุวรรณคี และเขาละลาก ใน อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ไหลไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ผ่านอำเภอพนมสารคาม ไปรวมกับคลองระบบ ในตำบลเกาะขนุน ยาว 105 กิโลเมตร ตอนต้นน้ำเรียกคลองตะเกรา

แผนที่แสดงที่ราบลุ่มน้ำบางปะกงและชายฝั่งทะเลตะวันออก
(โดย สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ที่ 5 กรมศิลปากร
เมื่อ พ.ศ. 2541)

ลุ่มน้ำโตนเลสาบ

ลุ่มน้ำโตนเลสาบ เป็นลุ่มน้ำทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศไทย เรียกชื่อตามชื่อทะเลสาบใหญ่ (Tonle Sap) ในประเทศกัมพูชา ทางทิศเหนือของลุ่มน้ำเป็นเขตทิวเขาสูงติดกับลุ่มน้ำมูล ทิศตะวันออกติดกับประเทศกัมพูชา ทิศใต้ติดกับลุ่มน้ำชายฝั่งทะเลตะวันออก ทิศตะวันตกติดกับลุ่มน้ำปราจีนบุรี รูปร่างลำน้ำเป็นลักษณะยาวจากเหนือไปใต้ พื้นที่ลุ่มน้ำลาดเทจากที่สูงทางด้านตะวันตกไปสู่ที่ต่ำทางด้านตะวันออก ทางตอนใต้เป็นพื้นที่เขตภูเขา ลุ่มน้ำนี้ไม่มีแม่น้ำสายหลัก มีแต่แม่น้ำสายย่อยที่ไหลจากตะวันตกไปตะวันออก ซึ่งแม่น้ำเหล่านี้จะไหลลงสู่ทะเลสาบใหญ่ในประเทศกัมพูชา

พื้นที่ลุ่มน้ำมีประมาณ 4,150 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วยลุ่มน้ำย่อย 3 ลุ่มน้ำ ลำน้ำที่สำคัญ ได้แก่ ห้วยพรมโหด คลองน้ำใส คลองลึก คลองพระพุทธรูป และคลองโป่งน้ำร้อน

1. **ห้วยพรมโหด** ตอนต้นน้ำเรียกห้วยพรมโหดน้อย เกิดจากเขาในตำบลช่องกุ่ม อำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว ไหลไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ถึงตำบลหนองแวง แล้ววกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เข้าอำเภอรัญประเทศ จึงเรียกห้วยพรมโหด จากนั้นไหลไปลงคลองลึก ในอำเภอรัญประเทศ ตรงหลักเขตแดนที่ 50 ยาว 62 กิโลเมตร

2. **คลองน้ำใส** ต้นน้ำเกิดจากเขาตาเลาะและเขาตาจ็อก ในอำเภอรูนครจังหวัดสระแก้ว และเขาในประเทศกัมพูชา ไหลไปทางทิศเหนือเป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศกัมพูชา แล้วเข้าอำเภอรัญประเทศ ถึงตำบลทับพริก จึงวกไปทางทิศตะวันออก เป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศไปโดยตลอด จนถึงจุดที่คลองลึกมาบรรจบ จากนั้นไหลเข้าประเทศกัมพูชา ยาว 74 กิโลเมตร

3. **คลองลึก** ต้นน้ำเกิดในอำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ไหลลงทางทิศใต้ และตะวันออกเฉียงใต้ เป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศกัมพูชา ไปรวมกับคลองน้ำใส แล้วไหลเข้าประเทศกัมพูชา ยาว 20 กิโลเมตร

4. **คลองพระพุทธรูป** ต้นน้ำเกิดจากเขาสอยดาวใต้และเขาโลม ในอำเภอร

โป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี ไหลไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ แล้ววกไปทางทิศตะวันออก ไปรวมกับคลองทรายขาว ในตำบลหนองตากง ต่อจากนั้นเรียกคลองทรายขาว จนไหลเข้าประเทศกัมพูชา ยาว 51 กิโลเมตร

5. คลองโป่งน้ำร้อน ต้นน้ำเกิดจากเขาสามง่าม ในอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี ไหลไปทางทิศเหนือ ถึงตำบลโป่งน้ำร้อน มีคลองตากงไหลมารวม แล้ววกไปทางทิศตะวันออก ไปรวมกับคลองตะเคียน จากนั้นเป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศกัมพูชา จนไปรวมกับคลองสตึงมกคลบอโร แล้วไหลเข้าประเทศกัมพูชา ความยาวในประเทศไทย 49 กิโลเมตร เป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศ 9 กิโลเมตร รวมยาว 58 กิโลเมตร

ลุ่มน้ำชายฝั่งทะเลตะวันออก

ลุ่มน้ำชายฝั่งทะเลตะวันออก เป็นลุ่มน้ำที่อยู่ทางบริเวณภาคตะวันออกของประเทศ มีลักษณะแคบมาก วางตัวในแนวตะวันตก-ตะวันออก ลักษณะลุ่มน้ำทางตะวันตกและทางใต้เป็นที่ราบชายฝั่งทะเล มีภูเขาสลับบริเวณทางตอนเหนือตอนกลาง และทางตะวันออกของลุ่มน้ำเป็นแนวทิวเขา และมีที่ราบตามบริเวณริมฝั่งแม่น้ำ แม่น้ำในลุ่มน้ำนี้ส่วนใหญ่มีต้นน้ำอยู่ในเขตทิวเขาทางตอนกลางและตะวันออกได้แก่ทิวเขาจันทบุรีและทิวเขาบรรทัด มีทิศทางการไหลจากเหนือไปทางใต้ ลงสู่อ่าวไทย มีขอบเขต คือ ทางทิศเหนือติดกับลุ่มน้ำบางปะกง ลุ่มน้ำปราจีนบุรี และลุ่มน้ำโตนเลสาบ ทิศตะวันออกติดกับประเทศกัมพูชา ส่วนทิศใต้และทิศตะวันตกเป็นชายฝั่งทะเล พื้นที่ลุ่มน้ำนี้มีประมาณ 13,830 ตารางกิโลเมตร ในลุ่มน้ำนี้ไม่มีแม่น้ำสายหลัก มีแต่แม่น้ำสายย่อย ได้แก่ แม่น้ำจันทบุรี แม่น้ำประแสร์ แม่น้ำระยอง แม่น้ำเมืองตราด และคลองวังโตนด

1. แม่น้ำจันทบุรี ต้นน้ำเกิดจากคลองตะเคียน คลองศาลทราย และคลองทรายใหญ่ ไหลมารวมกันในอำเภอมะขาม จังหวัดจันทบุรี ลำน้ำตอนต้นเรียกคลองจันทบุรี ต่อไปไหลลงทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ และตะวันตกเฉียงใต้ จนเข้าเมืองจันทบุรี จึงเรียกแม่น้ำจันทบุรี จากนั้นไหลผ่านที่ตั้งจังหวัดแล้วลงทางทิศใต้ เข้าอำเภอแหลมสิงห์ ไปลงอ่าวไทยระหว่างตำบลบางกะไชย

กับตำบลปากน้ำแหลมสิงห์ ยาว 130 กิโลเมตร

2. **แม่น้ำประแสร์** เกิดจากการรวมกันของคลองตาเพชรกับคลองกระแส ในอำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี ไหลไปทางทิศใต้ เข้าเขตจังหวัดระยอง ผ่านอำเภอวังจันทร์ เป็นเส้นแบ่งเขตอำเภอวังจันทร์ กับอำเภอแกลง ผ่านอำเภอแกลงไปลงทะเลที่อ่าวไทยที่ตำบลปากน้ำกระแสยาว 115 กิโลเมตร

3. **แม่น้ำระยอง** ต้นน้ำเกิดจากเขาเลี้ยวควาย ทางตอนใต้ของอำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี ไหลลงทางทิศใต้ ลำน้ำตอนต้นเรียก ห้วยท่าจาม เมื่อเข้าเขตอำเภอปลวกแดง จังหวัดระยอง เรียก คลองใหญ่ ไหลเป็นเส้นแบ่งเขตอำเภอปลวกแดง กับอำเภอบ้านค่าย จากนั้นผ่านอำเภอบ้านค่าย เข้าอำเภอเมือง จังหวัดระยอง เรียกแม่น้ำระยอง ไหลลงอ่าวระยองหรืออ่าวแม่รำพึง ในอ่าวไทย ที่ตำบลปากน้ำ ยาว 70 กิโลเมตร

4. **แม่น้ำเมืองตราด** ต้นน้ำเกิดจากห้วยเล็กๆ ซึ่งรับน้ำจากทิวเขาบรรทัดและทิวเขาจันทบุรี ไหลมารวมกันที่เขตติดต่อระหว่างอำเภอบ่อไร่ กับอำเภอเขาสมิง จังหวัดตราด แล้วไหลลงทางใต้ ผ่านอำเภอเขาสมิง วกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เข้าอำเภอเมือง ผ่านที่ตั้งจังหวัด ไปลงอ่าวเมืองตราด ในอ่าวไทย ระหว่างตำบลหนองคันทรัง กับตำบลท่าพริก ยาว 55 กิโลเมตร แม่น้ำนี้มีชื่อเรียกเป็นตอนๆ คือ ตอนต้นน้ำลงมาจนใกล้ถึงอำเภอเขาสมิง เรียกคลองใหญ่ เมื่อไหลผ่านอำเภอเขาสมิง จนเข้าเขตอำเภอเมือง เรียกแม่น้ำเขาสมิง และเมื่อผ่านเขตอำเภอเมือง ไปจนถึงอ่าวเมืองตราด เรียกแม่น้ำเมืองตราด

5. **คลองวังโตนด** ต้นน้ำเกิดจากเขาสิบห้าชั้น ในตำบลขุนซ่อง อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี ไหลลงทางทิศใต้ ผ่านอำเภอแก่งหางแมว ลำน้ำตอนนี้เรียกคลองโตนด เมื่อเข้าอำเภอท่าใหม่ จึงเรียกคลองวังโตนด จนไหลไปลงอ่าวไทย ที่บ้านปากน้ำแหมหนู ตำบลตะกาดเจ้า อำเภอท่าใหม่ ยาว 130 กิโลเมตร

ภาคตะวันออก

ภาคภูมิศาสตร์ และชื่อแม่น้ำ	ตั้งต้นจาก	ไหลไปลง	ความยาว (กิโลเมตร)
1. แม่น้ำปราจีนบุรี	จุดสบระหว่างแม่น้ำ หูนามกับแม่น้ำพระปรัง ที่ อ.กบินทร์บุรี จ. ปราจีนบุรี	แม่น้ำบางปะกง ที่ อ.บางน้ำเปรี้ยว จ.ฉะเชิงเทรา	105
2. แม่น้ำพระปรัง (ห้วยพระปรังน้อย- ห้วยพระปรังใหญ่- คลองพระปรัง)	อ.วัดกษานกร จ.สระแก้ว	แม่น้ำปราจีนบุรี ที่ อ.กบินทร์บุรี จ.ปราจีนบุรี	180
3. แม่น้ำนครนายก	จุดสบระหว่างคลอง นางรองกับคลองค่าน อ.เมือง จ.นครนายก	แม่น้ำปราจีนบุรี ที่ อ.บางน้ำเปรี้ยว จ.ฉะเชิงเทรา	100
4. แม่น้ำบางปะกง	จุดสบระหว่างแม่น้ำ ปราจีนบุรี กับ แม่น้ำนครนายก ที่ อ.บางน้ำเปรี้ยว จ.ฉะเชิงเทรา	อ่าวไทย ที่ อ.บางปะกง จ.ฉะเชิงเทรา	115
5. แม่น้ำประแสร์ (คลองกระแสด)	อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี	อ่าวไทย ที่ อ.แกลง จ.ระยอง	115
6. แม่น้ำระยอง (ห้วยท่าจาม- คลองใหญ่)	อ.หนองใหญ่ จ.ชลบุรี	อ่าวระยอง ที่ อ.เมือง จ.ระยอง	70
7. แม่น้ำจันทบุรี (คลองตารอง- คลองจันทบุรี)	อ.มะขาม จ.จันทบุรี	อ่าวไทย ที่ อ.แหลมสิงห์ จ.จันทบุรี	130

สำนักงานกรมภูมิศาสตร์ไทย เล่ม 1. ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ :
ราชบัณฑิตยสถาน, 2545.

ความเป็นมาทางสังคมวัฒนธรรม

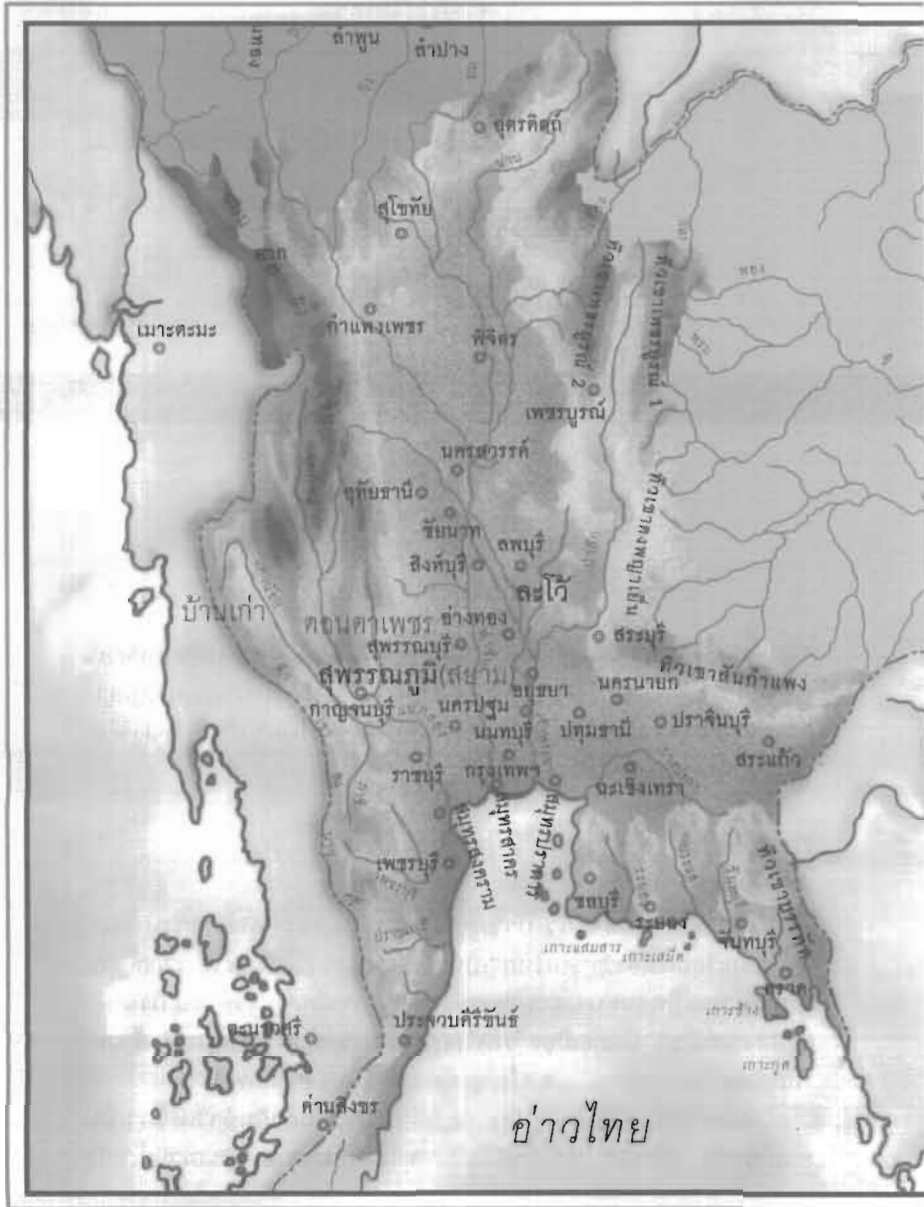
ของ ภาคกลาง ที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา

ประเทศไทยมีต้นกระแสประวัติศาสตร์จากดินแดนและผู้คนบริเวณสุวรรณภูมิ หรืออุษาคเนย์ทุกวันนี้ คนพวกหนึ่งบริเวณภาคกลางที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาเพิ่งสมมติชื่อเรียกตัวเองว่า“คนไทย” เมื่อราวหลัง พ.ศ. 1700-1800 สืบจนปัจจุบัน

ชุมชนต้นตระกูลไทย-ลาวในภาคกลาง

1 5,000 ปีมาแล้ว บรรพชนคนภาคกลาง (ที่ต่อไปข้างหน้าจะสมมติชื่อเรียกตัวเองว่า“คนไทย”เป็นครั้งแรกเมื่อราวหลัง พ.ศ. 1700) เริ่มตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนร้อนเร่อยู่ตามขอบอ่าวไทยติดตำบลบรรพ์ เช่น บ้านเก่า ตำบลจรเข้เผือก อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี, บ้านโคกพนมดี อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี, และบริเวณลุ่มน้ำป่าสัก จังหวัดลพบุรี

คนพวกนี้ปลูกเรือนเสาสูง, ปลูกข้าวเหนียวแล้วกินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก, เลี้ยงสัตว์, ทำเครื่องมือหินและโลหะ, ทำภาชนะดินเผามีทั้งหม้อ

สามขาและแบบอื่นๆ, ทำลูกปัดด้วยดิน, รู้จักทอผ้าหยาบๆ, มีพิธีศพเฉพาะหัวหน้าเผ่าพันธุ์บริเวณศักดิ์สิทธิ์กลางลานหมู่บ้าน ฯลฯ

อ่าวไทยยุคนี้กว้างกว่าปัจจุบัน ชอบเหนืสุดอยู่ชัยนาท, สิงห์บุรี, ลพบุรี ทางตะวันออกอยู่ถึงนครนายก, ปราจีนบุรี ทางตะวันตกอยู่ถึงสุพรรณบุรี, นครปฐม, ราชบุรี ส่วนมากเป็นทะเลโคลนตมที่เกิดจากตะกอนแม่น้ำพัดพามาทับถม

2 4,000 ปีมาแล้ว แรกตลุงโลหะ เช่น สัมฤทธิ์ (ที่ต่อไปข้างหน้าจะหล่อพระพุทธรูปและเทวรูป) พบมากทางลุ่มน้ำยม-น่าน เช่น สุโขทัย, พิษณุโลก ฯลฯ กับลุ่มน้ำป่าสัก เช่น ลพบุรี, เพชรบูรณ์ ฯลฯ

3 3,000 ปีมาแล้ว มีคนจากภายนอกเคลื่อนย้ายเข้ามาทุกทิศทางทั้งทางบกและทางทะเล เช่น ทางเหนือ แถบยูนนาน, ทางตะวันออก แถบกวางตุ้ง-กวางสี-เวียดนาม, ทางตะวันตก แถบอ่าวเบงกอล ทะเลอันดามัน, ทางใต้ แถบชวา-มลายู ทำให้บริเวณภาคกลางมีผู้คนชาติพันธุ์ต่างๆ ตั้งหลักแหล่งประสมประสานอยู่ด้วยกันมากกว่าเดิม แล้วกระจัดกระจายไปทั่วประเทศ แต่หนาแน่นมากที่สุดอยู่ทางอีสานสองฝั่งโขง

กลองทองหรือมโหระทึกหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ เป็นสัญลักษณ์ร่วมของคนยุคนี้ มีพบทั่วไป แต่มีศูนย์กลางการผลิตที่ยูนนาน-กวางสี-เวียดนาม (ต่อไปข้างหน้าคือ ฮ้อง, ระวัง)

แหล่งสำคัญของยุคนี้อยู่ที่บ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ต่อเนื่องถึงเมืองจรเข้สามพัน อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี รวมทั้งลุ่มน้ำป่าสัก จังหวัดลพบุรี กับบริเวณเขาสามร้อยยอด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ยุคนี้มี“ภาษาร่วม” ใช้สื่อสารในชีวิตประจำวันที่เป็นรากเหง้าภาษาตระกูลม้ง-เย้า, มอญ-เขมร, ชวา-มลายู, และไทย-ลาว (ภาษาไทยเริ่มมีหลักฐานในยุคนี้)

ชุมชนบ้านเมืองแรกสุด ใน“สุวรรณภูมิ”

4 หลัง พ.ศ. 1 หรือมากกว่า 2,500 ปีมาแล้ว แรกมีชุมชนบ้านเมือง

มีชื่อเรียกในคัมภีร์อินเดีย-ลังกาว่า **สุวรรณภูมิ** หมายถึงผืนแผ่นดินใหญ่อุษาคเนย์ทุกวันนี้ รวมทั้งประเทศไทยตั้งแต่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาถึงลุ่มน้ำโขง-สาละวิน โดยเฉพาะทางใต้ มีแผ่นดินคาบสมุทรเชื่อมโยงการค้าโลก

ด้วยเหตุนี้เองบริเวณผืนแผ่นดินใหญ่สุวรรณภูมิที่เป็นดินแดนคาบสมุทรจึงกลายเป็นจุดเชื่อมระหว่างมหาสมุทรอินเดียตะวันตก กับมหาสมุทรแปซิฟิกทางตะวันออก ส่งผลให้มีผู้คนชาติพันธุ์ต่างๆ จากตะวันตกและตะวันออกเข้ามาตั้งหลักแหล่งทั้งถาวรและชั่วคราวไม่ขาดสาย มีการประสมประสานทั้งทางเผ่าพันธุ์และทางสังคมวัฒนธรรม กลายเป็น **บรรพบุรุษ** หรือต้นแบบของคนปัจจุบัน มีชุมชนใหญ่ดลึงเหล็กเกิดขึ้นทางลุ่มน้ำน่าน (ทุ่งยั้งคลองโพ จังหวัดอุตรดิตถ์) ลุ่มน้ำยม (บ้านด่านลานหอย จังหวัดสุโขทัย) โดยเฉพาะทางที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยามีกระจายเต็มไปทุกลุ่มน้ำ

อารยธรรมจากตะวันตกที่ผ่านมาจากอินเดีย เช่น ศาสนา อักษรวรรณคดี และอาหารการกิน (ข้าวเจ้า) จะเริ่มแพร่เข้ามาอย่างช้าๆ ให้หัวหน้าคนพื้นเมืองใช้เป็นเครื่องมือ (เทคโนโลยี) ทางการปกครอง รวบรวมผู้คนและชุมชนบ้านเมืองที่มีมาก่อนค่อยๆ เติบโตก้าวหน้าขึ้นเป็นรัฐน้อย-ใหญ่ กระจัดกระจายทั่วสุวรรณภูมิต่อไปข้างหน้า

อารยธรรมจากตะวันออกจากจีนย่นทางภาคเหนือและ“เจ๊ก”ภาคใต้ของจีน เช่น ภาษาพูด เครื่องมือทอผ้า เครื่องมือโลหะ อาหารการกิน (ผัก) ฯลฯ ปลูกคิลเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนพื้นเมืองทั่วไป

5 หลัง พ.ศ. 500 หรือราว 2,000 ปีมาแล้ว บริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีนกับลุ่มน้ำป่าสักและลุ่มน้ำบางปะกง เป็นบ้านเมืองศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนระหว่างตะวันตก คือ อินเดีย, ลังกา, เปอร์เซีย, อาหรับ ฯลฯ กับตะวันออก จีน (ย่น) ฯลฯ

บริเวณลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง มีชุมชนขนาดใหญ่ระดับเมืองตั้งแต่ 3,000 ปีมาแล้ว อยู่บริเวณ **ดอนตาเพชร** (อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี) และ **อู่ทอง** (อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี) ที่ดอนตาเพชร-อู่ทองนี้เอง ศาสนาพุทธจะแพร่หลายออกไปถึงที่อื่นๆ เช่น บริเวณลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก, ลุ่มน้ำบางปะกง-พานทอง, ลุ่มน้ำชี-มูล, ลุ่มน้ำโขง ฯลฯ

คนพื้นเมืองดั้งเดิมนับถือ“ศาสนาผี”มาก่อนนานแล้ว มีผู้หญิงเป็นหัว

หน้าทำพิธีกรรม เท่ากับผู้หญิงเป็นผู้สืบทอดพิธีกรรมในศาสนาผี เมื่อศาสนาพุทธ-พราหมณ์ที่มีผู้ชายสืบทอดพิธีกรรมแผ่มาถึงสุวรรณภูมิก็เกิดปะทะขัดแย้งก่อน แล้วประนีประนอมประสมประสานเข้าด้วยกันในภายหลัง โดยมีศาสนาพุทธ-พราหมณ์เป็นแกนนำหลัก และเป็นเครื่องมือทันสมัยในการปกครองรวบรวมผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ให้มีศูนย์รวมร่วมกันอยู่ที่พุทธ-พราหมณ์

นับแต่ขึ้นไป คือราวหลัง พ.ศ. 500 ชุมชนบ้านเมืองในศาสนาผีที่รับพุทธ-พราหมณ์ จะเติบโตขึ้นเป็นบ้านเมือง แล้วมีพัฒนาการขึ้นเป็นรัฐขนาดเล็ก บริเวณทะเลโคลนตมอย่างน้อย 2 แห่ง คือ บริเวณอู่ทองกับลพบุรี ปากน้ำเจ้าพระยาในประเทศไทย

ผู้คนพลเมืองของ 2 บริเวณนี้ มีหลายเผ่าพันธุ์ผสมผสานอยู่ด้วยกันมาก่อนและจะมีมากขึ้นเรื่อยๆ โดยมีภาษาพูดคล้ายคลึงกัน ถือเป็นภาษาร่วมสุวรรณภูมิ ใช้สื่อสารกันได้ทั่วไป แต่จะเริ่มรับภาษาอื่นเข้ามาใช้งาน เช่น ภาษาจากอินเดีย ภาษาจากจีน ฯลฯ จากนั้นก็รับตัวอักษรที่มากับศาสนาพุทธ-พราหมณ์ ยกย่องเป็นอักษรศักดิ์สิทธิ์ในพิธีกรรม ใช้สื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ

ทางตอนบนลุ่มน้ำเจ้าพระยายังว่างเปล่า จะมีเพียงชุมชนขนาดเล็ก ถลุงเหล็กอยู่ทางลุ่มน้ำยมที่สุโขทัยกับมีผู้คนเคลื่อนย้ายจากบริเวณสองฝั่งโขง ผ่านลงมาทางลุ่มน้ำ่านที่อุตรดิตถ์-พิษณุโลก นานเข้าก็เริ่มเป็นชุมชน สถานการณ์ค้าบนเส้นทางคมนาคม

รัฐสองฟากแม่น้ำเจ้าพระยา

6 หลัง พ.ศ. 1000 แรกมีรัฐขนาดเล็กก่อรูปขึ้นจากการค้าโลก ตะวันตก-ตะวันออก แล้วเติบโตเป็นรัฐขนาดใหญ่ มีชื่อในเอกสารจีนว่าหลังยะสิวิ (ลึงเกียฉู) อยู่ทางลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน ฟากตะวันตกทะเลโคลนตมอ่าวไทย กับโถโลโปตี (ทวารวดี) อยู่ทางลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ฟากตะวันออกทะเลโคลนตมอ่าวไทย

ต่อมาอีกนานทะเลโคลนตมในอ่าวไทยตึกดำบรรพ์ต้นเขินเป็นดินดอน

อุดมสมบูรณ์ มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่าเป็นแกนกลาง ทำให้เกิดบ้านเมือง และรัฐเอกราชขึ้นบริเวณที่ราบลุ่มสองฟากแม่น้ำเจ้าพระยา คือ

รัฐหลังยะลิว อยู่ที่นครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ฟากตะวันตกลุ่มน้ำเจ้าพระยา มีเครือข่ายอยู่เมืองคูบัว (จังหวัดราชบุรี) และบริเวณจังหวัดเพชรบุรี

รัฐโกลโกลโปตี อยู่ที่ลพบุรี ฟากตะวันออกลุ่มน้ำเจ้าพระยา มีเครือข่ายอยู่เมืองมโหสถ (จังหวัดปราจีนบุรี) เมืองพระรถ (จังหวัดชลบุรี) และบริเวณจังหวัดจันทบุรี

บ้านเมืองและรัฐเหล่านี้ต่างเลือกรับศาสนาพุทธ-พราหมณ์ และตัวอักษรจากอินเดียมาใช้เป็นเครื่องมือทางการปกครองรวบรวมผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ให้อยู่รวมในอำนาจเดียวกัน มีคนพวกหนึ่งเรียกสาม คือสยามอยู่ด้วย

ส่วนตอนบนลุ่มน้ำเจ้าพระยาภาคกลางบริเวณแม่น้ำน่าน-ยม อยู่บนเส้นทางคมนาคมระหว่างแม่น้ำโขง-อ่าวเมาะตะมะ-อ่าวไทย ทำให้มีผู้คนเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งชั่วคราว แต่บางพวกตั้งหลักแหล่งถาวรเป็นบ้านเมืองขึ้นต่อไปข้างหน้า

แรกมี“ขอม”ลุ่มน้ำเจ้าพระยา

7 หลัง พ.ศ. 1500 รัฐพื้นเมืองทั้งหมดในสุวรรณภูมิต่างปรับตัวทางการค้า แล้วควบคุมการค้าด้วยตัวเอง ทำให้เติบโตเข้มแข็งมีเครือข่ายกว้างขวาง เกิดบ้านเมืองน้อยใหญ่ทั้งชายฝั่งทะเลและภายในลุ่มน้ำลำคลอง ต่างสร้างความสัมพันธ์เป็นเครือข่ายที่พี่น้องผู้ใหญ่ผู้น้อยผ่านการแต่งงาน มีผู้คนจากทุกทิศทางเคลื่อนย้ายเพิ่มเติม แล้วตั้งหลักแหล่งบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้งตอนบนและตอนล่างรอบอ่าวไทย

ฟากตะวันตกลุ่มน้ำเจ้าพระยา มีการรวมตัวของผู้คนชาวสยามแล้ว สมมุติชื่อดินแดนสยามประเทศ ติดต่อกับพุกามประเทศ (พม่า), รามัญประเทศ (มอญ), มลลียประเทศ(มลายู)

ฟากตะวันออกลุ่มน้ำเจ้าพระยา เป็นพวกละโว้หรือมีชื่อที่คนอื่นเรียกอย่างยกย่องว่าขอม สังกัดกัมพูชาประเทศ (กัมพูชา)

ครั้นหลัง พ.ศ. 1600 การค้าสำเภากับจีนหนาแน่นมากขึ้น แต่เส้นทางคมนาคมทางน้ำโดยเฉพาะแม่น้ำลพบุรีคับแคบและอยู่ห่างไกลปากน้ำอ่าวไทยที่โคลนตมถมทับยื่นลงไปมากกว่าแต่ก่อน ดินดอนเกิดขึ้นกว้างขวาง รั้วละโว้จึงย้ายศูนย์กลางมาอยู่ลำน้ำเจ้าพระยาบริเวณที่สบกันของลำน้ำลพบุรี-ป่าสัก แล้วสถาปนาเมืองมีนามศักดิ์สิทธิ์ว่า **โยธยาศรีรามเทพนคร** ที่ต่อไปข้างหน้าจะเป็น **กรุงศรีอยุธยา**

ภาษาพูดของผู้คนทั้งภาคพื้นแผ่นดินใหญ่สุวรรณภูมิกับบริเวณหมู่เกาะเป็น **ภาษารวม** แต่แตกต่างกันน้อยตามภูมิประเทศ โดยมี **ภาษากลาง** ใช้สื่อสารทางการค้า 2 เขตใหญ่ๆ คือ ภาษาตระกูลไทย-ลาว ของดินแดนภายใน และภาษาตระกูลชวา-มลายู ของดินแดนภาคพื้นทวีปริมทะเลและหมู่เกาะ

นับแต่ พ.ศ. 1500 เป็นต้นไป อักษรทางศาสนาที่รับจากอินเดียได้ (ทมิฬ) ตั้งแต่แรก จะคลี่คลายไปในลักษณะเฉพาะของรัฐพื้นเมืองอย่างน้อย 3 แบบ คือ **อักษรมอญ** ใช้ในรามัญประเทศทางรัฐพุกาม **อักษรเขมร** ใช้ในกัมพูชาประเทศทางรัฐกัมพูชา แต่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีพวกสยาม เรียก **อักษรขอม** **อักษรกวิ** ใช้ทางมลายูประเทศทางใต้ถึงมาเลเซีย

แรกมีอักษรไทยและคนไทย

8 หลัง พ.ศ. 1700 มีศาสนาवलชนแพร่หลายออกไปกว้างขวาง คือ ศาสนาพุทธใช้ภาษาไทย กับศาสนาอิสลามใช้ภาษามลายู บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา มีรัฐเอกราชอย่างน้อย 2 แห่ง คือ **รั้วละโว้-อโยธยา (ลพบุรี)**, **รัฐสุพรรณภูมิ (สุพรรณบุรี เป็นชื่อสืบเนื่องจากสุวรรณภูมิ)** แล้วยังมีรัฐย่อยๆ คือ **รัฐเจนลีพู่ (ชัยนาท)**, **รัฐเพชรบุรี (เพชรบุรี)** ฯลฯ

รัฐอโยธยาศรีรามเทพ บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง สนับสนุนผลักดันให้เกิด **รัฐสุโขทัย** ขึ้นตอนบนบริเวณลุ่มน้ำยม-น่าน นับถือศาสนาพุทธเถรวาท ใช้ภาษาไทยเป็นภาษากลาง มีเครือข่ายถึงบริเวณสองฝั่งโขงที่เรียกภายหลังว่า **ล้านช้าง-ล้านนา**

แรกมีราชอาณาจักรสยาม

9 ครั้นหลัง พ.ศ. 1800 บริเวณอโยธยาศรีรามเทพนครเป็นศูนย์กลางการค้านานาชาติ โดยเฉพาะสำเภวจีน จนเติบโตเปลี่ยนราชวงศ์และเปลี่ยนชื่อเป็นกรุงศรีอยุธยา ทำให้คนพื้นเมืองจากอีสานและสองฝั่งโขง เคลื่อนย้ายลงมาเป็นประจำหนาแน่น แล้วมีอักษรไทยได้แบบจากอักษรขอม (เขมร) ใช้งานทางศาสนา-การเมือง แล้วสมมุติเรียกชื่อตนเองว่า“คนไทย”เป็นครั้งแรก ต่อมาชาวต่างชาติเรียกกรุงศรีอยุธยาว่าราชอาณาจักรสยาม ใช้ภาษาเขมรในราชสำนัก (จะเป็นราชาศัพท์ต่อไปข้างหน้า)

ขณะเดียวกันก็ขยายเครือข่ายลงไปควบคุมรัฐเพชบุรีกับรัฐนครศรีธรรมราชประชิดกับรัฐปัตตานีที่เป็นเอกเทศ

10 หลัง พ.ศ. 2000 กรุงศรีอยุธยาราชอาณาจักรสยามมีนามเป็นทางการว่ากรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา (หมายถึงสืบจากทวารวดีของพระรามาจากเมืองละโว้) แผ่อำนาจยึดครองรัฐสุโขทัยได้ทั้งหมด แล้วลดฐานะเจ้านายราชวงศ์สุโขทัยลงเป็นขุนนางให้ไปอยู่ใกล้ชิดในพระนครศรีอยุธยา แล้วเผชิญหน้ากับรัฐล้านนาต่อไปอีกนาน

ขณะเดียวกันก็แผ่อำนาจไปที่ราบสูงบริเวณล้านามูล มีศูนย์กลางอยู่เมืองนครราชสีมา ควบคุมเส้นทางคมนาคมการค้ากับสองฝั่งโขงและทะเลสาบเขมร

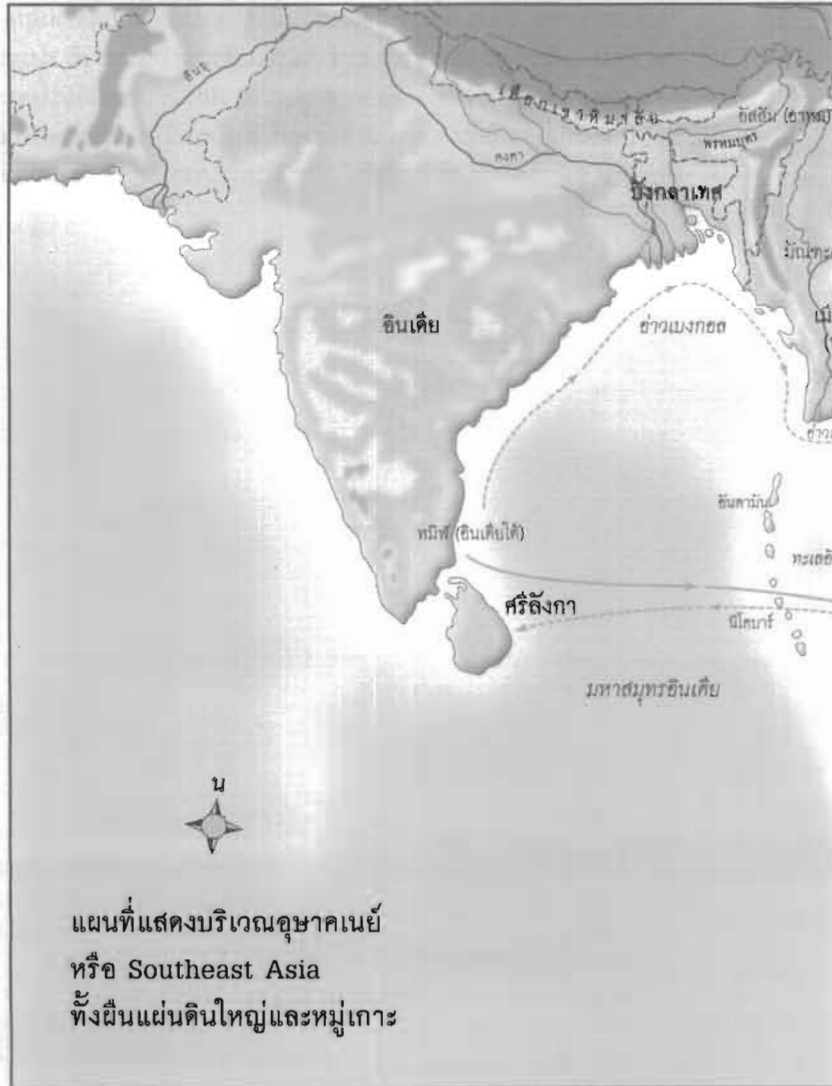
ผลของการสร้างราชอาณาจักรสยามแผ่ไปควบคุมเส้นทางการค้าทางบก-ทะเลกว้างขวาง ทำให้เกิดสงครามกับหงสาวดี-อังวะ

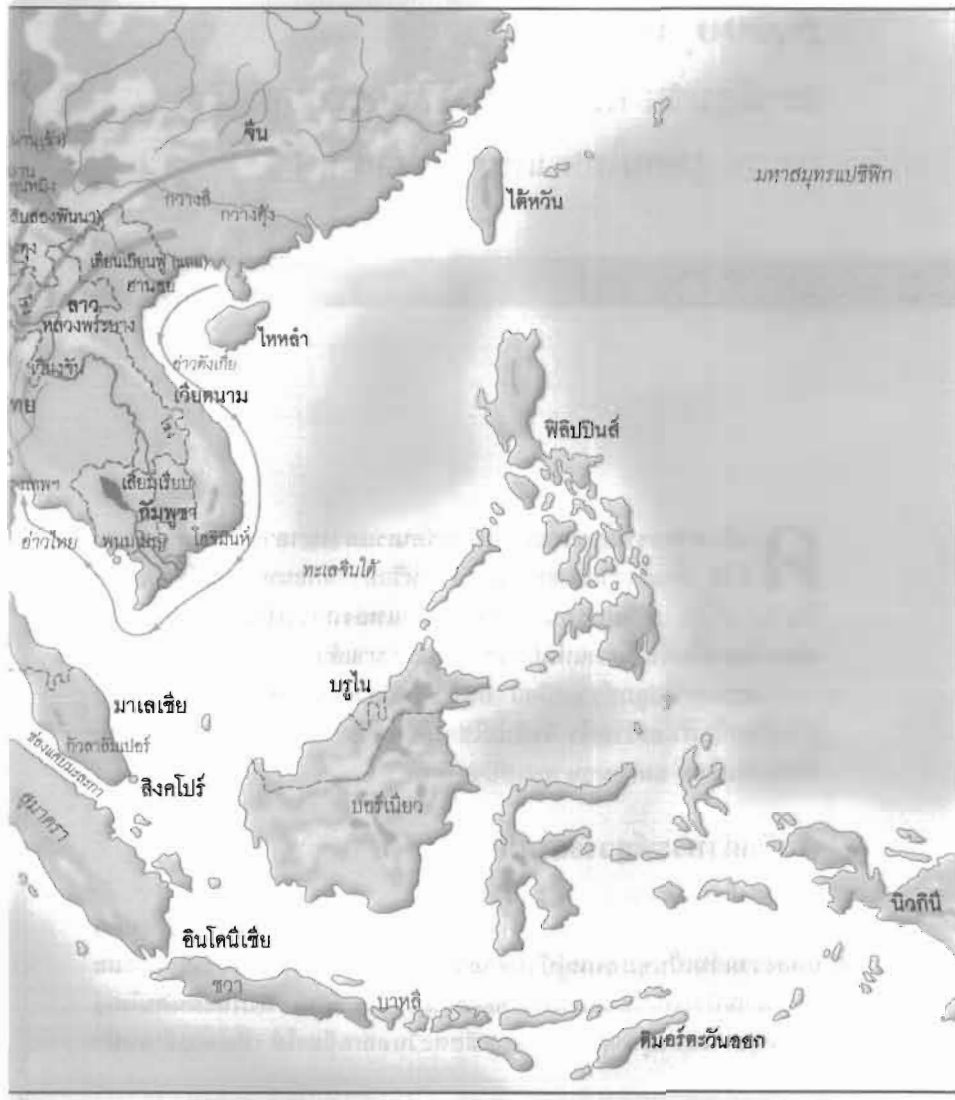
11 หลัง พ.ศ. 2300 หงสาวดียกมาตีกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าตากย้ายราชธานีลงไปอยู่เมืองบางกอกแล้วตั้งกรุงธนบุรีขึ้นใหม่ ขยายอำนาจถึงล้านนา, อีสาน-ลาว, ลงใต้ถึงนครศรีธรรมราชประชิดรัฐปัตตานีที่เป็นเอกเทศ หลังจากนั้นราชวงศ์จักรีสถาปนากรุงเทพฯเป็นราชธานีแผ่อำนาจครองรัฐปัตตานีเป็นครั้งแรก

แรกมีชื่อประเทศไทย

หลังจาก พ.ศ. 2400 กรุงสยามเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมอังกฤษ-ฝรั่งเศส ต้องยอมรับวิหยาการจากยุโรป เริ่มปรับตัวเองเป็นรัฐชาติ ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยเมื่อ 24 มิถุนายน 2475 ต่อมาก็เปลี่ยนชื่อจากสยามเป็นประเทศไทย แล้วบังคับให้ทุกชาติพันธุ์ต้องเป็นคนไทยเมื่อ 24 มิถุนายน 2482

แผนที่ประวัติศาสตร์(สยาม)ประเทศไทย

5,000 ปีมาแล้ว

แรกมีชุมชน คนดึกดำบรรพ์สุวรรณภูมิ
บรรพบุรุษคนไทย และคนอุษาคเนย์

ค นดึกดำบรรพ์สุวรรณภูมิ มีชีวิตร้อนแรงแสวงหาอาหารไปตามธรรมชาติ ตั้งแต่ราว 50,000 ปีมาแล้ว (หรืออาจมีก่อนหน้านั้นถึง 500,000 ปีมาแล้วก็ได้) แต่หยุดร้อนแรงแล้วยตั้งหลักแหล่งถาวรเป็นชุมชนหมู่บ้านเป็นครั้งแรกในพื้นที่บางแห่งเมื่อราว 5,000 ปีมาแล้ว

คนพวกนี้ปลูกข้าวเหนียว กินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักไม่พบหลักฐานเรียกชื่อตัวเองว่าอะไร จึงยังไม่ใช่คนไทย แต่ล้วนเป็นบรรพบุรุษร่วมกันทั้งของ**คนไทย** และ**คนอุษาคเนย์**ปัจจุบัน

คนดึกดำบรรพ์สุวรรณภูมิ

ราว 5,000 ปีมาแล้ว คนบางกลุ่มบางเหล่าบางเผ่าพันธุ์ตั้งหลักแหล่งรวมกันเป็นชุมชนหมู่บ้านตามวิถีธรรมชาติ อยู่บางพื้นที่ที่เหมาะสมในบริเวณประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านโดยรอบ ทั้งผืนแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะของอุษาคเนย์หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ที่ต่อไปข้างหน้า

จะมีชื่อเรียกผืนแผ่นดินใหญ่ว่าสุวรรณภูมิ) แต่มีข้อจำกัดทางการศึกษาค้นคว้าวิจัยในประเทศเพื่อนบ้าน จึงทำได้แค่บริเวณประเทศไทยที่เริ่มจากพื้นที่แคบๆ แล้วค่อยๆ มีเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ อย่างช้าๆ กระจัดกระจายไปตามหุบเขา และทุ่งราบต่างๆ ทั่วไกลกัน เช่น

ภาคใต้ ทางชายฝั่งทะเลตะวันออก ตั้งแต่เขตจังหวัดชุมพร สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช สงขลา ยะลา นราธิวาส ปัตตานี ส่วนชายฝั่งทะเลตะวันตกพบทางจังหวัดตรัง พังงา กระบี่ ภูเก็ต ระนอง

ภาคเหนือ ในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงราย เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ฯลฯ

ภาคอีสาน ในเขตอีสานเหนือทางจังหวัดอุดรธานี สกลนคร และอีสานใต้ทางจังหวัดนครราชสีมา ขอนแก่น ร้อยเอ็ด ฯลฯ

ภาคกลาง ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ ลพบุรี ชลบุรี สุพรรณบุรี กาญจนบุรี ราชบุรี

คนพวกนี้รู้จักปลูกสร้างที่อยู่อาศัยเป็นเครื่องผูก มีเสาสูง รู้จักปลูกข้าว ทำน่าน้ำท่วม ทอผ้า เลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย ฯลฯ แต่งเครื่องมือหินด้วยการขัดผิวให้เรียบ ทำภาชนะใช้สอยด้วยดินเผา แล้วมีเครื่องรางประดับร่างกาย เช่น ลูกปัดดินเผา ลูกกระพรวนดินเผา ฯลฯ รู้จักทอผ้าอย่างง่ายๆ คล้ายผ้าฝ้าย-ไหม และมีผู้หญิงเป็นหัวหน้าเผ่าพันธุ์และหมอผีนับถือศาสนาผี (ระบบความเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติ)

พันธุ์ข้าวสมัยนี้เป็นพันธุ์ข้าวป่าเมล็ดป้อมอยู่ในตระกูลข้าวเหนียว

เมื่อมีผู้คนล้มหายตายจากก็มีพิธีทำศพ เอาคนตายไปฝังดินตกแต่งซากศพด้วยดินสีแดง แล้วเอาสิ่งของเครื่องใช้บางอย่างฝังรวมไปด้วย เช่น ภาชนะดินเผา ฯลฯ ที่ฝังศพถือเป็นเขตศักดิ์สิทธิ์กลางชุมชน จัดไว้ฝังศพหัวหน้าเผ่าพันธุ์และเครือญาติเท่านั้น ในหลุมศพจึงพบสิ่งของที่แสดงความมั่งคั่งและอำนาจฝังรวมอยู่ด้วย

คนดึกดำบรรพ์ก่อน 5,000 ปีมาแล้ว

คนดึกดำบรรพ์ที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนหมู่บ้านครั้งแรก เมื่อราว

5,000 ปีมาแล้วเหล่านี้ ล้วนสืบเนื่องเชื้อสายจากบรรพบุรุษที่มีชีวิตอยู่ ก่อนหน้านี้นานมาก แต่ร่องรอยแสวงหาอาหารตามธรรมชาติยังไม่รวมกัน ตั้งบ้านเรือนหลักแหล่งถาวร ส่วนมากพบหลักฐานทางดินแดนคาบสมุทร บริเวณภาคใต้ของประเทศไทยดังนี้

ราว 500,000 (ห้าแสน) ปีมาแล้ว มีมนุษย์กลุ่มแรกๆ อยู่ต่างๆ กันในที่ต่างๆ ตั้งแต่เหนือสุดคือมนุษย์ปักกิ่งในถ้ำโจวโขวเตียน(จีน) จนใต้สุดคือมนุษย์ชวาบนเกาะชวา (อินโดนีเซีย) ส่วนบริเวณกลางๆ พบชิ้นส่วนมนุษย์ทั้งในขุนนาน, พม่า, และที่จังหวัดลำปาง

ราว 50,000 (ห้าหมื่น)ปีมาแล้ว ภาคใต้ของประเทศไทย มีมนุษย์อาศัยอยู่ตามถ้ำ-เพิงผา เช่น เพิงผาถ้ำโรงเรียน เขตบ้านทับปrik อำเภอเมือง จังหวัดกระบี่ และบริเวณแผ่นดินซุนดา ถึงหมู่เกาะฟิลิปปินส์-อินโดนีเซีย (ราว 1,000,000 (หนึ่งล้าน) ปีมาแล้ว บริเวณอุษาคเนย์เป็นแผ่นดินเดียวกันทั้งแผ่นดินใหญ่ ถึงหมู่เกาะฟิลิปปินส์-อินโดนีเซีย เรียกว่าแผ่นดินซุนดา (Sunda Land) เพราะระดับน้ำทะเลต่ำกว่าปัจจุบัน ทำให้พื้นที่ท้องทะเลในมหาสมุทรทุกวันนี้เป็นผืนดินยึดยาว)

ราว 10,000 (หนึ่งหมื่น) ปีมาแล้ว น้ำแข็งละลาย น้ำทะเลมีระดับสูงขึ้นท่วมแผ่นดินซุนดา ทำให้แผ่นดินใหญ่แยกออกจากกันเป็นหมู่เกาะ เช่น ฟิลิปปินส์กับอินโดนีเซีย และอื่นๆ ดังที่เป็นอยู่ปัจจุบันมีมนุษย์อาศัยอยู่ทั้งแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะ

เริ่มปลูกข้าว กินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก

ราว 7,000-5,000 ปีมาแล้ว คนสุวรรณภูมิเริ่มปลูกข้าวแล้วกินข้าวเป็นอาหาร นักโบราณคดีขุดพบเปลือกข้าวที่มีอายุราว 7,000-5,000 ปีมาแล้ว ทั้งที่ถ้ำปุงสูง จังหวัดแม่ฮ่องสอน และที่โนนนกทา ตำบลบ้านโคก อำเภอกุเวียง จังหวัดขอนแก่น

ก่อนหน้านั้นคนกินอาหารจาก“ของป่า” ที่ร่องร่ำหาได้จากธรรมชาติ เช่น มัน เผือก กลอย ใบไม้ หน่อไม้ ฯลฯ และสัตว์ต่างๆ ที่มีในยุคนั้น เมื่อรู้จัก“ข้าวป่า”ว่ากินได้ก็กิน“ข้าวป่า” หลังจากนั้นจึงเอามาปลูกด้วยวิธีง่าย ๆ

โดยหว่านเมล็ดหรือเอาไม้แทงดินเป็นรูแล้วหยอดเมล็ดข้าวลงในรูดินนั้น รอน้ำค้างหรือน้ำฝนตกลงมาหล่อเลี้ยงเติบโตตามฤดูกาล

ข้าวพันธุ์ดีที่บรรพบุรุษชาคนเย่กินครั้งแรกๆ เรียกอย่างปัจจุบันว่าข้าวเหนียวเมล็ดใหญ่ที่งอกงามบนที่สูง กับข้าวเหนียวเมล็ดป้อมที่งอกงามบนที่ลุ่ม

นอกจากกินข้าวเป็นอาหารหลักแล้ว ผู้คนยุคนี้ยังแสวงหาของกินจากความหลากหลายทางชีวภาพตามธรรมชาติของสุวรรณภูมิด้วย จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่า มีกระดูกสัตว์และซากพืชพันธุ์ที่เป็นอาหารฝังรวมในหลุมศพหลายอย่าง บางอย่างสูญพันธุ์ไปแล้ว แต่มีจำนวนมากยังกินเป็นอาหารสืบถึงทุกวันนี้

บรรพบุรุษคนไทย

คนดีกดาบรรพสุวรวรณภูมิ 5,000 ปีมาแล้วเหล่านี้ ล้วนเป็นคนทางสังคมเหมือนกันหมด ขณะเดียวกันก็ล้วนเป็นบรรพบุรุษของคนในภูมิภาคอุษาคเนย์นี้ทั้งนั้น แยกกันไม่ได้ เพราะยังไม่พบหลักฐานว่าคนพวกนี้มีชื่อสมมุติเรียกตัวเองว่าอะไร? อย่างไร?

ชื่อสมมุติเรียกตัวเองหรือคนอื่นเรียกจะมีได้ก็ต้องใช้เวลาอีกนานมากต่อไปข้างหน้า แต่ถึงอย่างนั้นก็กำหนดตรงๆ ไม่ได้ว่าตัวเองสมมุติเรียกขึ้นเอง หรือคนอื่นเรียกสมมุติให้แล้วรับมาโดยไม่รู้

แต่ชื่อสมมุติที่จะมีต่อไปข้างหน้ามักเกี่ยวข้องกับความเป็นมาของถิ่นกำเนิดคนพวกนั้น เช่น ลุ่มน้ำ, หุบเขา, ต้นไม้ ฯลฯ และเกี่ยวข้องกับภาษาพูดของพวกตน ที่แม้กาลเวลาผ่านไปนานมาก แล้วเคลื่อนย้ายหลักแหล่งไปอยู่ที่ใหม่ในบริเวณอื่นๆ ก็ยังมีสำนึกเดิมอย่างมั่นคง อาจมีบางส่วนเปลี่ยนแปลงซึ่งน้อยนิด

ไทยเป็นคำสมมุติเรียกคนกลุ่มหนึ่งในสุวรรณภูมิว่าคนไทย เหมือนชื่อสมมุติอื่นๆ เช่น คนลาว คนเวียดนาม คนมอญ คนเขมร คนพม่า คนมลายู ฯลฯ ล้วนมีที่มาต่างกัน แต่มักไม่รู้ที่มาที่แท้จริงของชื่อนั้นๆ

ชื่อคนไทยเพิ่งใช้เรียกตัวเองอย่างภาคภูมิเมื่อเรือน พ.ศ. 1800 อาจ

ก่อน-หลังไม่มากนัก คนไทยกลุ่มแรกๆ อยู่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ในภาคกลางเท่านั้น เช่น รัฐละโว้-อโยธยา (กรุงศรีอยุธยา) รัฐสุพรรณภูมิ (สุพรรณบุรี) อาจมีในรัฐสุโขทัยด้วยก็ได้ ส่วนคนอยู่บริเวณอื่นที่เรียกอย่างอื่น เช่น คนลาว คนมอญ คนเขมร ฯลฯ

ก่อน พ.ศ. 1800 หรือก่อนมีชื่อสมมุติคนไทย มีคนหลายเผ่าพันธุ์ และหลายภาษาพูดตั้งหลักแหล่งปะปนกันเป็นชุมชนราว 5,000 ปีมาแล้ว ไม่มีหลักฐานว่าแต่ละเผ่าพันธุ์มีชื่อสมมุติอะไรแต่คนพวกนี้ล้วนเป็นบรรพบุรุษของคนสุวรรณภูมิที่สืบเชื้อสายเนื่องมาเป็นคนอุษาคเนย์ปัจจุบันรวมทั้งคนไทย

คนไทยมีบรรพบุรุษร่วมกันกับคนสุวรรณภูมิที่แยกเผ่าพันธุ์เฉพาะ ออกมาต่างหากไม่ได้ เห็นได้จากระบบความเชื่อศาสนา, ภาษาพูด จนถึงภาษาเขียน, คำเรียกเครือญาติ เช่น แม่, รวมทั้งการละเล่นในพิธีกรรมและอาหารการกิน ฯลฯ ล้วนมีร่วมกันเป็นวัฒนธรรมร่วม ตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์สืบจนปัจจุบัน ประวัติความเป็นมาของคนไทยและประเทศไทยจึงเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ของผู้คนและดินแดนสุวรรณภูมิที่แยกโดดๆ ไม่ได้เช่นกัน

ฉะนั้นความเป็นมาของคนไทยและประวัติศาสตร์ไทยโดยรวม เป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมร่วมกับคนสุวรรณภูมิและประวัติศาสตร์สุวรรณภูมิ ที่มีความหลากหลาย แต่คล้ายคลึงกัน จะต่างกันเฉพาะรายละเอียดปลีกย่อยที่ต้องพิจารณาเฉพาะเจาะจงตามกาลและเทศะของกลุ่มนั้นๆ เป็นเรื่องๆ ไป จะเหมารวมอย่างง่ายๆ ผิดเดินไม่ได้

ก่อนที่จะได้ชื่อสมมุติว่าคนมอญ คนเขมร คนลาว คนพม่า คนมลายู คนเวียดนาม และคนไทย ล้วนเป็น“คน”เฉยๆ เหมือนกันหมด เมื่อนับแสนๆ หมื่นๆ ปีมาแล้ว สมมุติคำเรียกอย่างรวมๆ ตามชื่อดินแดนสมัยหลังว่า คนสุวรรณภูมิ เริ่มที่ 5,000 ปีมาแล้ว บรรพบุรุษคนสุวรรณภูมิแรกมีชุมชนหมู่บ้าน แล้วจะมีพัฒนาการเติบโตเป็นเมืองและรัฐต้นประวัติศาสตร์ไทย และความเป็นคนไทยต่อไปข้างหน้า

4,000 ปีมาแล้ว

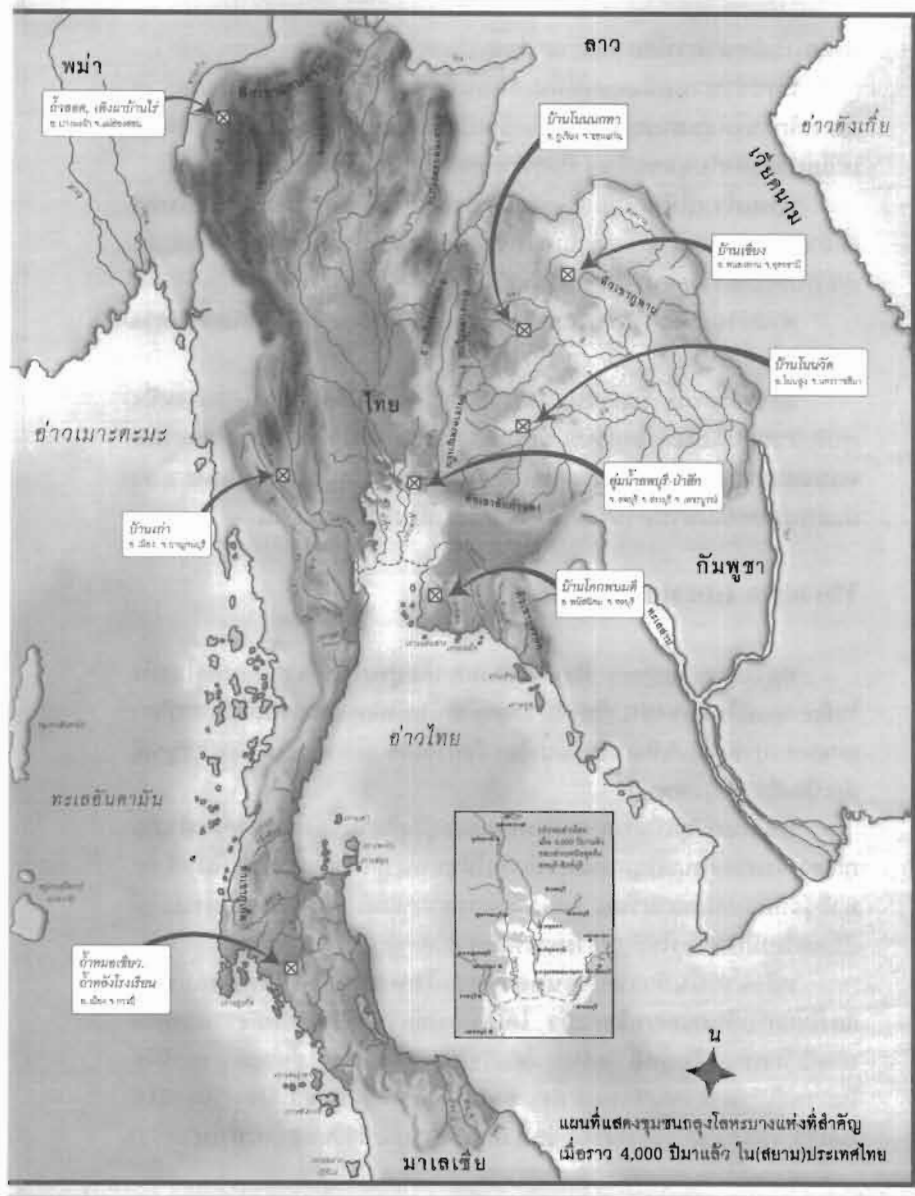
แรกรู้จักถลุงโลหะ มีศาสนาผี นับถือดิน-ฟ้า

คนดึกดำบรรพ์สุวรรณภูมิที่ตั้งหลักแหล่งถาวรเป็นชุมชนใหญ่น้อย กระจุกกระจายทั่วไป บางแห่งก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเมื่อราว 4,000 ปีมาแล้ว รู้จักถลุงและหลอมโลหะ ทำเครื่องมือเครื่องใช้แทนเครื่องมือหินที่เคยใช้มาแต่เดิม

ความรู้ทางเทคโนโลยีถลุงหลอมโลหะในยุคนี้ คือพื้นฐานสำคัญของการหล่อพระพุทธรูปและเทวรูป รวมทั้งวัตถุศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา เช่น (ระ)ฆ้อง-ระฆัง ฯลฯ ที่จะมีต่อไปข้างหน้า โดยเฉพาะพระพุทธรูปสัมฤทธิ์แบบสุโขทัย เชียงแสน ลพบุรี ฯลฯ ก็ได้พื้นฐานจากยุคนี้

แรกรู้จักถลุงโลหะ

ราว 4,000 ปีมาแล้ว คนสุวรรณภูมิทุกชาติพันธุ์ล้วนนับถือศาสนาผี แต่มีบางกลุ่มบางเหล่าบางเผ่าพันธุ์รู้จักถลุงโลหะ เช่น ทองแดง ฯลฯ ทำเครื่องมือเครื่องใช้แทนเครื่องมือหินที่เคยใช้มาก่อน เช่น หอก เบ็ดตกปลา ฯลฯ

ส่งผลให้ผลิตอาหารได้มากกว่าแต่ก่อน

มีคนจำนวนหนึ่งจากที่อื่นเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ร่วมกัน ผลักดันให้ชุมชนหมู่บ้านเติบโตขึ้นเป็นเมืองขนาดเล็ก มีการติดต่อแลกเปลี่ยนสิ่งของกับชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ห่างไกลออกไปทางทะเล เช่น

บ้านเก่า (ที่อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี) และบ้านดอนตาเพชร (ที่อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี) ติดต่อได้ทั้งทะเลอันดามันทางตะวันตก กับทะเลอ่าวไทยทางตะวันออกเฉียงใต้

ส่วนบ้านเขียง (ที่อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี) ติดต่อทะเลทางอ่าวตังเกี๋ยที่เวียดนาม

แต่ระยะแรกๆ ฤดูทองแดงเป็นก้อนๆ แล้วใช้วัสดุอย่างใดอย่างหนึ่งทุบตีเป็นก้อนเป็นแท่งให้มีรูปตามต้องการ เพราะยังไม่รู้จักควบคุมความร้อน หลอมละลายโลหะ ต้องใช้เวลาหลังจากนั้นอีกนานถึงรู้จักหลอมโลหะ แล้วมีแม่พิมพ์หล่อเป็นรูปต่างๆ เครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน

ทองแดง และทองสัมฤทธิ์

ทองแดง (copper) มีแหล่งธรรมชาติอยู่ทั่วไปบริเวณสองฝั่งโขงทั้งในอีสานและในลาว เช่น เวียงจันทน์ นอกจากนั้นยังมีการกระจายตามเทือกเขาเพชรบูรณ์ตั้งแต่เทือกเขาริมฝั่งโขง จังหวัดเลย ลงมาถึงจังหวัดเพชรบูรณ์ต่อเนื่องถึงจังหวัดลพบุรี

บริเวณเก่าสุดที่พบการถลุงทองแดงอยู่ในอีสานรอบๆ ภูเวียง (อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น) ส่งผลผลักดันให้ชุมชน ก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ต่อมาก็รู้จักควบคุมความร้อน แล้วรู้จักหลอมทองแดง จนทำแม่พิมพ์หล่อให้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้มีรูปร่างตามต้องการได้

หลังจากนั้นก้าวหน้าจนถลุงหลอมโลหะผสมได้ คือหลอมทองแดงผสมกับดีบุกและ/หรือตะกั่ว ได้โลหะผสมเรียกชื่อภายหลังว่าสัมฤทธิ์ บางที่เรียกทองสัมฤทธิ์ แต่บางแห่งเรียกทองเฉยๆ (ไม่ใช่ทองคำ) เคยมีใช้ในกาพย์เจ้าฟ้าธรรมมาธิเบศร์(ก้อง) ยุคปลายกรุงศรีอยุธยา ปัจจุบันยังมีใช้ในลาว, เวียดนาม, และกวางสี ฯลฯ เป็นภาษาประจำวันของคนทั่วไป

ช่วงเวลาเดียวกันนี้มีคนอีกพวกหนึ่งก้าวหน้าทางเทคโนโลยี มีความรู้หลอมและหล่อสัมฤทธิ์เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ขนาดใหญ่ได้แล้ว คือกลองมโหระทึก (หรือฆ้องบั๊ว) (ในคำลาว) มีแหล่งผลิตขนาดใหญ่ 3 แห่ง ที่ทางลุ่มน้ำโขงตอนเหนือที่คุนหมิง (ในมณฑลยูนนานของจีน) ทางอ่าวตังเกี๋ยที่กวางสี (ในมณฑลกวางสีของจีน) และทางลุ่มน้ำแดง-ดำที่ตองซอน (ในเวียดนาม)

เทคโนโลยีก้าวหน้าทางการหล่อและหลอมสัมฤทธิ์จากบริเวณดังกล่าวได้แพร่หลายเข้ามาถึงสุวรรณภูมิตอนใต้ในเวลาต่อมาตามเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางทะเล จึงมีแหล่งผลิตโลหะผสมที่สำคัญบนเส้นทางคมนาคมอย่างน้อย 2 แห่ง คือ ทางบกพบในวัฒนธรรมบ้านเชียง (ที่อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี) และทางทะเลพบในวัฒนธรรมบ้านเก่า (ที่อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี) นอกจากนั้นยังพบบางแห่งบนพื้นที่ลุ่มน้ำป่าสัก (เขตจังหวัดสระบุรี) แต่ชุมชนขนาดเล็กส่วนมากยังใช้เครื่องมือหินเหมือนเดิม เพราะยังไม่รู้จักถลุงหลอมโลหะ

ความรู้ทางเทคโนโลยีเรื่องโลหะสัมฤทธิ์ยุคนี้ จะเป็นรากฐานสำคัญต่อไปข้างหน้าให้ช่างในดินแดนสุวรรณภูมิที่นับถือศาสนาพุทธ-พราหมณ์ จากอินเดียหล่อพระพุทธรูป เทวรูป และอื่นๆ เช่น ม้อง-ระฆังสืบน้องถึงปัจจุบัน หรือในทางกลับกัน งานช่างของชาวอุษาคเนย์รวมคนไทยทุกวันนี้ มีรากฐานจากเทคโนโลยียุคโลหะของสุวรรณภูมิเมื่อราว 4,000 ปีมาแล้ว

ศาสนาผี นับถือดิน-ฟ้า

ศาสนาผี เป็นระบบความเชื่อ หรือ“ศาสนา”ของคนยุคนี้ มีทั้งส่วนที่เป็นระบบความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับดิน กับระบบความเชื่อใหม่เกี่ยวกับฟ้า ที่ได้จากฮั่น (จีน) ผ่านมาทางกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในกวางตุ้ง-กวางสี-ยูนนาน ผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติของแต่ละชาติพันธุ์ชนเผ่าหลากหลายมีต่างกันบ้าง ส่วนที่เชื่อร่วมกันก็มีงู, กบ (คางคก-คันคาก) และหมา

งูเป็นสัตว์มีพิษร้ายและรุนแรงเกินกว่าคนจะแก้ไขได้ ประกอบกับภูมิภาคนั้นเป็นเขตร้อนชื้น มีสัตว์เลื้อยคลานโดยเฉพาะงูชุกชุม คนเลยกลัวงู แล้ว

บุซางเป็นลิ่งมีอำนาจเหนือธรรมชาติ มีหลักแหล่งอยู่ในเรือวโนรูลิกกลงไปในแผ่นดินที่ภายหลังเรียกบาดาล ที่นั่นเป็นแหล่งน้ำมัทิม่าทึงเป็นเจ้าของ แล้วบันดาลให้ผุดไหลออกมาจากใต้ดินเรียกน้ำซิมน้ำซับ หรือซำ อำนาจความอุดมสมบูรณ์ให้ผู้คนในชุมชน เป็นเหตุให้คนทั้งหลายเช่นวังงเป็นผีศักดิ์สิทธิ์ มีฤทธิ์เดชคุ้มครองป้องกันและบันดาลความอุดมสมบูรณ์

จะนั้น ภาชนะดินเผาบางใบมีลายเป็นรูปง และภาชนะดินเผาจำนวนมากมีลายเขียนสีสัญลักษณ์ของน้ำ เช่น ที่บ้านเชียง (จังหวัดอุดรธานี) แล้วทำลึบเนื่องต่อมาจนถึงสมัยหลังๆ เช่น ยุคทวารวดี ซึ่งพบทั่วไปภายหลังต่อมา ได้รวมถึงสัตว์ร้ายและรุนแรงอื่นๆ เช่น จระเข้ ตะกวด (แลน) ฯลฯ

ความเชื่อเรื่องงเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์นี้แหละ ต่อไปจะได้รับยกย่องเป็น **นาคหรือพญานาค**

กบเป็นสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ มักพบเมื่อฝนตกทุกครั้งไป คนทั้งหลายเลยเชื่อว่ากบคือผู้นำน้ำจากท้องฟ้าให้ไหลหล่นลงมาอันเป็นสิ่งที่มนุษย์ในเขตร้อนชื้นต้องการเมื่อยามแล้งน้ำ

ผู้คนพากันยกย่องกบเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ มีฤทธิ์เดชบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้บังเกิดแก่ชุมชนได้ ก็พากันเช่นวังกบทั้งหลายเป็นผีสำคัญแต่นั้นมา จึงเกิดพิธีกรรมบูชากบ คือบูชาขัยญ แล้วมีการละเล่นเต้นฟ้อนด้วยการเอาโคลนมาทาเนื้อตัวแข่งขานให้มีลวดลายอย่างกบ แล้วทำท่าขยอขาแข้งเหมือนกบ พร้อมกับเช่นวังเครื่องมือทำมาหากิน เช่น มีด พร้า ขวาน โถ เป็นต้น เครื่องมือสัมฤทธิ์ เช่น มโหระทึก จึงมีรูปกบเป็นสัญลักษณ์สำคัญประดับหน้ากลอง ฯลฯ

ภาพเขียนบนเพิงผากับผนังถ้ำมีรูปคนทำท่าคล้ายกบ จะพบทั่วไปทั้งในบริเวณประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง แต่ที่มีมากและยิ่งใหญ่ที่สุดอยู่ในมณฑลทงกวางสี ทางตอนใต้ของจีน ซึ่งเป็นหลักแหล่งของกลุ่มชนพูดตระกูลภาษาลาว-ไทย เมื่อ 3,000 ปีมาแล้ว

คางคก ที่ชาวบ้านสองฝั่งโขงเรียกคันคาก เป็นสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ เช่นเดียวกับกบและแสดงตัวพร้อมเสียงร้องเช่นเดียวกับฝนเช่นเดียวกัน ชาวบ้านสองฝั่งโขงจึงยกย่องคางคกว่าเป็นสัตว์มีคุณเอาน้ำฝนมาให้คน แล้วแต่งนิทานเรื่องพญาคันคาก เป็นที่รู้จักแพร่หลายทั่วไปสืบจนทุกวันนี้

หมาเป็นสัตว์มีคุณต่อคน เพราะเป็นผู้เอาพันธุ์ข้าวจากฟ้าลงมาดินให้คนปลูกแล้วรู้จักกินเมล็ดข้าวที่เอาเปลือกออกแล้ว คนเมื่อราว 3,000 ปีมาแล้วจึงวาดรูปหมาเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ไว้ทำพิธีกรรมเคารพบูชาตามเพิงผาและถ้ำอันเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ คนบางพวกเลยกินเนื้อหมาเพื่อเป็นพลัง

นอกจากมีนิทานหมาเก้าหางแล้ว ชาวจ้วงในมณฑลกว๋างสีและชาวเวียดนามบางพวกยังปั้นรูปหมายกไว้ในศาลเพื่อเคารพบูชาเป็นสัตว์มีคุณสืบจนปัจจุบัน

3,000 ปีมาแล้ว

ชุมชนถลุงเหล็ก เต็บโตเป็นบ้านเมือง
บนเส้นทางคมนาคมทางบก-ทางทะเล

ชุมชนคนดึกดำบรรพ์สุวรรณภูมิที่มีเทคโนโลยีถลุงหลอมโลหะผสม
สัมฤทธิ์ ค้นพบโลหะพิเศษคือเหล็ก เมื่อราว 3,000 ปีมาแล้ว ส่งผล
ให้คนพื้นเมืองทั้งภูมิภาคเคลื่อนไหวไปๆ มาๆ ขนานใหญ่ทั้งทางบก-
ทางทะเล มีการติดต่อแลกเปลี่ยนสิ่งของ เช่น โลหะแร่ธาตุต่างๆ รวมทั้ง
“ของป่า”จากแหล่งเฉพาะ

ความเคลื่อนไหวดังกล่าวทำให้ผู้คนชาติพันธุ์หลากหลายเคลื่อน
ย้ายจากทุกทิศทางเข้าสู่แหล่งทรัพยากร โดยเฉพาะบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง
(ลาวเรียกแม่น้ำของ บางที่เรียกแม่น้ำก้ำลวง หมายถึงน้ำก้ำลวงอยู่รักษา
เพราะลวง แปลว่า นาค คำก้ำลวงเพี้ยนเป็นก้ำลวงบ้าง กวหลงบ้าง ฯลฯ)
ถือเป็นแกนสำคัญที่สุดของภูมิภาค ส่งผลให้ชุมชนหมู่บ้านเดิมเต็บโตขึ้นเป็น
เมืองใหญ่เมืองน้อยเป็นระยะๆ บนเส้นทางคมนาคมทั้งทางบก-ทางทะเล มี
“ภาษาร่วม”ใช้สื่อสารประจำถิ่นร่วมกันในพื้นที่หนึ่ง เช่น ตระกูลภาษาลาว-
ไทย และมอญ-เขมร ฯลฯ

บ้านเมืองดงเหล็ก

คนสุวรรณภูมิรู้จักดงเหล็กทำเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ก้าวหน้าขึ้นเมื่อราว 3,000 ปีมาแล้ว แหล่งแร่เหล็กธรรมชาติมีทั่วไปบริเวณ หุบเขาและลุ่มน้ำสำคัญๆ จึงมีชุมชนหมู่บ้านกระจายไปตามแหล่งแร่เหล็ก

ขณะเดียวกันก็มีหมู่บ้านน้อยใหญ่หนาแน่นขึ้นทั่วไปตั้งแต่เหนือลงใต้ ตลอดคาบสมุทรหลาย ตามเส้นทางคมนาคมระหว่างบ้านเมืองขนาดใหญ่ที่มีมาก่อนเมื่อ 5,000-4,000 ปีมาแล้ว เช่น บ้านเชียง (อุดรธานี), บ้านเก่า (กาญจนบุรี), บ้านโคกพนมดี (ชลบุรี), บ้านโนนวัด (นครราชสีมา) ฯลฯ เพราะมีผู้คนจากภายนอกเคลื่อนย้ายไปๆ มาๆ ติดต่อกันแลกเปลี่ยนสิ่งของ แล้วบางพวกก็ตั้งหลักแหล่งถาวร เช่น ดอนตาเพชร-อุทอง (เขตต่อเนื่อง กาญจนบุรี-สุพรรณบุรี ทางลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน), ลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก (ลพบุรี-เพชรบูรณ์) ฯลฯ

บริเวณภาคกลางตอนบนทางลุ่มน้ำยม-น่าน ก็เริ่มมีผู้คนจากลุ่มน้ำโขงเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนขนาดเล็กดงเหล็ก เช่น บริเวณเชิงเขาหลวง ทางอำเภอบ้านด่านลานหอย จังหวัดสุโขทัย ฯลฯ คนพวกนี้จะสืบเนื่องเป็นช่างหล่อโลหะยุคสุโขทัยต่อไปข้างหน้า

การดงเหล็กทำเครื่องมือเครื่องใช้อย่างกว้างขวางเกือบทั่วไปหมด ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวย้ายหลักแหล่งไปมาเพื่อหาบริเวณที่มีแร่ธาตุและทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ เช่น เหล็ก และเกลือ

แหล่งที่มีเหล็กและเกลืออยู่มากที่สุด คือรอบๆ **ทุ่งกุลาร้องไห้** (ในเขตอีสานใต้) จึงมีผู้คนจากที่อื่นเคลื่อนย้ายเข้าไปตั้งถิ่นฐานถาวรเพื่อดงเหล็กและต้มเกลือ เป็นเหตุให้มีประชากรเผ่าพันธุ์ต่างๆ หนาแน่นกว่าเดิม ในจำนวนนี้มีพวกพุทธตระกูลภาษาลาว-ไทยจำนวนหนึ่ง เคลื่อนย้ายมาจากดินแดนทางทิศตะวันออกบริเวณตอนใต้ของจีน เช่น มณฑลกว๋างสี-กวางตุ้ง และทางเหนือของเวียดนามปัจจุบันด้วย

นอกจากนั้นยังมีแหล่งแร่เหล็กและร่องรอยการดงเหล็กเมื่อราว 3,000 ปีมาแล้ว อยู่บริเวณภาคกลางลุ่มน้ำปิง ยมน่านและลุ่มน้ำป่าสัก-ลพบุรี เช่น สุโขทัย ลพบุรี เป็นต้น

เหล็กนี้แหละ เป็นโลหะสำคัญที่สุดที่จะกระตุ้นให้เกิดการคมนาคม แลกเปลี่ยนค้าขายทั่วภูมิภาค จนมีการรวมตัวกันสร้างบ้านแปลงเมืองเป็น บ้านเมืองจนรุ่งเรืองเป็น“รัฐ”ต่อไปภายหน้า เช่น รัฐพิมาย(นครราชสีมา) รัฐละโว้ (ลพบุรี) รวมถึงรัฐสุโขทัยที่มีหลักฐานเป็นชุมชนถลุงโลหะโดยเฉพาะเหล็ก ตั้งแต่ยุคนี้

กลองทองสัมฤทธิ์

ช่วงเวลา 3,000 ปีมาแล้วนี่เองที่พวกจ้วง-ตัง (หรือไทย-ลาว) จาก กวางสี-กวางตุ้ง มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีหล่อหลอมสัมฤทธิ์ เรียก กลองทองหรือกลองสัมฤทธิ์ (ปัจจุบันเรียกมโหระทึก) แล้วเอากลองทอง มโหระทึกจากกวางสี-กวางตุ้งเข้ามาแลกเปลี่ยนสิ่งของกับชุมชนบ้านเมือง ทางทิศตะวันตกและทางทิศตะวันตกเฉียงใต้บริเวณผืนแผ่นดินใหญ่และ หมู่เกาะของอุษาคเนย์ปัจจุบัน

กลองทองมโหระทึกที่แพร่กระจายพบตามที่ต่างๆ ทั่วบริเวณสุวรรณภูมิ จะมีพัฒนาการเป็นม้อง-ระฆังต่อไปข้างหน้า แล้วยกเป็นลักษณะเฉพาะของ สุวรรณภูมิเท่านั้น เพราะไม่มีในจีนและอินเดีย

พิธีศพเก็บกระดูก

นอกจากกลองทองมโหระทึกแล้ว พิธีกรรมสำคัญที่แพร่หลายเข้ามา พร้อมกัน คือ **พิธีศพครั้งที่สอง** หมายถึงเมื่อมีคนตายก็มีพิธีฝังศพไว้ในหลุม ดินตามปกติ รอจนเนื้อหนังเปื่อยเน่าแล้วก็ขุดเอากระดูกที่เหลือมาทำพิธี บรรจุใส่ภาชนะ เช่น หม้อ ไห อีกครั้งหนึ่ง เรียกพิธีศพครั้งที่สองหรือ**พิธีศพเก็บกระดูก** นับเป็นต้นเค้าไหหินในลาวใช้เก็บกระดูกคนตาย และหม้อ เก็บกระดูกที่พบทั่วไป จนถึงโกศในปัจจุบัน

กระทั่งเก็บกระดูกคนตายไว้ตามกำแพงวัดหรือสถูปเจดีย์ทุกวันนี้ก็มีต้นแบบจากพิธีศพครั้งที่สองเมื่อ 3,000 ปีมาแล้วนี่เอง

เส้นทางคมนาคม

พวกจ้วง-ต้งหรือไทย-ลาวเคลื่อนย้าย (ไม่ใช่อพยพอย่างถอนรากถอนโคน) จากบริเวณตะวันออกเฉียงเหนือของทางอ่าวตังเกี๋ยมาตามเส้นทางคมนาคมสองทาง สมมุติเรียกว่าทางบกและทางทะเล

ทางบก อยู่ข้างบน ผ่านเวียดนามตอนเหนือ ผ่านลาวตอนเหนือ เข้ามาบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง กระจายอยู่ทางอีสานและภาคเหนือของไทย แล้วข้ามแม่น้ำคง(สาละวิน)ไปทางตอนเหนือของพม่า และมณฑลยูนนานของจีน

ทางทะเล อยู่ข้างล่าง ใช้เรือเสียบชายฝั่งลัดเลาะผ่านบริเวณเวียดนาม กัมพูชา ไทย มาเลเซีย ลงไปถึงหมู่เกาะอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์

คนพวกนี้มีกลุ่มหนึ่งพูดตระกูลภาษาลาว-ไทย เมื่อเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งผสมกลมกลืนกับคนพื้นเมืองดั้งเดิมทางสองฝั่งโขง ก็ครอบทะเลโคลนอ่าวไทยตอนบน นานเข้าก็เรียกบริเวณนี้ว่าสยาม แล้วเรียกผู้คนพื้นเมืองลูกผสมว่าชาวสยามที่จะเป็นบริเวณสยามประเทศต่อไปข้างหน้า

ในเวลาพร้อมสมัยเดียวกันนี้ก็มียกเดินทาง นักผจญภัยแต่งสลุบเสียบชายฝั่งจากทิศตะวันตกมาทางทะเลอันดามันเพื่อแลกเปลี่ยนสิ่งของกับคนพื้นเมืองด้วย

ภาษาพูดไทย-ลาว

ชุมชนระดับเมืองเติบโตขึ้นบนเส้นทางการค้าที่มีมากขึ้นทั้งทางบกและทางทะเล ทำให้มี“ภาษาร่วม”หรือภาษากลางไว้สื่อสารกันทั้งสุวรรณภูมิเพื่อแลกเปลี่ยนสิ่งของและถ่ายทอดเทคโนโลยี เช่น ถลุงและหล่อหลอมเหล็กเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันหลากหลายชิ้น

ยุคนี้ยังไม่มีตัวอักษร แต่คนสุวรรณภูมิมีภาษาพูดในชีวิตประจำวันเป็น“ภาษาร่วม” ใช้สื่อสารเข้าใจกันได้ เพราะมีคำร่วมจำนวนหนึ่ง เช่น แม่ มี ใช้เหมือนกัน และออกเสียงใกล้เคียงกันทุกเผ่าพันธุ์สืบจนปัจจุบัน อาจเรียกภาษาสุวรรณภูมิก็ได้

แต่เอกสารจีนเรียกรวมๆ ว่าภาษาเฮ่วของคนจำนวนมากนับไม่ถ้วน

บางทีเรียก“เข็วร้อยเผ่า” ล้วนเป็นบรรพบุรุษของคนสุวรรณภูมิที่พูดภาษาตระกูลต่างๆ ทุกวันนี้จำแนกกว้างๆ ว่าม้ง-เย้า, มอญ-เขมร, ไทย-ลาว (หรือจ้วง-ตัง) ฯลฯ

ตระกูลไทย-ลาวนี้ บริเวณใต้ลุ่มน้ำแยงซีในจีนเรียกตระกูลจ้วง-ตัง เพราะเป็นภาษาพูดของชนกลุ่มใหญ่ มีชื่อเรียกสืบมาภายหลังว่าพวกจ้วงกับพวกตัง มีแหล่งแหล่งสำคัญอยู่ในมณฑลกว๋างสีและกว๋างตุงต่อเนื่องกับเวียดนามไม่น้อยกว่า 3,000 ปีมาแล้ว มีวัฒนธรรมเป็นพวกเดียวกับสุวรรณภูมิ เพราะจีนยังไม่ขยายอำนาจลงมาครอบครอง

ระบบความเชื่อมีแสดงให้เห็นอยู่ที่กลองทองมโหระทึก เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ธรรมชาติสำคัญคือ ดิน ฟ้า มีผีดินผีฟ้า (ต่อมามีชื่อสมมุติว่า แถน) เป็นผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ บันดาลให้เกิดน้ำคือฝนฟ้า (เหนือดิน) และบาดาล (ใต้ดิน) ยกย่องสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เช่น งู กบ (คางคก) จระเข้ เต่า ฯลฯ เป็นผู้บันดาลให้มีน้ำ ความเชื่อเหล่านี้มีคำบอกเล่า (นิทาน) กำกับแล้วแพร่กระจายทั่วไปทั้งสองฝั่งโขงและที่อื่นๆ สืบเนื่องถึงปัจจุบันแต่แปลงให้เข้ากับคติทางศาสนาที่รับเข้ามาภายหลัง เช่น งู ยกเป็น พระยานาค, กบ และคางคก ยกเป็น พระยาคันคาก เป็นต้น

ความเชื่ออย่างนี้แสดงออกด้วยคำบอกเล่า (หรือนิทาน) แล้วเขียนรูปไว้บนเพิงผาและผนังถ้ำมีเนื้อหาลักษณะเดียวกัน เช่นหมาเก้าหาง เป็นต้น

คำบอกเล่าที่เป็นภาษาพูดปกติในชีวิตประจำวันมีคำคล้องจองเป็นคู่ๆ สั้นๆ ปนอยู่ด้วย นานเข้าคำคล้องจองจะต่อเนื่องยืดยาวตามต้องการ เรียกร่าย หรือรำ ใ้ในโอกาสพิเศษเช่น สื่อสารกับผีบรรพบุรุษ คลอดด้วยเครื่องเป่าเรียกปี่ หรือแคนขนาดเล็กๆ ร่าย-รำ นี้เองจะสืบเนื่องเป็นคำประพันธ์ฉันทลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ในรัฐใหญ่ต่อไปข้างหน้า แต่เรียกคำทำขวัญ คำนมัสการ, ร่ายยาวเทศน์มหาชาติ, เจริญอาไขน ฯลฯ

หลัง พ.ศ. 1 หรือ 2,500(+) ปีมาแล้ว

สุวรรณภูมิเชื่อมโยงการค้าโลก

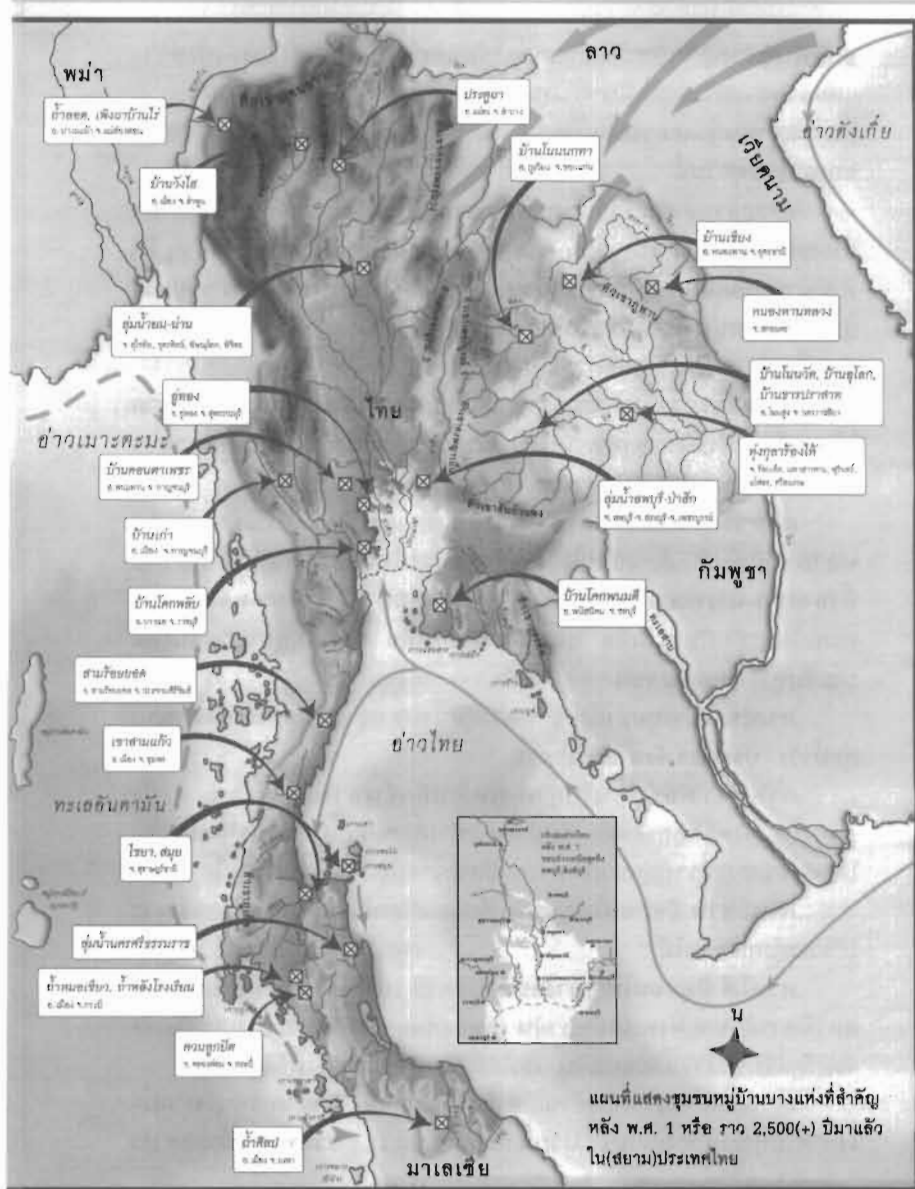
“ตะวันตก-ตะวันออก”

การค้าโลกเมื่อ 2,500(+) ปีมาแล้ว หรือราว พ.ศ. 1 ขยายออกไปไกลจนมาถึงบริเวณผืนแผ่นดินใหญ่สุวรรณภูมิและบรรดาหมู่เกาะ (ทวีป) ส่งผลให้มีคนจากภายนอกเดินทางมาพบปะติดต่อแลกเปลี่ยนสิ่งของกันที่สุวรรณภูมิและหมู่เกาะ

ขณะเดียวกันชาวพื้นเมืองที่จีนเรียกพวกเขี้ยว (ในตระกูลมอญ-เขมร, มัง-เขี้ยว, และลาว-ไทย ฯลฯ) กับพวกซา-ฮุน (ในตระกูลชวา-มลายู) ทางอ่าวตังเกี๋ย เป็นนักเดินเรือพวกแรกที่ออกเรือเสียบชายฝั่งทะเลอ่าวตังเกี๋ยเข้ามาติดต่อกับคนพื้นเมืองรอบอ่าวไทย

ตะวันตก-ตะวันออก พบกันที่สุวรรณภูมิ

ด้วยเหตุนี้เอง บริเวณผืนแผ่นดินใหญ่สุวรรณภูมิที่เป็นดินแดนคาบสมุทร (ของประเทศไทย) จึงกลายเป็นจุดเชื่อมระหว่างมหาสมุทรอินเดียทางตะวันตก กับมหาสมุทรแปซิฟิกทางตะวันออก ส่งผลให้มีผู้คน

ชาติพันธุ์ต่างๆ จากตะวันตกและตะวันออกเข้ามาตั้งหลักแหล่งทั้งถาวร และชั่วคราวบริเวณที่เป็นประเทศไทยไม่ขาดสาย มีการผสมผสาน ทั้งทางเผ่าพันธุ์และทางสังคมวัฒนธรรม กลายเป็นบรรพบุรุษหรือต้นแบบ ของคนไทยทุกวันนี้

อารยธรรมจากตะวันตก ที่ผ่านมาทางอินเดีย เช่น ศาสนา อักษร วรรณคดี และอาหารการกิน (ข้าวเจ้า) จะเริ่มแพร่เข้ามาอย่างช้าๆ ให้ หัวหน้าคนพื้นเมืองใช้เป็นเครื่องมือ (เทคโนโลยี) ทางการปกครอง รวบรวม ผู้คนและชุมชนบ้านเมืองที่มีมาก่อนค่อยๆ เติบโตก้าวหน้าขึ้นเป็นรัฐ น้อย-ใหญ่ กระจัดกระจายทั่วสุวรรณภูมิต่อไปข้างหน้า

อารยธรรมจากตะวันออก จากจีนขึ้นทางภาคเหนือ และ“เจ๊ก”ภาค ใต้ของจีน เช่น ภาษาพูด เครื่องมือทอผ้า เครื่องมือโลหะอาหารการ กิน (ผัก) ฯลฯ คลุกคลีเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนพื้นเมืองทั่วไป

ผลของการเคลื่อนไหวทางการค้าโลกแผ่กว้าง ทำให้มีผู้คนหลากหลาย ชาติพันธุ์เคลื่อนย้ายไปมาอย่างขนานใหญ่ตามเส้นทางคมนาคม ทั้งทางบก-ทางทะเล โดยเฉพาะทางที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา และชายฝั่ง ทะเลอันดามันกับทะเลจีน ชุมชนเก่าเติบโตขึ้น แต่ก็มีชุมชนเกิดขึ้นใหม่ บนเส้นทางคมนาคม เช่น

ภาคเหนือ มีชุมชนใหญ่ขึ้นทางลุ่มน้ำปิง (บ้านวังไฮ จังหวัดลำพูน) ลุ่มน้ำวัง (ประตู่ผา, จังหวัดลำปาง)

ภาคกลาง มีชุมชนใหญ่ถล่มเหล็กเกิดขึ้นทางลุ่มน้ำน่าน (ทุ่งยั้ง คลองโพ จังหวัดอุตรดิตถ์) ลุ่มน้ำแหม (บ้านด่านลานหอยจังหวัดสุโขทัย) โดยเฉพาะทางที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยามีกระจายเต็มไปทุกลุ่มน้ำ

ภาคอีสาน มีชุมชนใหญ่ถล่มเหล็กและดัมเกลือเต็มไปหมดโดยเฉพาะ บริเวณทุ่งกุลาร้องไห้

ภาคใต้ มีชุมชนใหญ่ทางต้นน้ำปัตตานี (ถ้าศิลา จังหวัดยะลา) กับ สถานีการค้าชายฝั่งทะเลอันดามัน (คลองท่อม จังหวัดกระบี่ และบริเวณ จังหวัดตรัง-พังงา) และทะเลจีน อ่าวไทย (เขาสามแก้ว จังหวัดชุมพร)

นอกจากนี้ยังมีชุมชนบ้านเมืองในบริเวณอื่นๆ อีกมาก เช่น ปากน้ำ โขง (กัมพูชา-เวียตนาม) ปากน้ำอิรวดี (พม่า), รวมทั้งลุ่มน้ำแดง-ดำ

(เวียดนาม) ฯลฯ ส่วนเกี่ยวข้องกับการค้าโลกพร้อมกันหมด แล้วรับผลทางความก้าวหน้ามาปรับปรุงใช้งานอย่างเดียวกัน หรือคล้ายคลึงกัน จนเกิดลักษณะเฉพาะถิ่นนั้นๆ ในยุคต่อไปข้างหน้า

แหล่งศักดิ์สิทธิ์“ศาสนาผี” มีภาพเขียนสี

คนพื้นเมืองดั้งเดิมปลูกข้าวเหนียว กินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักกับข้าวสำคัญใช้กรรมวิธีถนอมอาหาร“ทำให้เนาแล้วอร่อย” เช่น ปลาแดด-ปลาร้า น้ำปลา กะปิ บูด ฯลฯ

นับฤดูกาลเริ่มจากเดือนอ้าย (ราวเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน) มีการละเล่นเดิน-ฟ้อน กับ ปี่ แคน พ้องกลองทองมโหระทึก ฯลฯ

ผู้คนยุคนี้มีสถานที่เป็นศูนย์กลางประกอบพิธีกรรมร่วมกัน ทั้งในระดับชุมชนและระดับท้องถิ่นกว้างและไกล สถานที่ลานพิธีกรรมมักเป็นเพิงผาหรือโถงถ้ำมีลานกว้างพอสมควร หรืออยู่ใกล้เคียงก็ได้ เพื่อชุมนุมทำพิธีกรรม แล้วร่วมกันเขียนภาพด้วยสีธรรมชาติจากยางไม้และดินสีเป็นรูปต่างๆ ตามระบบความเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น คน หมา กบ วัว ควาย ปลา ต้นข้าว แต่มีมากคือรูปมือสีแดง เรียกว่า“มือแดง” ด้วยวิธีใช้ฝ่ามือชุบสีแดงประทับบนแผ่นผา

ทั้งหมดเป็นภาพสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินถือเป็นการเช่นวักอำนาจเหนือธรรมชาติเพื่อขอความอุดมสมบูรณ์ เช่น บรรดาภาพเขียนบนเพิงผาพบที่ผาแต้ม (อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี) ประดูผา (ที่อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง) ภูปลาร้า (อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี) เขาจันทร์งาม (อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา) ถ้ำตาด้วง (อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี) เขาสามร้อยยอด (กิ่งอำเภอสามร้อยยอด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์) เป็นต้น และอีกหลายแห่งในเขตจังหวัดอุตรดิตถ์-พิษณุโลก กับที่อื่นๆ ทั่วประเทศจนถึงชายทะเลภาคใต้ เช่น ถ้ำศิลาป ด่านน้ำปัดตานีที่จังหวัดยะลา, กับถ้ำเขาเขียน จังหวัดกระบี่ ฯลฯ

บริเวณที่พบกระจัดกระจายมากคือเทือกเขาภูพาน ตั้งแต่สุดแนวทางทิศตะวันออกไปจนสุดแนวทางทิศตะวันตก โดยเฉพาะบริเวณที่เรียกภูพระ

บาทบัวบก-บัวบาน (อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี) มีกลุ่มชนใช้ประโยชน์สืบเนื่องจนเมื่อพุทธศาสนาแผ่มาถึง ก็ปรับให้บริเวณทั้งหมดเป็นพุทธสถาน ขณะที่ยังดำรงความศักดิ์สิทธิ์ของ“ศาสนาผี” เมื่อ 3,000 ปีมาแล้วไม่เสื่อมคลาย

บริเวณที่เป็นแหล่งศักดิ์สิทธิ์สำคัญอีกแห่งหนึ่งมักเป็นลานดินกลางหมู่บ้าน ใช้ประกอบพิธีกรรมร่วมกัน แล้วมีไม้หรือหินแท่งปักบอกเขตเป็นวงกลมที่เรียกว่า“หินตั้ง” พอรับพุทธศาสนาแล้วก็ปรับเปลี่ยนเป็นเสมาหิน

พระพุทธเจ้าประสูติ (เป็นเจ้าชายสิทธัตถะ)เมื่อ 80 ปีก่อน พ.ศ. 1 แล้วปรินิพพานเมื่อพระชนม์ 80 พรรษา เริ่มนับเป็น พ.ศ. 1 หรือ 2,500+(50) ปีมาแล้ว

ขณะนั้นพระพุทธศาสนายังไม่ปกแผ่มาถึงสุวรรณภูมิ แต่มีนักเดินทางนักผจญภัย พ่อค้าทางทะเล ฯลฯ เดินเรือเลียบชายฝั่งมาติดต่อแลกเปลี่ยนสิ่งของกับชาวพื้นเมืองสุวรรณภูมิแล้ว โดยเฉพาะบ้านเมืองชายฝั่งทะเลอันดามัน

สุวรรณภูมิ

สุวรรณภูมิ แปลตามรูปศัพท์ว่าแผ่นดินทอง หรือดินแดนทอง แต่มีคำเฉพาะเรียกใช้มานานแล้วว่าแหลมทอง หมายถึงบริเวณผืนแผ่นดินใหญ่ของอุษาคเนย์ หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมื่อราว 2,500 ปีมาแล้ว อันเป็นดินแดนอุดมสมบูรณ์ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ประกอบด้วยสัตว์, พืชพันธุ์ธัญญาหาร และแร่ธาตุต่างๆ ทั้งเป็นแหล่งของกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายที่ล้วนเป็นเครือญาติทางสังคมวัฒนธรรม และเป็นบรรพบุรุษของคนไทยทุกวันนี้

พจนานุกรม อธิบายคำ สุวรรณ [สุ-วัน] น. ทอง.(ส. สุวรรณ; บ. สุวณฺณ). ภูมิ 1, ภูมิ- [พุม, พู-มิ, พุม-มิ-] น. แผ่นดิน, ที่ดิน. ภูมิ 2 น. พื้นความรู้, ปัญญา. ภูมิ 3 ว. สง่า, ฝั่งผาย, องอาจ. สุวรรณภูมิ น. ดินแดนทองคำ

สุวรรณภูมิ เป็นชื่อเก่าแก่มีในคัมภีร์โบราณ เช่น มหาวงศ์พงศาวดาร ลังกา, ชาตกพุทธศาสนาในอินเดีย, และนิทานเปอร์เซียในอิหร่าน ฯลฯ เนื่องจากชาวสิงหล (ลังกา) ชาวมพุกหวิป (อินเดีย) และชาวอาหรับ-เปอร์เซีย (อิหร่าน) ที่เป็นนักเดินทางผจญภัยแลกเปลี่ยนค้าขายสิ่งของเครื่องใช้ ต่างพากันเรียกผืนแผ่นดินใหญ่ของอุษาคเนย์โบราณว่าสุวรรณภูมิไม่น้อยกว่า 2,500 ปีมาแล้ว

ส่วนชาวยุโรป (จีน)ยุคโบราณ เรียกดินแดนนี้ว่าจินหลิน หรือ กิมหลิน มีความหมายเดียวกับชื่อสุวรรณภูมิว่าแผ่นดินทอง, ดินแดนทอง, แผลมทอง

ฉะนั้น สุวรรณภูมิจึงไม่ใช่ชื่อรัฐหรืออาณาจักร แต่เป็นชื่อดินแดนแผ่นดินใหญ่ของอุษาคเนย์หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปัจจุบัน ที่ขนานด้วย 2 มหาสมุทร คือ มหาสมุทรแปซิฟิกอยู่ทางด้านตะวันออก กับมหาสมุทรอินเดียอยู่ทางด้านตะวันตกส่งผลให้ดินแดนสุวรรณภูมิเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนค้าขายหรือ “จุดนัดพบ” ระหว่างโลกตะวันตก (หมายถึงอินโด-เปอร์เซีย และอาหรับ) กับโลกตะวันออก (หมายถึงจีนฮั่นและอื่นๆ) มีความมั่งคั่งและมั่นคง แล้วมีรัฐใหญ่ๆ เกิดขึ้นในยุคต่อๆ มา เช่น ทวารวดี, พุณัน, เจนละ, ศรีวิชัย, ทวารวดีศรีอยุธยา, ละโว้-อโยธยาศรีรามเทพ, จนถึงกรุงศรีอยุธยา ฯลฯ ดึงดูดให้ผู้คนจากที่ต่างๆ ทุกทิศทางเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่ง ทำให้เกิดความหลากหลายทางชาติพันธุ์ที่ผสมผสานทางสังคม วัฒนธรรมและเผ่าพันธุ์จนเป็น “คนไทย” และเครือญาติชาติต่างๆ ในอุษาคเนย์ปัจจุบัน

สุวรรณภูมิ คือนามอันเป็นมงคลที่คนแต่ก่อนยกย่องใช้เรียกชื่อบ้านนามเมืองสืบเนื่องหลายยุคหลายสมัย ได้แก่รัฐสุพรรณภูมิ (ราวหลัง พ.ศ. 1600) จนเป็นเมืองสุพรรณบุรี (ราวหลัง พ.ศ. 1800) และจังหวัดสุพรรณบุรี รวมทั้งชื่อเมืองสุวรรณภูมิ (ราว พ.ศ. 2315 สมัยกรุงธนบุรี) แล้วเปลี่ยนเป็นอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อราว 100 ปีมาแล้ว

ทำอากาศยานสุวรรณภูมิ เป็นนามพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2543

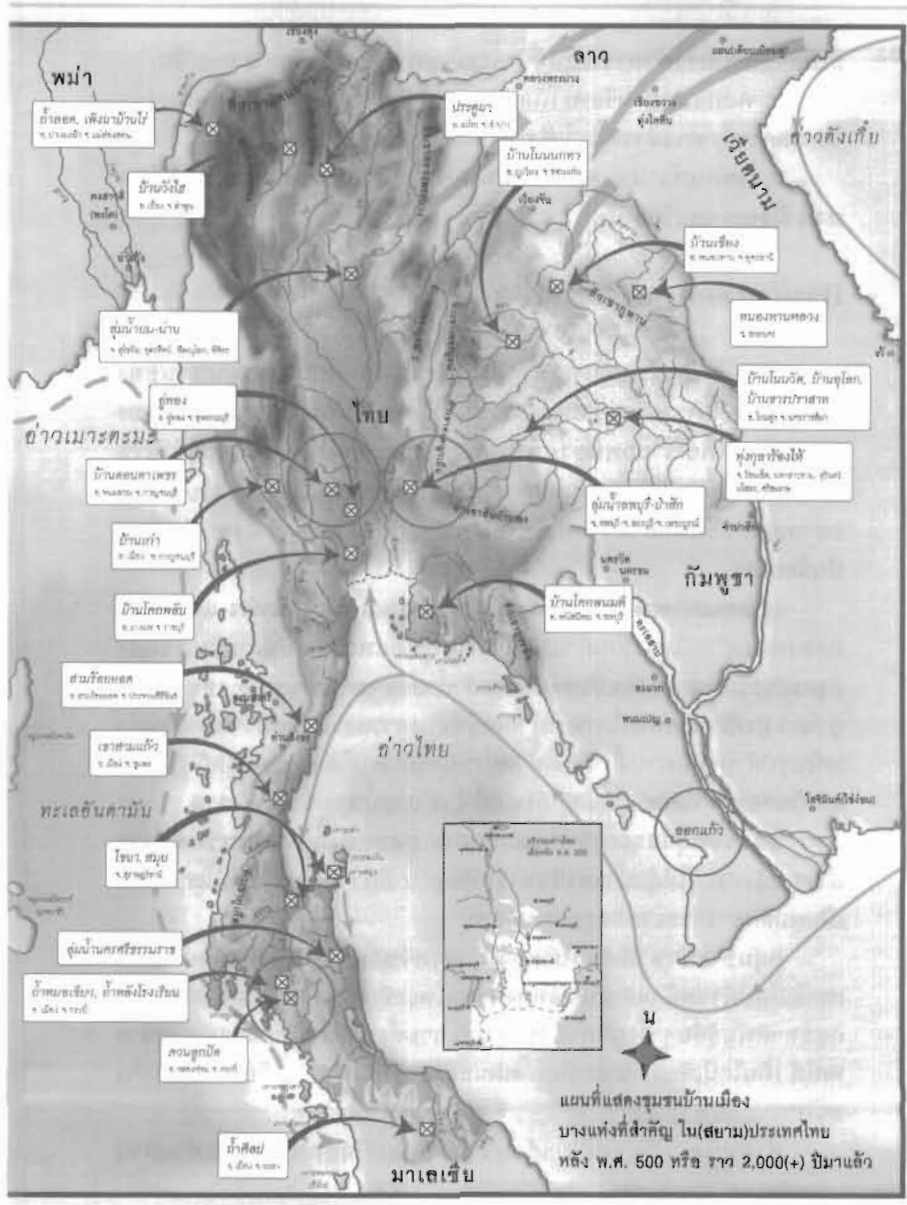
หลัง พ.ศ. 500 หรือ 2,000(+) ปีมาแล้ว เริ่มมีรัฐขนาดเล็ก แรกรับศาสนาพุทธ-พราหมณ์ พบศาสนาผีของคนพื้นเมืองบรรพบุรุษคนไทย

พวงจีนสมัยราชวงศ์ฮั่น ขยายการค้าผ่านคนพื้นเมืองทางดินแดนตอนใต้แผ่เข้ามาสุวรรณภูมิทั้งทางบกและทางทะเล ราวหลัง พ.ศ. 500 ทำให้สุวรรณภูมิกลายเป็นดินแดนที่อยู่กึ่งกลางระหว่างตะวันตก คือ อินเดีย-เปอร์เซีย-อาหรับ ผ่านนักเดินเรือขนาดเล็กจากอินเดีย (ชมพูทวีป) กับตะวันออก คือจีน (ฮั่น) ผ่านนักเดินเรือขนาดเล็กของคนพื้นเมืองสุวรรณภูมิ เป็นเหตุให้ปริมาณการค้าขายแลกเปลี่ยนเพิ่มมากขึ้น มีผู้คนชนเผ่าชาติพันธุ์อื่นๆ จากที่ต่างๆ ทั้งภายในและภายนอก เคลื่อนย้ายเข้ามาติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนมากขึ้นกว่าเดิม

นอกจากนั้นยังมีบางพวกเข้ามาตั้งหลักแหล่งถาวรอย่างต่อเนื่อง กลายเป็นคนพื้นเมืองสุวรรณภูมิจำนวนไม่น้อย ส่งผลให้มีการประสมประสานเผ่าพันธุ์หลากหลายอย่างไม่ขาดสาย

เมืองสถานีการค้าทางทะเล

ความเคลื่อนไหวทางการติดต่อแลกเปลี่ยนค้าขายครั้งสำคัญนี้ ทำให้

มีเมืองสถานีการค้าทางทะเลที่สำคัญมากเกิดขึ้นอย่างน้อย 2 แห่ง คือ

1. คลองท่อม หรือตะโกลา (Takola ที่ควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่) ทางอ่าวพังงา ฝั่งทะเลตะวันตก
2. ออกแก้ว (Oc-eo) หรือฟูนัน (Funan) ที่ปากแม่น้ำโขงทางเวียดนาม ฝั่งทะเลตะวันออก

การค้าทางบก-ทางทะเล

ขอบเขตสุวรรณภูมิทางเหนือสุดอยู่ถึงดินแดนมณฑลยูนนานของจีนปัจจุบัน มี**คุนหมิง**อยู่ริมทะเลสาบน้ำจืดขนาดใหญ่มีความทรงจำของตระกูลลาว-ไทย เรียก**หนองแส** เป็นศูนย์กลางของกลุ่มชาติพันธุ์จำนวนมาก (ที่ไม่ใช่ฮั่น) แต่พวกฮั่นไม่ยอมรับเป็นพวกของตน เลยมีคำเรียกรวมๆ อย่างดูถูกเหยียดหยามว่า ฮวน, หมาน, เฮ่ว ฯลฯ หมายถึงคนป่าเถื่อน นักร้อยเผ่า

กลุ่มชนเผ่าชาติพันธุ์จากทะเลสาบหนองแส เมืองคุนหมิง แหล่งผลิตกลองทองหรือมโหระทึกเก่าแก่และยิ่งใหญ่อีกแห่งหนึ่งเป็นคนกลางขนส่งของและสินค้าของจีนฮั่นลงมาตามลำน้ำสาขาของแม่น้ำโขง เช่น ลำน้ำอู ฯลฯ สู่บริเวณสองฝั่งโขงทางภาคเหนือของลาวและไทย มีความทรงจำเก่าแก่ในรูปตำนานนิทานเรื่องนาคตัวหนึ่งหนีลงมาทางใต้ เอาอกครูดกับพื้นดินจนเป็นร่องน้ำ ที่ต่อมาคือน้ำอู กับแม่น้ำโขง และน้ำมูล-น้ำชีในอีสาน

ขอบเขตสุวรรณภูมิทางตะวันออกสุดอยู่ถึงดินแดนมณฑลกวางสี-กวางตุ้ง ทางใต้ลุ่มน้ำแยงซีของจีนปัจจุบัน มี**กวางตุ้ง**อยู่ชายฝั่งทะเลจีน เป็นศูนย์กลางกระจายสิ่งของจากจีนฮั่น

กลุ่มชนเผ่าชาติพันธุ์บริเวณนี้ พวกจีนฮั่นเรียกคนป่าเถื่อน แต่มีเทคโนโลยีก้าวหน้าผลิตกลองทองหรือมโหระทึกส่งออกไปแลกเปลี่ยนกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ทั้งภูมิภาคอุษาคเนย์ รวมทั้งประเทศไทยถึงหมู่เกาะทางทิศใต้ (อินโดนีเซีย) คนพื้นเมืองดั้งเดิมของกวางสี-กวางตุ้ง รับสิ่งของจีนฮั่นขนไปตามเส้นทาง 2 สาย ดังนี้

สายหนึ่ง ผ่านช่องเขาเข้าบริเวณตอนเหนือของเวียดนามผ่านลาว

ผ่านสองฝั่งโขงเข้าอีสานของไทย

อีกสายหนึ่ง ลงเรือเลียบชายฝั่งอ่าวตังเกี๋ยผ่านเกาะไหหลำ ผ่านปากแม่น้ำโขง ผ่านอ่าวไทยแล้วกระจายไปตามดินแดนคาบสมุทรภาคใต้ของประเทศไทยและหมู่เกาะต่างๆ ทางทิศใต้ เคยพบกลองทองหรือมโหระทึกที่เกาะสมุยด้วย

รัฐแห่งแรก

ในช่วงเวลานี้เอง บริเวณสุวรรณภูมิลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีบ้านเมืองสำคัญขึ้นทางปากตะวันตกของอ่าวไทย (หรือสมัยหลังต่อมาคือปากตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา) ตรงที่เป็นดินแดนระหว่างลำน้ำแม่กลองกับลำน้ำท่าจีน (มีลำน้ำสาขาเรียกลำน้ำจรเข้สามพัน) รู้จักกันต่อมาภายหลังในชื่อเมืองอู่ทอง (อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี)

เมืองอู่ทองหรือจินหลิน (กิมหลิน) นี้เองที่ชนชั้นสูง อันมีหัวหน้าเผ่าหรือเจ้าเมืองเป็นผู้นำเลือกรับพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์พร้อมๆกัน แล้วก็น่าจะเริ่มสร้างสถูปเจดีย์เป็นครั้งแรกและแห่งแรกขึ้นที่นี่ (แต่ไม่พบหลักฐาน) หลังจากนั้นอีกนานจึงสร้างสถูปเจดีย์อย่างเดียวกันแต่กระจายกว้างขวางออกไปยังที่อื่นๆ อย่างสืบเนื่อง เช่น ที่เมืองนครชัยศรี (หรือนครปฐมโบราณ) ฯลฯ แต่บางแห่งก็รับทั้งพุทธ-พราหมณ์ผสมกัน เช่น ที่เมืองละโว้ (ลพบุรีโบราณ) ฯลฯ

หนังสือมหาวงศ์ พงศาวดารลังกาทวีป ระบุว่าพระเจ้าอโศกทรงส่งสมณทูตออกเผยแผ่พุทธศาสนาหลายทิศทาง แต่ทิศทางหนึ่งมีพระสงฆ์ 2 รูป คือ โสณะและอุตตระ เดินทางโดยอาศัยเรือพ่อค้ามาถึงดินแดนสุวรรณภูมิ

พระเจ้าอโศกทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 214 หรือ 218 ถึงราว พ.ศ. 255 ฉะนั้นการเดินทางของพระสงฆ์ต้องมีขึ้นก่อน พ.ศ. 255 แต่ไม่พบหลักฐานรองรับเรื่องนี้ หลักฐานที่พบในบริเวณนี้มีขึ้นหลัง พ.ศ. 500

นักบวชในศาสนาพุทธ-พราหมณ์ อาศัยเรือสินค้าจากอินเดีย (ชมพูทวีป) เมืองใดเมืองหนึ่งทางฝั่งทะเลตะวันออก แล้วเลียบชายฝั่งอ่าวเบงกอล

ผ่านบังกลาเทศและพม่า ตัดมาถึงฝั่งทะเลอันดามันบริเวณที่เป็นเมืองทวายหรือเมืองอื่นๆ ใกล้เคียง แล้วเดินบกเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ (เขตจังหวัดกาญจนบุรี) ลงลำน้ำแควน้อย-แควใหญ่ ต้นน้ำแม่กลองเข้ามาถึงบริเวณอ่าวไทย ชายทะเลโคลนตม ที่ต่อมาคือลำน้ำท่าจีน และจะมีเมืองอุททองหรือเมืองจรเข้สามพัน ราวหลัง พ.ศ. 500 เป็นรัฐแห่งแรกใน (สยาม) ประเทศไทย (ต่อไปข้างหน้าอีกราว 500 ปีก็รุ่งโรยเพราะภูมิประเทศเปลี่ยนแปลง แล้วย้ายไปสถาปนาศูนย์กลางแห่งใหม่ที่ปัจจุบันเป็นบริเวณอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม)

บริเวณลำน้ำท่าจีน-แม่กลอง มีชุมชนขนาดใหญ่ระดับเมืองตั้งแต่ 3,000 ปีมาแล้ว อยู่บริเวณดอนตาเพชร (อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี) และอุททอง(อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี) ที่ดอนตาเพชร-อุททอง นี้เอง ศาสนาพุทธจะแพร่หลายออกไปถึงที่อื่นๆ เช่น บริเวณลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก, ลุ่มน้ำบางปะกง-พานทอง, ลุ่มน้ำชี-มูล, ลุ่มน้ำโขง ฯลฯ

นับแต่ในปี คือราวหลัง พ.ศ. 500 ชุมชนบ้านเมืองในศาสนาผีที่รับพุทธ-พราหมณ์ จะเติบโตขึ้นเป็นบ้านเมืองใหญ่ แล้วมีพัฒนาการขึ้นเป็นรัฐขนาดเล็กบริเวณทะเลโคลนตมอย่างน้อย 2 แห่ง คือบริเวณอุททอง ลุ่มน้ำเจ้าพระยาในประเทศไทย และบริเวณออกแก้ว ปากน้ำโขงในประเทศเวียดนาม ที่ต่างรับอารยธรรมจากอินเดียและจีนเหมือนกัน

บ้านเมืองและรัฐขนาดเล็กยุคนี้ยังไม่พบหลักฐานมีชื่อเรียกแท้จริงว่าอะไร ที่เรียกอุททองกับออกแก้วเป็นชื่อสมมุติเรียกในปัจจุบันซึ่งไม่ใช่ชื่อจริงในอดีต ผู้คนพลเมืองดั้งเดิมเป็นใคร?ชนชาติเผ่าพันธุ์อะไร? ก็ไม่มีหลักฐานบอกได้ตรงๆ

แต่มีร่องรอยต่อเนื่องบอกได้ว่าล้วนเป็นบรรพบุรุษทางสังคมและวัฒนธรรมของคนอุษาคเนย์ทุกวันนี้ รวมทั้งเป็นบรรพบุรุษ“คนไทย” ในประเทศไทยด้วย

ศาสนาผีของคนพื้นเมืองหลายเผ่าพันธุ์

ผู้คนพลเมืองของ 2 บริเวณนี้ มีหลายเผ่าพันธุ์ผสมผสานอยู่ด้วยกัน

มาก่อน และจะมีมากขึ้นเรื่อยๆ โดยมีภาษาพูดคล้ายคลึงกัน ถือเป็นภาษา
ร่วมสุวรรณภูมิใช้สื่อสารกันได้ทั่วไป แต่จะเริ่มรับภาษาอื่นเข้ามาใช้งาน
 เช่น ภาษาจากอินเดีย ภาษาจากจีน ฯลฯ จากนั้นก็รับตัวอักษรที่มาจากศาสนา
 พุทธ-พราหมณ์ ยกย่องเป็นอักษรศักดิ์สิทธิ์ในพิธีกรรม ใช้สื่อสารกับสิ่ง
 ศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ แล้วยกย่องพิธีกรรมพุทธ-พราหมณ์
 มาผสมผสานกับพิธีกรรมพื้นเมืองดั้งเดิมเป็นแบบแผนเฉพาะสุวรรณภูมิ
 เช่น **พิธีทำขวัญนาและบวชนาค** ที่จะมีต่อไปข้างหน้าแล้วสืบเนื่องถึง
 ปัจจุบัน แต่ไม่มีในอินเดีย-ลังกา

คนพื้นเมืองดั้งเดิมนับถือ**“ศาสนาผี”**มาก่อนนานแล้ว มีผู้หญิงเป็นหัว
 หน้าทำพิธีกรรม เท่ากับผู้หญิงเป็นผู้สืบทอดพิธีกรรมในศาสนาผี เมื่อ
 ศาสนาพุทธ-พราหมณ์ที่มีผู้ชายสืบทอดพิธีกรรมแผ่มาถึงสุวรรณภูมิก็
 เกิดปะทะขัดแย้งก่อน แล้วประนีประนอมประสมประสานเข้าด้วยกันในภาย
 หลัง (เห็นได้จากพิธีทำขวัญนาและบวชนาคซึ่งไม่เคยมีในอินเดียและ
 ลังกา) โดยมีศาสนาพุทธ-พราหมณ์เป็นแกนนำหลัก และเป็นเครื่องมือทันสมัย
 ในการปกครองรวบรวมผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ให้มีศูนย์รวมร่วม
 กันอยู่ที่พุทธ-พราหมณ์

หลัง พ.ศ. 1000

รัฐใหญ่ในสุวรรณภูมิ
เชื่อมการค้าโลก“ตะวันตก-ตะวันออก”
ต้นทางประวัติศาสตร์(สยาม)ประเทศไทย

การค้าโลกตั้งแต่ราวหลัง พ.ศ. 1000 ขยายตัวมากกว่าแต่ก่อนหลายเท่า โดยเฉพาะอินเดียกับจีนอันมีความต้องการแลกเปลี่ยนค้าขายสิ่งของซึ่งกันและกันเพิ่มขึ้น ซึ่งต้องทำโดยเส้นทางการค้าทางทะเลผ่านบริเวณสุวรรณภูมิ สะดวกมากกว่าเส้นทางการค้าทางบกที่รู้จักในชื่อเส้นทางสายไหม

สุวรรณภูมิเป็นผืนแผ่นดินที่เชื่อมโยงการค้าทางทะเลระหว่างอินเดียกับจีนอัน เพราะเทคโนโลยีต่อเรือทะเลยังมีประสิทธิภาพต่ำ เป็นได้แค่เรือเสียบชายฝั่งที่แล่นอ้อมช่องแคบมะละกาซึ่งไม่ได้ เลยต้องขนสินค้าเสียบอ่าวเบงกอล ทะเลอันดามัน มาจอดทางชายฝั่งตะวันตกของสุวรรณภูมิ (บริเวณเกาะตะมะ, ทวาย ในพม่าทุกวันนี้) แล้วขนสินค้าผ่านช่องเขาทางตะวันออก ถ้ายลงพาหนะที่อ่าวไทยไปถึงจีนที่กวางตุ้ง-กวางสี หรือมิฉะนั้นก็ขนถ่ายไปทางลุ่มน้ำโขงผ่านบริเวณอีสานและลาว

ในทางกลับกัน จีนอันก็ขนสินค้ามาถ้ายลงเรือเสียบชายฝั่งไปยังอินเดียและตะวันออกกลาง

รัฐเอกราช เชื่อมการค้าโลก“ตะวันตก-ตะวันออก”

การค้าทางทะเลของอินเดียกับจีนอัน ผลักดันให้บ้านเมืองบริเวณสุวรรณภูมิทั้งฝั่งแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะเติบโตขึ้นเป็นรัฐขนาดใหญ่ จนเป็นอาณาจักรต่อไปข้างหน้า เช่น ในชวา ในพม่า ในลาว ในกัมพูชา ในเวียดนาม และในประเทศไทย รัฐเหล่านี้นับถือผี-พราหมณ์-พุทธ ปะปนกันก่อน แล้วจะเลือกเน้นศาสนาใดศาสนาหนึ่งในภายหลัง แต่ก็มีศาสนาอื่นปนอยู่ด้วย

ช่วงหลัง พ.ศ. 1000 นี้เอง รัฐในสุวรรณภูมิรับตัวอักษรจากภาคใต้ของอินเดียมาใช้งานทางศาสนาแล้วรับภาษาและวรรณคดี เช่น รามายณะ และมหาภารตะจากอินเดียมาใช้งานทางการเมืองการปกครอง รวมทั้งรับเครื่องมือดนตรีและการละเล่นบางอย่างของอินเดียและเปอร์เซียเพื่อสร้างความศกดิ์สิทธิ์ด้วย

ดินแดนประเทศไทยมีคาบสมุทรยื่นลงไปทางใต้ มีฝั่งทะเลทั้งทางมหาสมุทรอินเดียและมหาสมุทรแปซิฟิก จึงเป็นจุดนัดพบเชื่อมโยงขนถ่ายแลกเปลี่ยนซื้อขายสิ่งของระหว่างตะวันตกกับตะวันออก ผลักดันให้มีพัฒนาการของรัฐต่างกันอย่างน้อย 2 กลุ่ม คือ กลุ่มใกล้ฝั่งทะเล กับกลุ่มห่างไกลฝั่งทะเล รัฐเหล่านี้ล้วนเป็นรัฐเอกราช ต่างเป็นอิสระแก่กันโดยไม่มีศูนย์กลางแห่งเดียวแล้วแผ่อำนาจกว้างขวางไปทั่วประเทศ

1 กลุ่มใกล้ฝั่งทะเล เชื่อมต่อการค้าทางทะเลโดยตรงแบ่งได้ 2 พวก

พวกแรก อยู่บริเวณที่ราบในแผ่นดินใหญ่ มีฐานทางการเกษตรกว้างขวาง มีประชากรหนาแน่น มีลุ่มน้ำขนาดใหญ่ และมีแม่น้ำลำคลองเชื่อมโยงกับดินแดนส่วนในของแผ่นดินที่กว้างและไกลมาก เช่น รัฐหลังยะลิว ทางลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน ที่จังหวัดนครปฐม (แล้วขยายไปถึง เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี ต่อเนื่องถึงอำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี) รัฐทวารวดี ทางลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ที่จังหวัดลพบุรี (แล้วขยายถึงเมืองดงละคร จังหวัดนครนายก, เมืองมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี, เมืองพระรถ จังหวัดชลบุรี)

พวกหลัง อยู่บริเวณใกล้ชิดฝั่งทะเล มีฐานทางการเกษตรจำกัด เพราะอยู่บนสันทรายแคบๆ มีประชากรไม่มากนัก และมักเป็นประชากรชั่วคราว

ไปๆ มาๆ เช่น พ่อค้า นักเดินทาง นักผจญภัย ฯลฯ มีลุ่มน้ำและลำน้ำสั้นและแคบ เช่น ชายฝั่งทะเลอ่าวไทยตั้งแต่จังหวัดชุมพรลงไปจนถึงจังหวัดปัตตานี มีรัฐชายฝั่ง เช่น

รัฐไชยา ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี-ชุมพร, รัฐตามพรลิงค์ ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช, รัฐปัตตานี ที่จังหวัดยะลา ปัตตานี ฯลฯ (ทางฝั่งตะวันตกมีรัฐไทรบุรีด้วย)

แต่ชายฝั่งทะเลอันดามันไม่เอื้อให้มีรัฐ เพราะที่ราบมีน้อยหรือไม่มี จึงเป็นแค่สถานีการค้าชั่วคราวเพื่อพักสินค้า เช่น ทางจังหวัดกระบี่-ตรัง-พังงา ฯลฯ แล้วขนผ่านช่องเขาไปอีกฝั่งหนึ่ง

2 กลุ่มห้วงไกลฝั่งทะเล มักอยู่บนที่ราบสูง แห้งแล้ง หรือมีฉะนั้ ก็อยู่ในหุบเขาส่วนในของแผ่นดินใหญ่ โดยเฉพาะบริเวณลุ่มน้ำโขงและลุ่มน้ำสาละวิน แต่มีลักษณะคล้ายกัน เช่น ประชากรกระจัดกระจายไม่อาจควบคุมได้ทั่วถึงยากแก่การควบคุมและยากแก่การเก็บผลประโยชน์ เพราะพื้นที่ค่อนข้างแห้งแล้ง แม้ในหุบเขาจะไม่แห้งแล้งก็มีที่ราบจำกัดแคบๆ เช่น

รัฐเจนละ ทางลุ่มน้ำโขง-ชี-มูล ในอีสานและลาว กับรัฐเล็กๆ หลายแห่ง (มีพระธาตุพนม เป็นศูนย์กลาง), รัฐเวียงจันทน์ ทางลุ่มน้ำโขงทางอีสานเหนือและลาว, รัฐทริภุญชัย ทางลุ่มน้ำปิง-วังที่จังหวัดลำพูน-เชียงใหม่-ลำปาง

การค้าภายในเชื่อมระหว่างบ้านเมืองท้องถิ่นต่างๆ

รัฐทั้ง 2 ประเภทนี้ย่อมมีพัฒนาการทางการเมือง, เศรษฐกิจ, และสังคมที่ต่างกัน แต่นับเป็นต้นทางประวัติศาสตร์สุวรรณภูมิที่ส่วนหนึ่งคือประวัติศาสตร์(สยาม)ประเทศไทย เรื่องนี้ ศาสตราจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ สรุปอธิบายไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์แห่งชาติ (สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2549) ดังต่อไปนี้

1. การขยายตัวของการค้าโลก ทำให้มีพ่อค้าจากแดนไกล เดินทางเข้ามาสู่ภูมิภาคอุษาคเนย์หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น ทั้งประเภท

ประเทศไทย และมะตะรัมในชวากลาง

นอกเหนือจากนี้ยังมีรัฐน่านเจ้าเดบโตขึ้นบนเส้นทางการค้าภายใน
ทางเหนือของกลุ่มน้ำโขง ในเขตมณฑลยูนนาน ที่จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลง
รัฐทางลุ่มน้ำโขงต่อไปข้างหน้า

หลัง พ.ศ. 1500

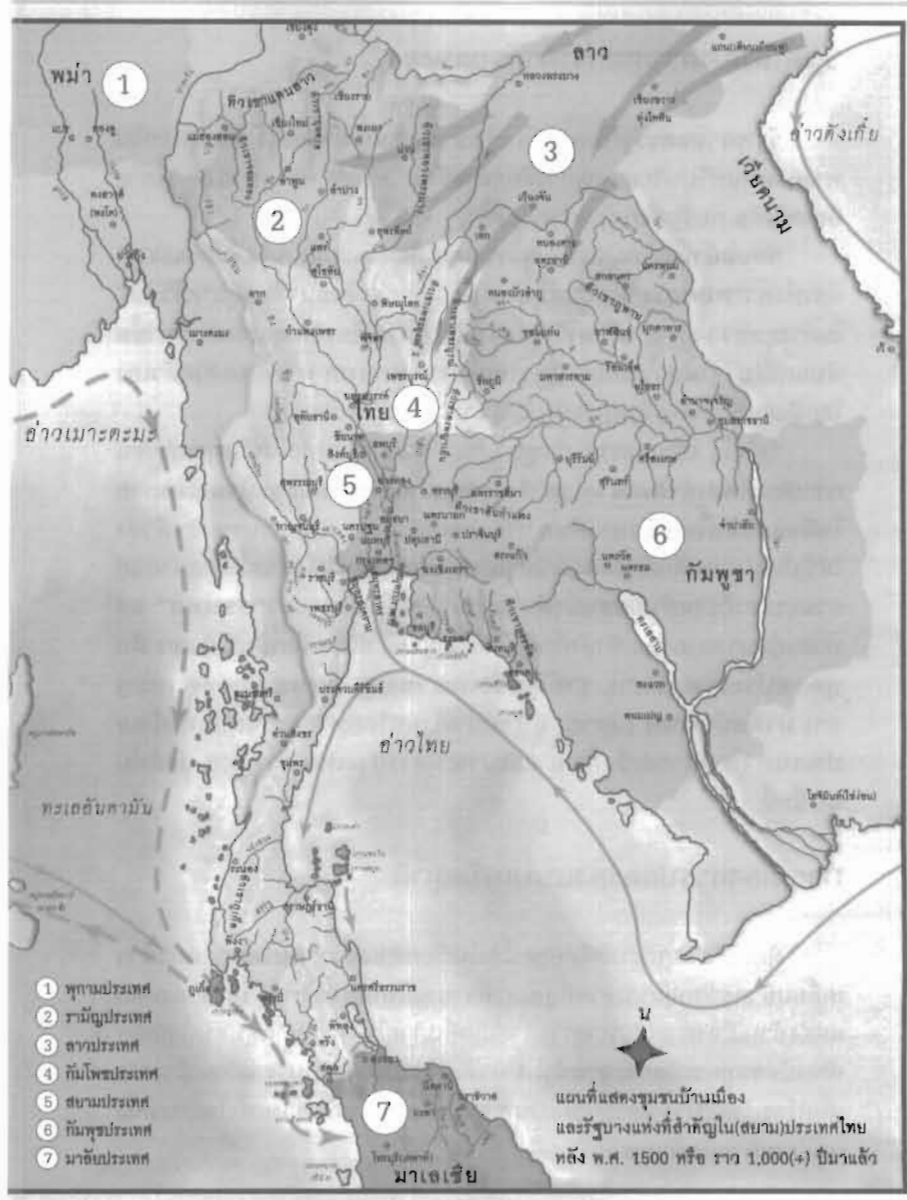
รัฐพื้นเมือง ควบคุมการค้าด้วยตัวเอง
ภาษาการค้า ชาว-มลายู และ ไทย-ลาว
มีอักษรขอมและเขมร

รัฐ พื้นเมืองสุวรรณภูมิ“ปรับตัว”ทางการค้า แล้วร่วมกันควบคุมการค้าด้วยตัวเอง ส่งผลให้ดินแดนสุวรรณภูมิมีความเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ตั้งแต่หลัง พ.ศ. 1500 เกิดเครือข่ายรัฐใหญ่เป็นบ้านเล็กเมืองน้อยตามชายฝั่งทะเล และบนเส้นทางคมนาคมภายในพื้นแผ่นดินใหญ่ ขณะนั้นเกิดความขัดแย้งภายในชั้นทั้งอินเดียและจีน

รัฐพื้นเมืองในยุคนี้เติบโตขึ้นเป็นรัฐใหญ่สุวรรณภูมิหลายแห่ง แต่มีอย่างน้อย 2 แห่ง แผ่อำนาจควบคุมการค้ากว้างขวาง คือ พุกาม กับ กัมพูชา

รัฐพุกาม อยู่ทางตะวันตก ควบคุมลุ่มน้ำอิรวดี-สาละวิน ในดินแดนพม่าทั้งตอนบน-ตอนล่าง

รัฐกัมพูชา อยู่ทางตะวันออก ควบคุมลุ่มน้ำโขง-เจ้าพระยา ทั้งในดินแดนกัมพูชา, อีสาน, ลาวและอ่าวไทยในประเทศไทย ที่มีเครือข่ายดีใกล้ชิดเป็น“ขอม”อยู่เมืองละโว้ (ลพบุรี)

รัฐพื้นเมืองควบคุมการค้าด้วยตนเอง

รัฐพุกามและรัฐกัมพูชามีเครือข่ายความสัมพันธ์กว้างไกลออกไปทางภาคพื้นทวีปบริเวณหมู่เกาะอีกอย่างน้อย 2 แห่ง คือรัฐชวาในหมู่เกาะอินโดนีเซีย กับรัฐลังกาในเกาะลังกา

ก่อนหน้านั้นรัฐใหญ่น้อยในสุวรรณภูมิไม่ได้ควบคุมการค้าด้วยตัวเอง แต่ต้องพึ่งพา“คนกลาง”ดำเนินการค้ากับอินเดียและจีนฮั่น คือกลุ่ม“ศรีวิชัย” ในตระกูลชวา-มลายู บรรดารัฐในสุวรรณภูมิเป็นเพียงดินแดนส่งผ่านเท่านั้น นับแต่มีไปรัฐในสุวรรณภูมิจะควบคุมการค้าทางบก-ทางทะเลด้วยตัวเอง โดยมีแกนนำสำคัญคือพุกามกับกัมพูชา ร่วมกับลังกาและชวา

รัฐใหญ่ เช่น พุกาม กัมพูชา ฯลฯ ต้องการสินค้าในปริมาณเพิ่มขึ้นกว่าเดิมเพื่อส่งค้าในตลาดโลก จึงอุดหนุนให้เกิดชุมชนและบ้านเมืองภายในผืนแผ่นดินใหญ่ขึ้นบนเส้นทางคมนาคมสำคัญๆ เพื่อรวบรวมสินค้าส่งให้รัฐใหญ่ ความดีดักลักษณะนี้ทำให้บรรดาชนเผ่าที่เคยกระจัดกระจายอยู่ตามหุบเขาก็อพยพเป็นชนชาติตามพื้นที่ที่รัฐในตำนานว่า“ประเทศ” แต่บางกลุ่มบางพวกนิยมเข้าสังกัดรัฐน้อยใหญ่ แล้วมีชื่อเรียกสังกัดตัวเอง คือ พุกามประเทศ (พม่า), รามัญประเทศ (มอญ) กัมพูชประเทศ (กัมพูชา) มลายูประเทศ (มลายู) สยามประเทศ(ไทยพากตะวันตก) กัมโพชประเทศ (ไทยพากตะวันออก) และน่าจะมลาวประเทศ(ลาว)ด้วย แต่ยังไม่พบชื่อนี้

การเมืองการปกครองแบบเครือญาติ

ผู้คนบริเวณประเทศไทยยุคนี้ยังไม่เรียกตัวเองว่า“คนไทย” แต่มีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนจากที่สูงและที่ราบลุ่มในท้องถิ่นต่างๆ เข้ามาตั้งหลักแหล่งบ้านเมืองตามเส้นทางการค้าที่เกิดขึ้นภายใน ทำให้เกิดชุมชนบ้านเล็กเมืองน้อยอยู่กระจัดกระจายทั่วไป บางแห่งรวมตัวกันเป็นรัฐเอกเทศมีขนาดเล็กบ้าง ใหญ่บ้าง แต่ไม่รวมเป็นอาณาจักรที่มีศูนย์กลางแห่งใดแห่งหนึ่งเหมือนพุกามกับกัมพูชา

การไม่รวมกันเป็นอาณาจักรที่มีศูนย์กลางทางการเมืองที่ใดที่หนึ่งอย่างแท้จริง ทำให้เจ้าผู้ครองรัฐแต่ละแห่งสร้างความสำคัญให้แก่ตัวเอง โดยการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติอันเกิดจากการแต่งงานแล้วเคารพนับถือเป็นพี่น้อง ผู้ใหญ่ผู้น้อย มีคำอธิบายของอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม อยู่ในหนังสือสยามประเทศ (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2534) เช่น ได้มเหสีเป็นราชธิดาของกษัตริย์อีกรัฐหนึ่ง หรือไม่ก็จัดให้มีการแต่งงานระหว่างลูกหลานของแต่ละฝ่ายขึ้น กษัตริย์องค์ใดที่มีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกษัตริย์ในรัฐอื่นๆ หรือกับเจ้าเมืองสำคัญๆ ก็มักลุ่มเครือญาติสนับสนุนมากนับว่าเป็นผู้มีอิทธิพลทางการเมืองมาก โดยเฉพาะผู้ที่อาวุโสแล้วมักจะได้รับยกย่องนับถือ ทั้งๆ ที่เขตแดนที่ปกครองมีขนาดเล็กกว่ารัฐอื่นๆ กษัตริย์ผู้ปกครองรัฐบางองค์ก็แสวงหาความสำคัญด้วยการทะนุบำรุงพระศาสนา ก่อสร้างศาสนสถาน สร้างชนบทประเพณี พิธีกรรมและระบบความเชื่อขึ้นใหม่ แล้วเผยแพร่ให้เป็นที่ยอมรับกันในบรรดารัฐและบ้านเมืองที่มีความสัมพันธ์ขึ้น

ส่วนใหญ่แล้วศิลปวัฒนธรรมที่สร้างขึ้นใหม่นั้นก็คือการนำเอาของจากภายนอกที่เป็นที่ยอมรับกันมาช้านานมาปรุงแต่งขึ้นใหม่กับของเดิมที่มีอยู่แล้วในบ้านเมือง ทำให้เกิดเป็นรูปแบบใหม่ขึ้น เพราะฉะนั้นศิลปวัฒนธรรมของบ้านเมืองแต่ละรัฐแต่ละแคว้นจึงมักมีการนำเอาของจากบ้านเมืองที่ได้รับการยกย่องว่ารุ่งเรืองเป็นแบบฉบับให้เอาเยี่ยงอย่างได้เข้ามาเช่น หลังพ.ศ. 1500 ลงมา กรุงกัมพูชาทางตะวันออกก็ดี กรุงพุกามทางตะวันตกก็ดี เมืองลังกาและชวาทางใต้ก็ดี ล้วนเป็นแหล่งอารยธรรมทางศาสนาและศิลปวัฒนธรรมทั้งสิ้น

จากรูปแบบทางพฤติกรรมของกษัตริย์และเจ้าเมืองในบรรดารัฐต่างๆ ในประเทศไทยดังกล่าวมานี้ ทำให้เห็นได้ว่าไม่ทำให้รัฐใดรัฐหนึ่งหรือเมืองใดเมืองหนึ่งสามารถมีอำนาจเป็นใหญ่กว่าใครๆ ได้อย่างมีการสืบเนื่อง จนรวมกันเป็นอาณาจักรได้

ความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์องค์ใดหรือรัฐใดนั้น มักเกิดขึ้นชั่วคราวในสมัยที่พระองค์ยังมีพระชนม์อยู่ หากสิ้นลงไปเมื่อใดก็จะเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางสังคมและการเมืองขึ้นทันที ถ้าหากผู้ที่เป็นรัชทายาทไม่อาจควบคุม หรือประนีประนอมกับเครือญาติของตนได้ ก็อาจเกิดการขัดแย้ง

กันในเรื่องการแย่งความเป็นใหญ่ได้ ผลที่ตามมาก็คือ เมืองโต รัฐโต ที่เคยได้รับการยกย่องว่ามีอำนาจก็อาจเปลี่ยนไปเป็นเมืองอื่นหรือรัฐอื่นได้

ป้อมเข้าสองฝั่งโขง-ชี-มูล

ตั้งแต่ พ.ศ. 1500 เป็นต้นไป รัฐกัมพูชาจะขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติจากทะเลสาบกัมพูชาผ่านเทือกเขาพนมดงรัก เข้าสู่ลุ่มน้ำมูล-ชี ในดินแดนอีสานอันเป็นแหล่งเดิมของบรรพบุรุษ มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองพิมาย (อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา) แล้วค่อยๆ ขยายออกไปจนตลอดสองฝั่งโขงในเขตลาว เช่น รัฐเวียงจันทน์ (หรือ“เสียมกุก”) ต่อไปข้างหน้า

บ้านเมืองและรัฐเอกราชในอีสานและลาว เรียกคนชั้นสูงในวัฒนธรรมกัมพูชาอย่างยกย่องว่า“ขอม”ต่างก็จะต้องเป็นเครือญาติพี่น้องผู้ใหญ่ผู้น้อยกับรัฐทางลุ่มน้ำเจ้าพระยา เช่น ละโว้ ฯลฯ

รัฐละโว้-อโยธยาศรีรามเทพนคร

ครั้นหลัง พ.ศ. 1600 การค้าสำเภากับจีนหนาแน่นมากขึ้นแต่เส้นทางคมนาคมทางน้ำโดยเฉพาะแม่น้ำลพบุรีคับแคบและอยู่ห่างไกลปากน้ำอ่าวไทยที่โคลนตมถมทับย่นลงไปมากกว่าแต่ก่อน ดินดอนเกิดขึ้นกว้างขวาง รัฐละโว้จึงย้ายศูนย์กลางมาอยู่ลำน้ำเจ้าพระยาบริเวณที่สบกันของลำน้ำลพบุรี-ป่าสัก แล้วสถาปนาเมืองมีนามศักดิ์สิทธิ์ว่าอโยธยาศรีรามเทพนคร (ที่ต่อไปข้างหน้าจะเป็นกรุงศรีอยุธยา) ขณะเดียวกันก็อุดหนุนให้เกิดรัฐสุโขทัยขึ้นทางตอนบน บริเวณลุ่มน้ำยม-น่าน แล้วก็จะต้องเป็นเครือญาติกับบ้านเมืองและรัฐสองฝั่งโขง-ชี-มูล

ด้วยเหตุที่กรุงศรีอยุธยา หรืออโยธยาศรีรามเทพนคร เป็นรัฐสืบเนื่องจากละโว้ในวัฒนธรรมกัมพูชา มีชื่อเรียกว่าขอม (หรือเขมร) ใช้ภาษาเขมรในราชสำนักสืบมาก่อนนานมาก เลยส่งผลให้ภาษาเขมรเป็นราชาศัพท์ในราชสำนักกรุงศรีอยุธยา แล้วใช้อย่างยกย่องสืบจนทุกวันนี้

ภาษา-อักษร

ภาษาพูดของผู้คนทั้งภาคพื้นแผ่นดินใหญ่สุวรรณภูมิกับบริเวณหมู่เกาะเป็นภาษาร่วม แต่แตกต่างกันเล็กน้อยตามพื้นที่ภูมิประเทศ โดยมีภาษากลางใช้สื่อสารทางการค้า 2 เขตใหญ่ๆ คือ ภาษาตระกูลไทย-ลาว ของดินแดนภายในและภาษาตระกูลชวา-มลายู ของดินแดนภาคพื้นทวีปริมทะเลและหมู่เกาะ

นับแต่ พ.ศ. 1500 เป็นต้นไป อักษรทางศาสนาที่รับจากอินเดียได้ (ทมิฬ) ตั้งแต่แรก จะคลี่คลายไปจนมีลักษณะเฉพาะของรัฐพื้นเมืองอย่างน้อย 3 แบบ คือ

อักษรมอญ ใช้ในรามัญประเทศทางรัฐพุกาม

อักษรเขมร ใช้ในกัมพูชประเทศทางรัฐกัมพูชา แต่บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาเรียก**อักษรขอม**

อักษรกวิ ใช้ในมาลัยประเทศทางใต้ถึงมาเลเซีย

อีกราว 200-300 ปีข้างหน้า ถึงจะมี**อักษรไทย**ที่ได้แบบจากอักษรเขมรและอักษรมอญ ฯลฯ

หลัง พ.ศ. 1700

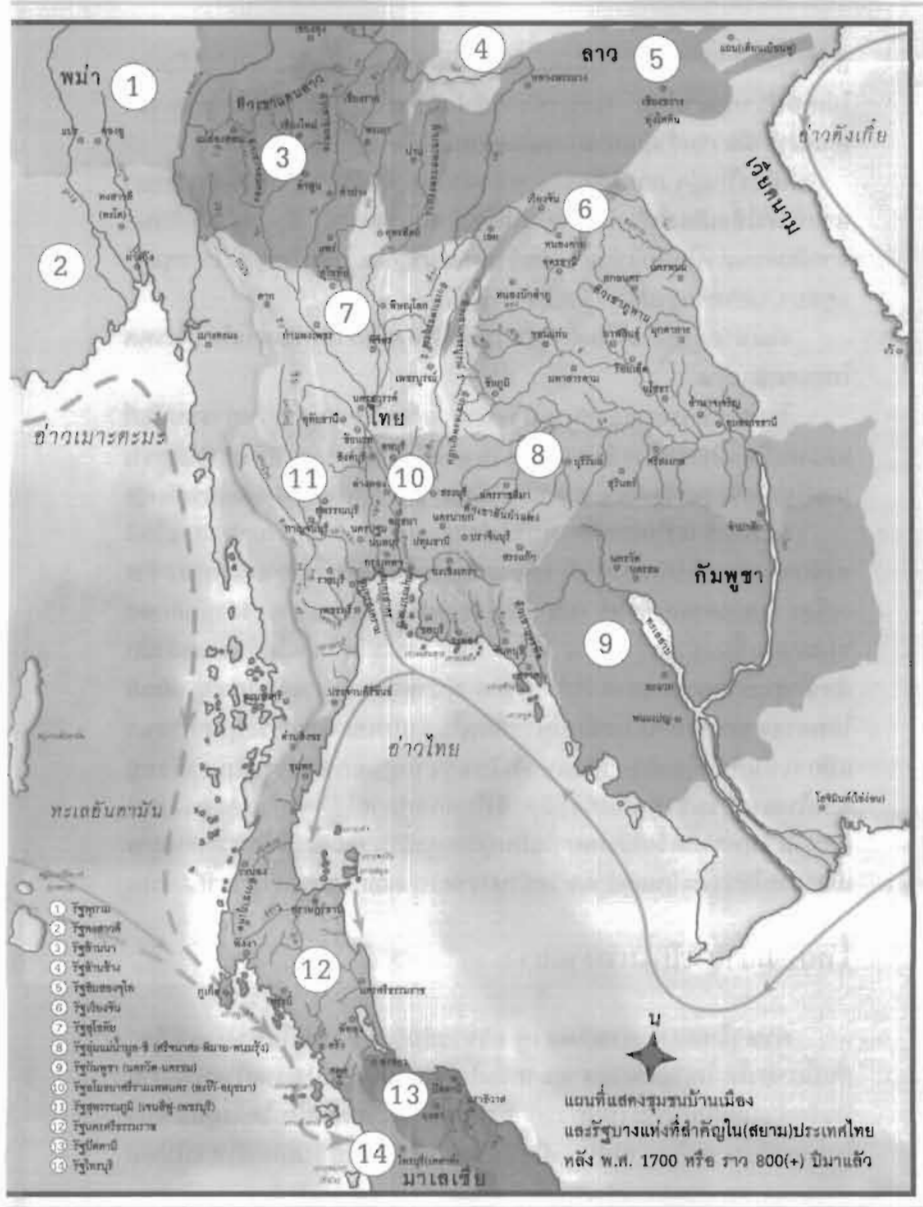
ศาสนาवलชน ภาษากลาง สำเนาจีน
กระตุ้นให้มี ราชอาณาจักรสยาม แห่งแรก
เริ่มมี อักษรไทย และ คนไทย

ว ลังสำคัญที่ผลักดันกระตุ้นให้มีราชอาณาจักรสยามแห่งแรก, มี
อักษรไทยครั้งแรก, แล้วมีคนไทยอย่างแท้จริง เมื่อหลัง พ.ศ.
1700 คือพลัง 3 อย่าง ได้แก่ ศาสนามวลชน, ภาษากลาง, และสำเนาจีน

ศาสนาवलชน ได้แก่พระพุทธศาสนา (ลังกาวงศ์) และศาสนาอิสลาม
(แพร่หลายถึงรัฐปัตตานีตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 2000) ภาษากลาง ได้แก่ภาษาไทย
และภาษามลายู สำเนาจีน คือเรือเดินสมุทรของจีน

พุทธ, อิสลามคือศาสนาवलชน

ศาสนาवलชน ได้แก่ พระพุทธศาสนาเถรวาทสำนักลังกา และ
ศาสนาอิสลาม มีคำอธิบายของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ว่าความแตกต่าง
ที่สำคัญของศาสนาทั้งสอง ก็คือแพร่กระจายไปถึงคนธรรมดาแม้ในชนบท
ห่างไกล เพราะมีผู้สอนศาสนาที่เป็นพระภิกษุหรือเป็นผู้รู้ที่เข้าไปถึงหมู่บ้าน
หรือจัดตั้งองค์กรทางศาสนาในหมู่บ้านโดยตรง จึงกลายเป็นปัจจัย

สำคัญที่สุดในการประสานสังคมที่มีความหลากหลายให้ลงรอยกันได้อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน บทบาทของผู้ปกครองในฐานะผู้ปกป้องคุ้มครองศาสนาจึงมีความสำคัญทางการเมืองมากขึ้น

เมืองใหญ่ๆ ภายใต้พระราชอำนาจกลายเป็นศูนย์กลางการศึกษา ศาสนาที่มีชื่อเสียงกว้างไกล (เทียบเคียงกับก่อนหน้านี) ดึงดูดเอานักศึกษาจากดินแดนห่างไกลให้เข้ามาเรียนรู้ เช่น ทริภุญชัย, เชียงใหม่, ละโว้, กรุงศรีอยุธยา, นครศรีธรรมราช และปัตตานี เป็นต้น

พัฒนาการขององค์กรศาสนาพุทธสำนักลังกาก็กับอิสลามในประเทศไทยแตกต่างกัน

ในเขตที่พระพุทธศาสนาแพร่หลาย องค์กรศาสนารับการอุปถัมภ์และปกป้องโครงสร้างอำนาจภายในของตัวจากพระราชอำนาจเสียจนกระทั่งกษัตริย์ของรัฐต่างๆ สามารถควบคุมดูแลองค์กรคณะสงฆ์ได้ในระดับสูง

ตรงกันข้ามกับเขตที่ศาสนาอิสลามแพร่หลาย ศาสนาอิสลามไม่มีองค์กรศาสนาที่เป็นทางการ แต่ครูสอนศาสนาและผู้นำศาสนาอาจสร้างเครือข่ายของตนเองขึ้นได้ เช่น ศิษย์ของครูผู้มีชื่อเสียงอาจตั้งสำนักศึกษาของตนเองขึ้นอย่างกว้างขวาง โดยต่างก็ถือวาระ่วมอยู่ในเครือข่ายของสำนักศึกษาศูนย์กลางของอาจารย์ ครูและผู้นำทางศาสนาได้รับการอุปถัมภ์โดยตรงจากชาวบ้าน (เหมือนพระภิกษุในชนบทของเขตพระพุทธศาสนาแม้กระนั้นก็ยังต้องอิงอาศัยแหล่งเรียนรู้จากศูนย์กลางการศึกษาซึ่งอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์อยู่ดี) จึงไม่ตกอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของสุลต่าน ในหลายครั้งก็มีบทบาทเป็นผู้ถ่วงดุลอำนาจของผู้มีอำนาจทางการเมืองด้วย ไม่ว่าจะเป็นสุลต่านหรืออำนาจของคนนอกศาสนาที่เข้ามายึดครอง

ไทย, มลายู เป็นภาษากลาง

ภาษาไทยและภาษามลายู อาจารย์นิธิอธิบายว่าในช่วงเวลาเดียวกันนี้ภาษาไท-ไตเริ่มแพร่หลายมากขึ้นในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ปัจจัยสำคัญที่สุดน่าจะเป็นการค้าภายในเนื่องจากพวกไท-ไตตั้งภูมิลำเนาในหุบเขาขนาดเล็กมาก่อน เมื่อมีประชากรเพิ่มขึ้นจึงผลิตอาหารไม่พอ

ต้องพึ่งพิงการค้าทางไกลเข้ามาช่วยในการดำรงชีพ ฉะนั้นจึงน่าจะมึบบทบาทมากในการค้าภายในซึ่งเฟื่องฟูเพิ่มขึ้นในช่วงนี้และทำให้ภาษาไทย-ไตกลายเป็นภาษากลางอย่างน้อยก็ในการค้าภายใน ประชาชนที่มีชาติพันธุ์อันหลากหลาย ทั้งที่อยู่ในที่ราบลุ่มหรือบนที่สูง พอจะเข้าใจภาษาไทย-ไตได้ในระดับหนึ่ง ส่วนภาษามลายูคงจะแพร่หลายในวงการค้าของภูมิภาคอยู่แล้ว เพราะประชาชนที่พูดภาษามลายูมึบบทบาทในการค้าทางทะเลมาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์

ผู้เผยแพร่พระพุทธศาสนาสำนักลังกาทัดสินใจใช้ภาษาไทยเป็นภาษากลางสำหรับการเผยแผ่อย่างน้อยในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้งตอนบนและตอนล่าง จึงยิ่งทำให้ภาษาไทยกลายเป็นภาษากลางของคนหลากหลายชาติพันธุ์ในดินแดนแถบนี้มากขึ้น

ในอยุธยา ราชสำนักอาจใช้ภาษาเขมร แต่เมื่อไรที่เป็นเอกสารสำหรับอ่านกันในวงกว้างกว่าชนชั้นสูง เช่น ใบบังการแข่งน้ำหรือกฎหมายหรือจารึกแสดงบุญบารมีของผู้สร้างศาสนสถาน ก็ใช้ภาษาไทย รวมทั้งเอกสารที่เกี่ยวกับศาสนาด้วย เช่น จารึกที่เกี่ยวกับศาสนา รวมไปถึงวรรณกรรมศาสนา เช่น มหาชาติคำหลวง เป็นต้น เช่นเดียวกับเวียงจันทน์, หลวงพระบาง และเชียงใหม่ ซึ่งผลิตกฎหมายในระยะเริ่มต้นด้วยภาษาไทย-ไตเช่นกัน

เช่นเดียวกับผู้เผยแพร่ศาสนาอิสลาม เพราะภาษามลายูถูกใช้อย่างกว้างขวางอยู่แล้ว ภาษามลายูจึงถูกนำมาใช้สำหรับการเผยแผ่ศาสนาเช่นกัน วรรณกรรมทางศาสนาซึ่งเขียนในระยะแรกๆ แม้แต่ที่เขียนในรัฐที่ไม่ได้ใช้ภาษามลายูก็ยังเป็นภาษามลายู

ความสัมพันธ์กับศาสนาใหม่นี้ทำให้สถานะของภาษาทั้งสองสูงขึ้นในสังคม เพราะภาษาทั้งสองถูกนำไปใช้เขียนวรรณกรรมหลากหลายประเภทมากขึ้นนอกจากศาสนา จนทำให้ภาษาอื่นๆ ในคาบสมุทรมลายูและในดินแดนที่เป็นประเทศไทยถูกภาษาทั้งสองเข้าไปแทนที่ในแทบทุกเรื่อง

ความเป็น "คนไทย" มีขึ้นคราวเดียวกับอักษรไทยที่ดัดแปลงจากอักษรขอม(เขมร) แล้วคนบางกลุ่มเรียกตัวเองว่าคนไทย หรือถูกผู้มีอำนาจเหนือกว่ากำหนดให้เรียกตัวเองว่าคนไทยก็ได้ แต่คนอีกหลายกลุ่มเรียกตัวเองเป็นอย่างอื่น เช่น ลาว, มอญ, เขมร, จาม, มลายู ฯลฯ คนในล้านนาและล้านช้าง

เรียกตัวเองว่าลาว คนในรัฐปัตตานีเรียกตัวเองว่ามลายู

ศาสนามวลชนที่เหมือนกัน และการร่วมใช้ภาษากลาง ที่ใช้เคียงกัน เช่นนี้ ทำให้เกิดภาพของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้นในหมู่ประชากร ซึ่งในความเป็นจริงแล้วมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมอย่างสูง

เรือเดินสมุทร เรียกสำเภาจิน

สำเภาจิน เริ่มเข้ามามีบทบาทในการค้าทางทะเลมากขึ้น มีคำอธิบายของอาจารย์นิธิว่าคุณลักษณะของสำเภาจินคือมีระวางบรรทุกสูง และโดยเปรียบเทียบแล้วแข็งแรงกว่าสำเภาชินดอื่นที่ใช้กันในทะเลจีนและมหาสมุทรอินเดียในช่วงนั้น ผลก็คือทำให้สินค้าที่กินระวางบรรทุกสูงสามารถส่งไปยังแดนไกลได้มากขึ้น แม้ว่าการค้าสินค้าฟุ่มเฟือยยังมีความสำคัญในการค้าสืบมา แต่สินค้าที่กินระวางบรรทุกก็เข้ามามีสัดส่วนในการค้าทางทะเลเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ

ในดินแดนที่เป็นประเทศไทย ซึ่งเคยเป็นผู้ผลิตของป่าที่สำคัญแห่งหนึ่งมาก่อนแล้ว ก็สามารถบ่อนของป่าแก่การค้าทางทะเลได้หลากหลายชนิดมากขึ้น โดยเฉพาะสินค้าที่กินระวางบรรทุก เช่น ไม้ฝาง, หนังสัตว์, อาหาร, ผลแร่ ฯลฯ เป็นต้น

ฉะนั้นการค้าทางบก (ที่อาศัยเส้นทางน้ำร่วมด้วย) น่าจะขยายตัวขึ้นพร้อมกันกับความแพร่หลายของสำเภาจิน เป็นผลให้ชุมชนซึ่งตั้งอยู่ในทำเลที่เป็นศูนย์กลางของเส้นทางการค้าภายใน เช่น เชียงใหม่, แพร่, น่าน, สุโขทัย-ศรีสัชนาลัย, พิษณุโลก, กำแพงเพชร, นครพนม, โคราช ฯลฯ ตั้งตัวขึ้นเป็นศูนย์กลางการค้าภายใน มีประชากรอพยพเข้ามาตั้งภูมิลำเนามากขึ้น และประสบความสำเร็จเรื่องมั่งคั่งในระดับหนึ่ง

ในขณะเดียวกัน ก็เป็นแรงผลักดันให้รัฐที่สามารถติดต่อค้าขายทางทะเลได้โดยตรง ซึ่งตั้งอยู่ชายฝั่งหรือใกล้ชายฝั่ง ขยายอำนาจไปดูดซับสินค้าของป่าเหล่านี้ ฉะนั้นจะมีรัฐเอกราชขนาดเล็กเกิดขึ้นแล้ววิ่งโรยไปรวมกับรัฐใหญ่กว่าในระยะนี้ด้วย เช่น รัฐเพชรบุรี (ทางลุ่มน้ำเพชรบุรี), รัฐเจนสีฟู

(ทางลุ่มน้ำท่าจีนตอนบนแถบชัยนาท) ฯลฯ รวมเป็นรัฐสุพรรณภูมิมีศูนย์กลางอยู่เมืองสุพรรณบุรี ได้ชื่อสืบเนื่องจากสุพรรณภูมิตั้งแต่ยุคต้นนั่นเอง

รัฐที่มีภูมิประเทศเอื้อต่อการมีฐานการเกษตรที่เข้มแข็ง ย่อมสามารถรวบรวมประชากรได้มากกว่า ในที่สุดก็ขยายอำนาจออกไปควบคุมศูนย์การค้าภายในที่อยู่ตอนบนได้ และขยายอำนาจไปควบคุมเมืองท่าในคาบสมุทรลพบุรี เพื่อป้องกันการแข่งขัน และผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการค้าทางทะเลของตน ไม่ว่ารัฐนั้นจะตั้งอยู่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างหรือในลุ่มน้ำอิรวดี-สาละวินตอนล่างก็ตาม

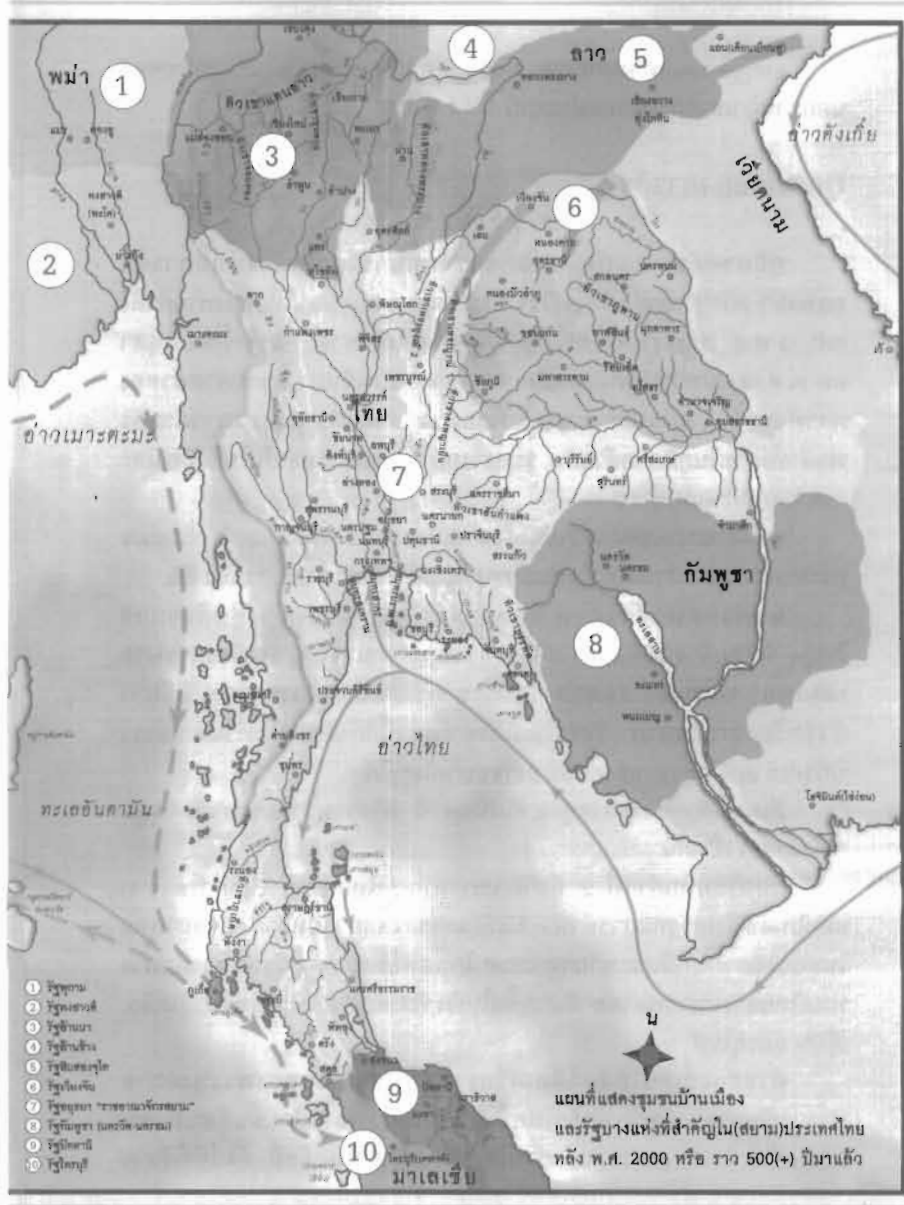
หลัง พ.ศ. 2000

กรุงศรีอยุธยา ศูนย์กลางการค้านานาชาติ
เรียกประเทศว่า *เมืองไทย* เรียกตัวเองว่า *คนไทย*

ราชอาณาจักรสยาม (แห่งแรก) เป็นที่ยอมรับจากนานาชาติและมี
นามราชอาณาจักรอย่างเป็นทางการว่า **กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา**
หมายถึงบ้านเมืองศักดิ์สิทธิ์สืบเนื่องจาก“ทวารวดี” มีศูนย์กลางอยู่พระ
นครศรีอยุธยา แล้วเรียกกันย่อๆ ว่าอยุธยา (แปลว่าไม่แพ้ หมายถึงชนะ)
หรือสยาม แต่มีชาวสยามส่วนหนึ่งเรียกตัวเองอย่างมั่นใจว่า**คนไทย**

ราชอาณาจักรสยามเกิดจากการรวมกันของรัฐใหญ่ 2 แห่ง คือ **รัฐ**
ละโว้ (ลพบุรี) อยู่ปากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยากับ**รัฐสุพรรณภูมิ** (สุ
พรรณบุรี) อยู่ปากตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณที่มีชื่อในตำนาน
ว่า**สยามประเทศ** มีขอบเขตกว้างขวางเชื่อมโยงตั้งแต่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาถึงลุ่ม
น้ำโขง

นอกจากนั้นราชอาณาจักรสยามยังผนวกรัฐเล็กๆ เข้ามารวม เช่น
รัฐสุโขทัย **รัฐเพชรบุรี** จนถึง**รัฐนครศรีธรรมราช** ฯลฯ โดยมีเมืองนครราช
สีมาเป็นศูนย์กลาง รวบรวมบ้านเล็กเมืองน้อยบริเวณสองฝั่งโขงกับมูล-ชี สบ
กัน เช่น เมืองพิมาย เมืองพนมรุ้ง เมืองโคตรตะบอง เมืองเรอแดง ฯลฯ

แต่รัฐล้านนาทางเหนือสุด กับรัฐปัตตานีทางใต้สุด เป็นรัฐเอกเทศอยู่นอกราชอาณาจักรสยามแห่งแรกนี้

ยุคสมัยของการค้า

ภูมิภาคอุษาคเนย์หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นทำเลการค้าตลอดมา อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายความเคลื่อนไหวของการค้าตั้งแต่ราว พ.ศ. 2000 (ในหนังสือประวัติศาสตร์แห่งชาติ พิมพ์ครั้งแรก ตุลาคม พ.ศ. 2549) ว่านับตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2000 เป็นต้นมา การขยายตัวของการค้าของชาวยุโรปเข้ามาเอเชียโดยตรง เพิ่มปริมาณของการค้าและพ่อค้าทั้งภายในภูมิภาคด้วยกัน, ระหว่างภูมิภาคกับประเทศอื่นในเอเชีย และระหว่างภูมิภาคกับยุโรป

การค้าทางทะเลนำความมั่งคั่งมาสู่เมืองท่าอย่างมาก แต่ทำให้เกิดผลกระทบสำคัญต่อบ้านเมืองในดินแดนประเทศไทยอย่างน้อย 2 เรื่อง คือ

ผลกระทบอย่างแรก คือความขัดแย้งกันระหว่างศูนย์อำนาจใหญ่ๆ ที่เป็นเจ้าของเมืองท่า หรือระหว่างศูนย์อำนาจใหญ่กับเมืองท่าขนาดย่อมลงมา เพราะมีการอพยพของประชากรเข้าไปยังเมืองท่าต่างๆ ที่มีการค้ารุ่งเรืองจำนวนมาก จึงทำให้เมืองท่าเหล่านี้มีกำลังพอจะต้านทานการบุกรุกเข้ามายึดครองของศูนย์อำนาจขนาดใหญ่ได้

ตั้งกรณีตัวอย่างของอยุธยากับปัตตานี หรือระหว่างอยุธยากับจันทุมข (พนมเปญ) เป็นต้น

ผลกระทบอย่างที่สอง คือวัฒนธรรมที่หลั่งไหลตามกระแสการค้าจากแดนไกลเข้าไปสู่รัฐที่มีการค้าทางทะเลโดยตรง เพิ่มความหลากหลายมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็มีประชากรจากแดนไกลอพยพเข้ามาสู่รัฐที่มีการค้าทางทะเลโดยตรงหลากหลายชาติมากขึ้นไปอีก ที่สำคัญคือ จีน, อาหรับ, อินเดีย, ญี่ปุ่น และยุโรป

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือเครื่องราชูปโภคและฉลองพระองค์ตามประเพณีของพระมหากษัตริย์ไทยนั้น หากพิจารณาแต่ละชิ้นก็จะเห็นต้นกำเนิดที่หลากหลายมาก และส่วนใหญ่ก็รับเข้ามาในสมัยนี้ ทั้งนี้ยังไม่รวม

พูดถึงปราสาทราชวังและวัดวาอารามในกรุงศรีอยุธยา และหัวเมืองใหญ่ การสร้างป้อมปราการก่ออิฐ อาวุธปืนและปืนใหญ่ ตลอดจนบรรรยากาศทางสังคมโดยทั่วไปของเมืองที่เป็นตลาด ล้วนเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จากยุคสมัยนี้ทั้งสิ้น

อำนาจอันเหลือของศูนย์กลางการค้า

ความมั่งคั่งและกำลังของศูนย์กลาง เช่น อยุธยามีเพิ่มขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงในยุคสมัยนี้เป็นอย่างยิ่ง จนทำให้โดยเปรียบเทียบแล้วอยุธยา มีอำนาจเหนือหัวเมืองอย่างสิ้นเหลือ ระบบราชการซึ่งเริ่มพัฒนาขึ้นก่อนหน้าจะเข้าสู่ยุคสมัยนี้ ทำให้อยุธยามีความสามารถในการควบคุมหัวเมืองของตนได้มั่นคงมากขึ้น แม้จะเกิดความวุ่นวายทางการเมืองในส่วกลางหลายครั้ง อยุธยาก็ยังสามารถรักษาหัวเมืองของตนไว้ได้สืบมา

ความมั่งคั่งดังกล่าวไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะศูนย์อำนาจขนาดใหญ่ที่สามารถทำการค้าทางทะเลได้โดยตรงเท่านั้น ศูนย์อำนาจที่อยู่ส่วนในของแผ่นดินซึ่งไม่อาจทำการค้าทางทะเลได้โดยตรงแต่ไม่ถูกรอบงำจากศูนย์อำนาจอื่น ก็อาจหาประโยชน์จากยุคสมัยของการค้าได้เช่นกัน เช่น เวียงจันทน์ (ลาว) ในยุคสมัยนี้ก็ประสบความมั่งคั่งและมีกำลังอำนาจที่ทัดเทียมกับศูนย์อำนาจใหญ่อื่นๆ จันทุมข (กัมพูชา) เคยเป็นศูนย์กลางการค้าสำคัญในช่วงหนึ่ง

รัฐเล็กตามชายฝั่งอาจทำการค้าได้เองโดยตรง เช่น ปัตตานีและสงขลา ซึ่งต่างประสบความสำเร็จในการป้องกันตนเองจากการครอบงำของอยุธยา ผิดจากศูนย์อำนาจในอดีตทางลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนกลางและตอนเหนือ ต่างตกอยู่ภายใต้การครอบงำของอยุธยาหรือหงสาวดี-อังวะ ทำให้ไม่ได้รับประโยชน์จากยุคสมัยการค้าได้เต็มที่ และเสื่อมถอยกำลังลงตามลำดับ

เรียกตัวเองว่า“คนไทย”

กลุ่มชนที่เรียกตัวเองว่าคนไทย แล้วเรียกประเทศของตนว่าเมืองไทย

มีหลักฐานเก่าสุดอยู่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่รัฐอยุธยาและรัฐสุพรรณภูมิ ถึงรัฐสุโขทัย โดยลักษณะเด่นชัดที่บอกความเป็นคนไทยคือ พุทธภาษาไทย เขียนอักษรไทย ล้วนจัดอยู่ในตระกูลภาษาไทย-ลาว

ภาษาพูดมีมาก่อนหลายพันปีหรือมีมาพร้อมกำเนิดคนแต่อักษรไทย เพิ่งมีเมื่อหลัง พ.ศ. 1700 โดยรับแบบแผนจากอักษรเขมรหรือที่รู้จักทั่วไปว่าอักษรขอม แห่งรัฐละโว้ (ลพบุรี) หมายความว่าแต่เดิมเมื่อตระกูลไทย-ลาว เคลื่อนย้ายมาอยู่ทางลุ่มน้ำเจ้าพระยา เริ่มจากราว 3,000 ปีมาแล้ว ปะปนกับตระกูลมอญ-เขมร ที่พัฒนาอักษรขึ้นใช้ก่อนจากอักษรปัลลวะ (หมีพอนเดียด) พวกไทย-ลาวก็ใช้อักษรเขมร แต่เขียนเป็นภาษาไทย แล้วเรียกอักษรขอมไทย (มีรายละเอียดอยู่ในหนังสือ *อักษรไทย มาจากไหน? ของ สุจิตต์ วงษ์เทศ ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ สำนักพิมพ์มติชน พ.ศ. 2548*)

ภาษาไทยยุคแรกๆ ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 1700 หรือก่อนมีอักษรไทย จนหลัง พ.ศ. 1700 หรือหลังมีอักษรไทยยุคต้นๆ ยังจัดอยู่ในวัฒนธรรมลาว หรือภาษาลาวเพราะมีหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดีว่าคนพวกนี้มีบรรพชนเป็นลาวตั้งแต่ราว 3,000 ปีมาแล้ว (มีรายละเอียดในหนังสือ *คนไทย มาจากไหน? ของ สุจิตต์ วงษ์เทศ ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ สำนักพิมพ์มติชน พ.ศ. 2549* และ *“ปลั่งลาว” ชาวอีสาน มาจากไหน? ของ สุจิตต์ วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2549*)

สอดคล้องกับเอกสารลาลูแบร์ที่เป็นราชทูตจากราชสำนักฝรั่งเศส เข้ามากรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แล้วจดปากคำชาวสยาม พระนครศรีอยุธยา บอกว่ามีบรรพบุรุษเป็นไทยน้อย คือลาว แล้วยังมีคนอื่นพวกหนึ่งเป็นไทยใหญ่ ที่ไม่ใช่บรรพชนของตน แสดงว่าชาวสยามกรุงศรีอยุธยา มีความทรงจำว่าบรรพชนเป็นคนลาว แต่เรียกพวกลาวทั้งหมดว่าไทย เหมือนพวกตน คือไทยน้อยกับไทยใหญ่ ส่วนคนในลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่สืบมาจากลาวล้วนเป็นไทยสยาม (มีรายละเอียดอยู่ในหนังสือ *ไทยน้อย ไทยใหญ่ ไทยสยาม โดย ศรัศักร วัลลิโภดม และสุจิตต์ วงษ์เทศ ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ สำนักพิมพ์มติชน พ.ศ. 2534*)

สิ่งที่แสดงให้เห็นว่าคนไทยมีบรรพชนสายหนึ่งเป็นลาวก็คือภาษาลาว

ยังมีคำอยู่ในภาษาไทยในกลุ่มคำซ้อนที่ประกอบด้วยคำอย่างน้อย 2 คำมา
รวมกัน คำหนึ่งจะเป็นคำลาว แต่อีกคำหนึ่งอาจเป็นมอญหรือเขมรก็ได้ (มี
รายละเอียดในรายงานการวิจัยเรื่องลักษณะคำไทยที่มาจากภาษามอญ
โดย วัฒนา บุรกลีกร สถาบันไทยศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ.
2541) ขึ้นอยู่กับความคุ้นเคยใกล้ชิด เช่น

ทองคำ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า gold คำมอญใช้“ทอง” คำเดียวก็
เท่ากับ gold ส่วนลาวใช้“คำ” เท่านั้น, **ฝาละมี** ฝาคือคำลาว ละมีเป็นคำ
มอญ หมายถึง ฝามือดิน, **สันคลอน** สันคำลาว คลอนคำมอญ หมายถึง
หลวม ง่อนแง่น, **พ็อนรำ** พ็อนคำลาว รำเป็นคำเขมร, **เต็นระบำ** เต็นคำลาว
ระบำเป็นคำเขมร, **ตั้งจุมก** ตั้งคำลาว จุมกเป็นคำเขมร ฯลฯ

10

หลัง พ.ศ. 2300

กรุงธนบุรี-กรุงรัตนโกสินทร์
ราชอาณาจักรสยาม ก่อนสมัยใหม่

บางกอก เป็นชื่อย่านและบ้านเมืองบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ใกล้อ่าวไทย กลายเป็นศูนย์กลางของราชอาณาจักรสยามใหม่ หลังกรุงศรีอยุธยา (ราชอาณาจักรสยามเก่าที่อยู่เหนือบางกอก) ล่มสลาย เมื่อ พ.ศ. 2310 แล้วสถาปนากรุงธนบุรีขึ้นบริเวณเมืองบางกอกที่มีมาก่อน สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีรวบรวมผู้คนและดินแดนบ้านเมืองห่างไกลให้อยู่ในอำนาจ เช่น ทางเหนือถึงดินแดนล้านนา ทางตะวันออกเฉียงเหนือถึงเวียงจันทน์และสองฝั่งโขง ทางใต้ถึงนครศรีธรรมราชและฝั่งทะเลอันดามัน แต่รัฐปัตตานียังเป็นเอกเทศ

ประเทศไทยก่อนสมัยใหม่

ครั้น พ.ศ. 2325 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นบริเวณบางกอกที่เรียกกันต่อมาว่า กรุงเทพฯ ขยายดินแดนลงไปครอบครองเมืองปัตตานีและเมืองไทรบุรี เป็นเวลาเดียวกับ

จักรวรรดิอังกฤษล่าอาณานิคมมาถึงแหลมมลายูและอ่าวเบงกอล

ความเคลื่อนไหวให้มีพัฒนาการบ้านเมืองในยุคนี้ อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์แห่งชาติ (พิมพ์ครั้งแรก ตุลาคม พ.ศ. 2549) ดังต่อไปนี้

แม้ว่ายุคสมัยของการค้าจะสิ้นสุดลงหลัง พ.ศ. 2100 แต่เฉพาะพ่อค้าตะวันตกและญี่ปุ่นเท่านั้นที่ลดปริมาณการค้าของตนกับภูมิภาคอนุชานนธ์ลง พ่อค้าจีนและพ่อค้าพื้นเมืองยังคงทำการค้าต่อไป ตลาดสำคัญๆ กลับมาอยู่ในเอเชียโดยเฉพาะจีน

มีพ่อค้าจีนเข้ามาตั้งภูมิลำเนาในประเทศไทยตามเมืองท่าที่ค้าขายกับจีนเป็นจำนวนมาก ไม่เฉพาะอยุธยาเท่านั้น แต่รวมถึงบางปาลาสร้อย, จันทบุรี, นครศรีธรรมราช, สงขลา และปัตตานี ฯลฯ ด้วย ชนชั้นปกครองตามเมืองท่าเหล่านี้ ได้ประโยชน์จากการค้าทางทะเลไม่น้อย ชาวจีนเข้ามาจับบทบาทในราชการของกรุงศรีอยุธยา และอาจได้ขึ้นเป็นเจ้าของในเมืองท่าเหล่านี้บางเมืองด้วย หรือมีฉะนั้นก็รับเป็นนายอากรให้แก่รัฐ

ช่วงสมัยนี้มีพัฒนาการทางการเมืองที่สำคัญ ก็คือเกิดการสร้างรัฐศูนย์กลางที่เข้มแข็งขึ้นใหม่ในลุ่มน้ำใหญ่ 3 แห่ง ได้แก่ เว้ (ตอนใต้ของลุ่มน้ำแดง) บางกอก (ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง) และอังวะ (ลุ่มน้ำอิรวดี) มีการจัดระเบียบภายในให้ศูนย์กลางสามารถควบคุมหัวเมืองและประเทศราชได้รัดกุมขึ้นทั้ง 3 แห่ง กองทัพจากบางกอกยกไปโจมตีแล้วครอบครองรัฐปัตตานี (บริเวณยะลา ปัตตานี นราธิวาส สตูล) ได้หมดในยุคนี้อีก แล้วผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม ชนป็นใหญ่กับเชลยมลายู ปัตตานีมุสลิมขึ้นมากกรุงเทพฯ

ทั้ง 3 ศูนย์กลางนี้ประสบความสำเร็จในการแผ่อำนาจออกไปยังรัฐอิสระหรือกึ่งอิสระที่อยู่รายรอบได้กว้างขวาง เป็นผลให้เกิดสงครามแย่งชิงอำนาจกันระหว่างศูนย์กลางทั้งสามเพื่อแข่งขันอิทธิพลกันในรัฐเล็กๆ เหล่านี้หลายแห่ง เช่น มะริด ตะนาวศรี เชียงใหม่ เวียงจันทน์ พนมเปญ รวมทั้งรัฐมลายูซึ่งบางกอกต้องเผชิญการขยายตัวของจักรวรรดิอังกฤษ

ในประเทศไทย การขยายอำนาจของส่วนกลางเข้าไปยังประเทศราชและหัวเมืองกระทำกันหลายรูปแบบ บางกอกสามารถทำให้การสืบทอด

ตำแหน่งเจ้าเมืองในประเทศราชต้องอยู่ภายใต้การยินยอมหรือแม้แต่การแต่งตั้งจากส่วนกลางอย่างค่อนข้างเด็ดขาดในหัวเมืองต่างๆ

คนจีนและตลาด

บางกอกกลายเป็นศูนย์กลางสำคัญของการค้าในทะเลจีนตอนใต้ อาจารย์นิธิอธิบายต่อไปว่า แม้บทบาทของกาวค้าส่งผ่าน (entrepot trade) จะลดความสำคัญลง แต่บางกอกก็เป็นแหล่งรับซื้อสินค้าจากจีนอยู่ไม่น้อย (เพราะเป็นศูนย์กลางที่กระจายสินค้าเข้าสู่ส่วนในของแผ่นดิน) ในขณะเดียวกันก็เป็นแหล่งส่งออกสินค้าซึ่งเป็นที่ต้องการในตลาดจีนที่สำคัญด้วย เช่น น้ำตาล, ของป่า, เครื่องสำภา, พริกไทย, และข้าวปริมาณไม่สู้มากนัก เป็นต้น

แม้ว่าของป่ายังเป็นส่วนหนึ่งของสินค้าออก แต่จำนวนของสินค้าที่ต้องผ่านการผลิตมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ที่เป็นไปได้เช่นนี้ก็เพราะการอพยพเข้าของชาวจีนจำนวนมากอย่างรวดเร็ว กลายเป็นแรงงานในสังคมที่ไม่มีแรงงานเสรี และริเริ่มธุรกิจขึ้นหลายอย่างในสังคมที่ขาดผู้บริหารทางธุรกิจ

นอกจากนี้ชาวจีนยังเริ่มกระจายไปตั้งหลักแหล่งทำมาค้าขายในหัวเมืองใหญ่ ทั้งที่เป็นเมืองท่า หรือเป็นแหล่งชุมนุม ประชากรหนาแน่น ทั้งเพื่อค้าขายในการค้าทางทะเลและผลิตเหล้าหรือสัมปทานบ่อนการพนันเป็นแรงงานในท่าเลที่มีการลงทุนท่าเหมือง ในขณะเดียวกันก็ขอขออนทะเลหลวงนำเอาตลาดเข้าไปในชนบทห่างไกลบางกอกมากขึ้นเรื่อยมา ฉะนั้นในขณะที่รัฐบาลขยายทางการเมืองของตนออกไปยังหัวเมือง คนจีนก็ได้สร้างตลาดที่มีเชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้นไปพร้อมกันอย่างน้อยก็ในภาคกลางและชายฝั่งภาคใต้ซึ่งการคมนาคมสะดวก

ขุนนางและเจ้านายเข้ามาหาผลประโยชน์จากการค้าอย่างมาก ทั้งเป็นเจ้าของสำภาเอง, ร่วมทุนกับพ่อค้าจีน, หรือขูดรีดการผลิตสินค้าของจีน การผูกขาดการค้าที่ไร้กำไรอันเป็นนโยบายของรัฐไทยมาแต่โบราณจึงไม่ค่อยมีประโยชน์แก่คลังหลวงนัก

ฉะนั้น อาจารย์นิธิจึงสรุปว่าในความเป็นจริงแล้วนโยบายผูกขาดการค้าของรัฐไทย ไม่อำนวยประโยชน์ที่แท้จริงมานานแล้วก่อนถูกยกเลิก

ไปในสนธิสัญญาเบาว์ริง เช่นเดียวกับระบบไพร่และทาส ก็เริ่มไม่เหมาะกับการใช้เป็นแรงงานในการผลิตทางเศรษฐกิจซึ่งเปลี่ยนแปลงไปมากขึ้นตามลำดับ

ก่อนจะเป็นรัฐชาติ

การขยายอำนาจของส่วนกลางออกไป เป็นโอกาสให้กลุ่มตระกูลที่ได้ครองหัวเมืองใหญ่ขยายอิทธิพลและผลประโยชน์ของตนเช่นกัน อาจารย์นิธิชี้ว่า เพราะหัวเมืองใหญ่เป็นตัวแทนในการเรียกเก็บ“ส่วย” (แรงงานและสินค้า) จากเมืองที่ขึ้นกับตัวส่งให้บางกอก ฉะนั้นจึงผลักดันให้เจ้าเมืองพากันไปจัดตั้งชุมชนต่างๆขึ้นเป็นเมือง แล้วขอให้บางกอกยอมรับว่าเป็นเมืองขึ้นของตนโดยเฉพาะในดินแดนชายขอบ เช่น ในอีสานหรือรัฐมลายู ผลก็คือยิ่งทำให้การขยายอำนาจของส่วนกลางเป็นไปในแนวลึกมากขึ้น (อย่างน้อยก็ในนาม nominally)

ฉะนั้นในช่วงสมัยนี้จึงจะพบว่ามีความขัดแย้งระหว่างหัวเมืองใหญ่อยู่เสมอ เช่น ระหว่างสงขลากับนครศรีธรรมราช, ระหว่างนครราชสีมา (โคราช) กับเวียงจันทน์ เป็นต้น บางครั้งถึงกับก่อให้เกิดศึกสงครามที่บางกอกอาจมองว่าเป็นการกบฏ ในขณะที่เดียวกันการแสวงหาประโยชน์ของเจ้าเมือง จากเมืองที่ขึ้นกับตัวก็อาจทำอย่างรุนแรงเสียจนเจ้าเมืองในประเทศราช หรือดินแดนที่เปิดใหม่เหล่านั้นไม่พอใจจนแข็งเมืองขึ้นจริงๆ ด้วย

ในส่วนประชากรทั่วไป ส่วนใหญ่แล้วยังอยู่ในเศรษฐกิจยังชีพ ถึงมีการแลกเปลี่ยนสินค้าและแรงงานก็ยังทำในระบบเศรษฐกิจยังชีพ จึงไม่เกิดตลาดใหญ่สำหรับการค้ามากนัก

อย่างไรก็ตามการค้าที่ขยายตัวมากขึ้นก็กระทบต่อประชากรบางส่วน โดยเฉพาะที่อยู่ใกล้เส้นทางคมนาคมซึ่งเชื่อมโยงกับเมืองท่าขนาดใหญ่ พื้นที่ที่มีต่อรัฐคือถูกเกณฑ์แรงงานไปใช้โดยตรงหรือเก็บส่วยส่ง และถูกเกณฑ์ไปรบในช่วงสมัยนี้ซึ่งเป็นยุคสมัยของสงครามและการปราบปรามบ่อยครั้งที่สุดในประวัติศาสตร์ไทย

รัฐที่เกิดจากศูนย์กลางทั้งสามนี้ อาจารย์นิธิสรุปว่ายังคงเป็นรัฐจารีต แต่เป็นรัฐด้านหน้าที่ต้องเผชิญกับจักรวรรดินิยมตะวันตกในหลัง พ.ศ. 2300 อำนาจที่มีอยู่เดิมถูกแทนที่โดยตรงหรืออ้อมด้วยระบบอาณานิคม ซึ่งตะวันตกสร้างขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็กลายเป็นแกนกลางของการรวมตัวกันขึ้นเป็นรัฐชาติในเวลาต่อมา

ก่อนจะเป็นรัฐชาติ มีรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เกิดขึ้นในครั้งหลังพุทธศตวรรษที่ 24 หรือหลัง พ.ศ. 2350 แล้วสืบเนื่องไปจนถึง พ.ศ. 2475

หลัง พ.ศ. 2400

รัฐประชาชาติประชาธิปไตย
ยกเลิกชื่อสยาม ใช้ชื่อประเทศไทย

ปประเทศไทย เป็นชื่อใหม่ได้จากชื่อชนชาติ“ไทย”พวกเดียว แต่ยกมาใช้แทนชื่อเดิมว่าสยาม (หมายถึงดินแดนที่มีคนหลายหมู่เหล่าหลายเผ่าพันธุ์อยู่ร่วมกัน) เมื่อหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 จากรบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สู่ระบอบประชาธิปไตย

ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยามเกิดขึ้นในครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 หรือหลัง พ.ศ. 2350 เพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ที่กระทบกระเทือนรัฐราชาธิราชไทย

สถานการณ์ดังกล่าวจะสรุปคำอธิบายของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ (จากหนังสือประวัติศาสตร์แห่งชาติ) ประกอบด้วย 2 ด้าน คือการขยายตัวของเศรษฐกิจเสรีนิยมซึ่งมีอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกผลักดัน (หรือจะมองว่าเป็นการเกิดขึ้นของกระบวนการโลกาภิวัตน์ครั้งที่ 1 ก็ได้) และ

การที่พระราชอำนาจถูกบดบังด้วยอำนาจของขุนนางส่วนกลางที่สืบตระกูล และสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงกันแน่นหนามากขึ้น ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ช่วยแก้ปัญหาทั้งสองนี้ได้ในระดับหนึ่ง กล่าวคือ

ในด้านหนึ่งทอนอำนาจของขุนนางด้วยการรวมอำนาจไว้ภายใต้การกำกับอย่างใกล้ชิดของราชบัลลังก์

อีกด้านหนึ่งคือประนีประนอมกับผลประโยชน์ของมหาอำนาจจักรวรรดินิยมจนสามารถเสริมสร้างและรักษาระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่สร้างขึ้นใหม่นี้ให้มั่นคงได้ แต่ส่งผลกระทบต่อประชาชนหลายอย่าง

การประนีประนอมกับจักรวรรดินิยมทำให้ต้องเสียดินแดนแล้วปรับปรุงพรมแดนเสียใหม่ให้สอดคล้องลงรอยกับจักรวรรดินิยมที่มีอำนาจเหนือดินแดนข้างเคียงโดยรอบ ส่งผลให้ราชอาณาจักรสยามต้องจ้างชาวยุโรปมารังวัดทำแผนที่อย่างยุโรปเป็นครั้งแรก นับเป็นจุดเริ่มต้นให้เห็นรูปร่างประเทศไทย

รัฐประชาชาติ และระบอบประชาธิปไตย

ผู้นำในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์พยายามช่วงชิงการนำกระแสชาตินิยม เพื่อให้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ครอบครองพื้นที่ในความเป็นชาติในฐานะแกนกลางไว้สูงสุด แต่ยังมีความขัดแย้งระหว่างชนชั้นนำของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างสูง จนกระทั่งสมรรถภาพในการนำแทบจะไม่เหลืออยู่เลยเพราะไม่อาจตัดสินใจไปในทางใดทางหนึ่งได้ในเรื่องสำคัญๆ หลายเรื่อง

ในขณะที่ผู้นำปลุกใจให้เสียสละเลือดเนื้อเพื่อปกป้องประเทศชาติ แต่รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์กลับอาศัยอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกในการสร้างความมั่นคงแก่ระบอบ แต่แล้วระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ต้องล่มสลายไปด้วยอุดมการณ์ประชาธิปไตยแบบตะวันตก ทำให้เกิดการปฏิวัติ 2475 และกำเนิดรัฐประชาชาติไทยในทางทฤษฎี

รัฐธรรมนูญทำให้ประชาชนไทยเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยเป็นครั้งแรก และนับตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน หลักการข้อนี้เป็นที่ยอมรับอย่าง

น้อยโดยทางทฤษฎีเสมอมา

ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ตามคำอธิบายของอาจารย์นิธิว่า รัฐประชาชาติไทยถือกำเนิดขึ้นครั้งแรกในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 การขยายตัวของสำนึกเรื่องชาติ และความเป็นชาติที่เชื่อมโยงกับชีวิตคน คือประสบการณ์ร่วมกันที่สำคัญของประชาชนไทยในยุคใหม่นี้

สำนึกเกี่ยวกับชาติ

การขยายตัวของการสื่อสารคมนาคมแผนใหม่ รวมทั้งการศึกษาซึ่งไม่เท่าเทียมกันในแต่ละส่วนของประเทศ ฉะนั้น จึงให้ผลต่อประชาชนช้าเร็วและเข้มข้นต่างกัน

ในบรรดาความสำเร็จของคณะราษฎร อาจารย์นิธิชี้ว่า เห็นจะไม่มีสิ่งใดที่สำคัญยิ่งไปกว่าการขยายการศึกษามวลชน มีการเปิดโรงเรียนใหม่ๆ ไปตามชนบทห่างไกลจำนวนมาก หลัง พ.ศ. 2475 พ.ร.บ. การศึกษาภาคบังคับซึ่งออกในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีผลในทางปฏิบัติเป็นครั้งแรก นอกจากโรงเรียนเป็นผู้สอนความรู้ที่ส่วนกลางเลือกสรรแล้ว โรงเรียนในประเทศไทยยังถูกใช้เป็นสนามสำหรับการรณรงค์เชิงนโยบายของรัฐบาลกลางด้วย ในขณะที่สื่อสิ่งพิมพ์ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วพร้อมกันไปกับการขยายตัวของวิทยุกระจายเสียง ซึ่งอยู่ในมือของรัฐบาลแต่ผู้เดียว

รัฐได้ใช้เครื่องมือสื่อสารคมนาคมเหล่านี้ไปในการสร้างสำนึกชาตินิยม แต่น่าเสียดายที่“ชาตินิยม”ของรัฐหลัง 2475 เป็น“ชาตินิยม”เดียวกับของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นั่นคือไม่ให้ความสำคัญแก่ความเป็นเจ้าของ“ชาติ”ร่วมกันของพลเมืองเท่ากับการทำให้ชาติเข้มแข็งทางการเมืองและเศรษฐกิจภายใต้รัฐบาลกลาง

ฉะนั้น ชาตินิยมไทยจึงไม่เอื้อต่อระบอบประชาธิปไตยแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้ามกลับเป็นเครื่องมือลิดรอนสิทธิเสรีภาพและการมีส่วนร่วมในการปกครองของประชาชน เพื่อบรรลุเป้าหมายของ“ชาติ” ซึ่งไม่มีประชาชนเป็นศูนย์กลาง

เพราะสำนึกชาตินิยมที่ไม่เอื้อให้เกิดรัฐประชาชาติที่เป็นประชาธิปไตย

โดยเช่นนี้ จึงทำให้ความไม่ลงรอยในความเป็นชาติหลายประการ เช่น ไม่สามารถผนวกเอาชนส่วนน้อยเข้ามาเป็นพลเมืองอันสมบูรณ์ของชาติได้ ความมั่นคงของชาติถูกนิยามให้แคบลงเพียงการสืบทอดระบบอำนาจที่มีอยู่ ฯลฯ

แรกมีชื่อ“ประเทศไทย”

ประเทศไทย เป็นชื่อใหม่ของราชอาณาจักรสยาม เมื่อ พ.ศ. 2482 อาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ อธิบายไว้ (ในหนังสือจากสยามเป็นไทย **นามนั้นสำคัญไฉน?** ฉบับมติชน พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2548) มีความว่า

เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2482 ซึ่งเป็นวันครบรอบ 7 ปี ของการปฏิวัติ หรือ“การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475” นายพลตรี หลวงพิบูลสงคราม (ยศและบรรดาศักดิ์ในตอนนั้น) นายกรัฐมนตรีวัย 42 ปี ซึ่งดำรงตำแหน่งมาได้เพียง 6 เดือน ในบทบาทของ“ท่านผู้นำ” ได้ประกาศเปลี่ยนชื่อประเทศทั้งในภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ดังข้อความต่อไปนี้

“โดยชื่อของประเทศนี้มีเรียกกันเป็นสองอย่างคือ ‘ไทย’ และ ‘สยาม’ แต่ประชาชนนิยมเรียกว่า ‘ไทย’ รัฐบาลเห็นสมควรถือเป็นรัฐนิยมให้ใช้ชื่อประเทศให้ต้องตามชื่อเชื้อชาติ และความนิยมของประชาชนชาวไทยดังต่อไปนี้

ก. ในภาษาไทย ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ ให้ใช้ว่า ‘ไทย’
ข. ในภาษาอังกฤษ 1. ชื่อประเทศ ให้ใช้ว่า Thailand 2. ชื่อประชาชนและสัญชาติ ให้ใช้ว่า Thai”

ประเทศไทย เป็นชื่อใหม่ใช้แทนราชอาณาจักรสยาม นับแต่ 24 มิถุนายน 2482 สืบมาจนปัจจุบัน

